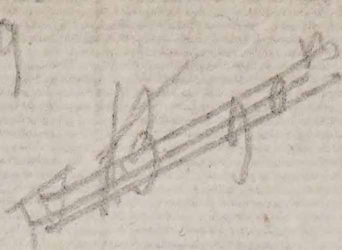

THOMASSEN À THUESSINK, E.J.

N. 50. 1831.

GENEESKUNDIGE WAARNEMINGEN,

DOOR

E. J. THOMASSEN A THUESSINK,

Ridder van den Nederlandschen Leeuw; Hoogleeraar in de Geneesk. Faculteit te Groningen; vaste President van de Provinciale Geneeskundige Commissie; Lid van het Koninklijk Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten; van de Koninkl. Sociteit der Wetenschappen te Göttingen, van de Koninkl. Maatschappij van Geneeskunde en van die van Natuurl. Historie te Edinburg; van de Geneesk. Faculteit, en van de Geneesk. Maatschappij te Montpellier, Parijs, London, Berlijn, Bon, Zurich, Brussel, Antwerpen, Loeven, Hoorn; Honorair Lid der Heelk. Maatschappij te Amsterdam; van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem; de Zeeuwsche Maatschappij te Middelburg; Lid Consultant van het Bataafsch Genootschap te Rotterdam en Honorair Lid van het Natuur- en Scheikundig Genootschap te Groningen.

TE GRONINGEN BIJ
R. J. SCHIERBEEK.
1831.

AAN

MIJNE WAARDE VRIENDEN

en

VOORMALIGE TOEHOORDERS,

De WelEd. Hoog Gel. Heeren

ALEXANDER NUMAN, *M. D.*,

Lid van het Koninklijk Nederlandsch Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten, van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem, van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, Honorair Lid van de Maatschappij ter bevordering van den Landbouw te Amsterdam, van het Natuur- en Scheikundig Genootschap te Groningen, Lid der Maatschappij van Landbouw en Kruidkunde en van de Maatschappij van Schoone Kunsten en Letterkunde te Gent, Directeur en Hoogleeraar aan 's Rijks Vee-Artsenijschool, en Secretaris der Commissie van Landbouw te Utrecht;

J.

J. L. C. SCHROEDER VAN DER KOLK,

Med. et Art. Obstet. Doct., Anatom. et Physiolog. Professor te Utrecht, Lid van het Gezelschap der Natuurwetenschappen en Geneeskunde te Heidelberg, van de Societeit van Natuurlijke Historie te Straatsburg, van het Heelkundig Genootschap te Amsterdam, van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap, van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem, Honorair Lid van de Geneeskundige Maatschappij te Hoorn en van het Natuur- en Scheikundig Genootschap te Groningen,

WORDT DIT STUK,

Uit ware hoogachting,

OPGEDRAGEN

DOOR DEN

SCHRIJVER.

OVER DE
PLAATSVERVANGENDE
MIDDELEN (*SUCCEDANEA*)
VAN DEN
KOORTSBAST.

Geneeskundige Waarnemingen,

GEDAAN IN HET

NOSOCOMIUM ACADEMICUM

TE

G R O N I N G E N,

GEDURENDE HET JAAR 1808—9.

Weerkundige Waarnemingen.

1808.

Julij. In het begin dezer maand had men daags droogte en hitte, terwijl het 's nachts koud en vochtig was, met een' Noordenwind. Na de volle maan, op den 8, werd de wind Zuidelijk, en de warmte was nu aanhoudend en drukkende. Den 9 zachte en overvloedige regen, waarop weder zeer warme en drooge dagen volgden; zoo dat de thermometer tot 88° FAHR. en eens tot 90° klom. Na den heetsten dag, den 19, kregen wij wederom regen, met een Z. en Z. W. wind. Den 21 tot den 25, en zelfs tot in de laatste dagen van de maand gedurig onweêr, waarmede de warmte echter bleef aanhouden. De barometer bleef hoog, van 29° tot 29°, 4. De hoogste thermometer was 90°, de laagste 56°.

 Au-

Augustus. De hitte en droogte bleven, nu en dan met regen afwisselende, tot den 13 aanhouden, met een W. wind. Op den 7 en 8 hadden wij onweêr. Den 13 werd de lucht merkelijk bekoeld, door sterke regens, die tot den 17 voortduurden. Dan, op den 19 hadden wij wederom drooge heete dagen, welke op den 27 wederom afgewisseld werden door regenvlagen, met gure N. en N. W winden: op het laatst der maand werd de wind Z. W. De barometer bleef doorgaans hoog, van 29° tot 29, 4. Op het einde der maand daalde zij tot 28, 11. De thermometer was 80°, de laagste 52°.

September. In het begin der maand was het weêr zoel en regenachtig, met een Z of Z. W. wind. Van den 1 tot den 14, wanneer de wind N. werd, met eene heldere koelte; des nachts was het zeer koud, en den 15 en 17 hadden wij eene sterke nachtvorst. Hierop volgde wederom zacht en regenachtig weder, met een Z. of Z. W. wind. Den 24 slagregens met hagelbuijen. Den 25 en 26 helder met een N. O. wind. Den 27 aanhoudende regen, de wind N. W. Den 28 en 29 veranderde het weêr geheel en al en werd doordringend koud, 's nachts sterke vorst. Den 30 regen. De hoogste barometer was 29, 7, de laagste 28, 5. De hoogste thermometer 60°, de laagste 36°.

October. Wij hadden den 1 en 2 guur en koud, den 3 zachter, en van den 4 tot den 7 helder weder; den 8 zeer koud en regenachtig tot den 14. Den 15 tot den 18 zachten regen, met een W. wind. Toen sloeg de wind om en werd O., 's avonds Z. W. met regen. Den 22 's nachts vorst, over dag storm en slagregens; den 23 aanhoudenden regen; 24 en 25 heldere koude; 26 slagregens, Z. W. wind. Van den 27 tot het einde der maand schoon weder, met een Z. W. wind. — Over het geheel was dus het weêr zeer veranderlijk. De hoogste barometer 29, 5, de laagste 28, 5. De hoogste thermometer 64°, de laagste 32°.

November. Van het begin der maand tot den 17 hadden wij helder en koud weêr, met een Z. O. wind. Den 17 koude regenbuijen, met W. en Z. W. winden, afgewisseld met N. en N. W. Den 29 en 30 vorst, met een N. en Z. O. wind. — De hoogste barometer was 29, 8, de laagste 28, 5. De hoogste thermometer 45°, de laagste 28°.

December. Op den eersten, schielijk smeltende sneeuwvlagen, waarop den 2 en 3 kouden regen volgde, met Z. en W. winden. Den 4 schoon weêr, met N. O. wind en een' hoogen barometer; sterke wind en regenbuijen, van den 6 tot den 8, vooral 's nachts, met een N., N. W. en N. O. wind. Den 9 en 10 sneeuw, met N. W. en N. O. wind. Den 10 dooi. Den 12—14 sneeuw, regen en ster-

 ke

ke koude; 15 sneeuw, met Z. wind, 's nachts sterke vorst. Den 18 was de thermometer tot op 6° gedaald. Van den 19 hadden wij tot aan het einde der maand zeer koud weêr, met O. en Z. O. winden en eene nevelachtige athmospheer. — De hoogste barometer was 29, 6, de laagste 28, 5. Hoogste thermometer 48°, de laagste 6°.

1809.

Januarij. Van den 1 tot den 7 was het weêr koud; stormachtig met veel sneeuw, met een' O. en Z. O. wind. Den 4, 5 en 6 was de vorst zoo sterk, dat de thermometer tot 6 graden onder 0 daalde. Den 7 werd het zacht en de dooi duurde tot den 17 met een' zeer lagen barometer. Den 13 veranderde het weêr wederom en met een' zeer doordringenden O. wind vroor het sterk. De therm. was 4°. Den 14 en 15 N. O., was de koude minder, den 25 viel er veel sneeuw. Den 26 harde wind met slagregens, met Z. W. wind, tot den 31, wanneer het 's nachts weder begon te vriezen. — De hoogste barometer was 29,6, de laagste 28, 5. De hoogste therm. 48°, de laagste 0,6.

Februarij. Den 1 hadden wij 's nachts vorst, maar 's morgens wederom dooi met sterke regens en Z. W. wind. Van den 2 tot den 7 buijig, waar-

waarop weder sterke vorst volgde met een' scherpen N. N. O. en Z. O. wind. Den 10 regen en zacht weêr, met Z. W. wind. Den 13 helder. Den 14 en 15 veranderlijk. — Van den 18 tot 22 zware storm met sneeuw en regenvlagen, waardoor veel overstroomingen gebeurden. Tot het einde der maand koud en veranderlijk met N. W. winden. — De hoogste barometer was 29, 5, de laagste 20,6. De hoogste therm. 50°, de laagste 30°.

Maart. Deze maand begon met schoon weêr en een' Z. O. wind, die tot den 16 aanhield met N. en N. O. winden. Den 16 zachte regens, waarop wederom nachtvorst en heldere lucht volgden. Den 26 wierd de wind Z. en Z. O., met zachten regen, tot den 30. Den 30 koud en vorstig met N. O. winden. — De barometer was zeer hoog, 29,7, de laagste was 28,5. De hoogste therm. 40°, de laagste 26°.

April. De maand April begon met guur weêr, met vorst en sneeuw, met N. en N. W. winden, 's morgens van den 6 was het zachter, maar tegen den avond keerde de wind weder naar het N., hetwelk tot den 10 aanhield. — Wij hadden toen twee zachte regenachtige dagen met Z. W. wind. Hierop volgde wederom, tot den 26, een koude N. wind, wanneer de thermometer van 38° tot 48° opklom, de wind bleef ech-

echter N. — De barometer was 29,7, de laagste 28,11. De hoogste therm. was 56°, de laagste 24°.

Mei. Mei begon met sterke stortregens, zoel weêr en W. en Z. W. winden. Van den 2 tot den 5 hadden wij nachtvorsten en daags kouden regen. Den 7 veranderde het weêr, daags warmte en 's nachts koude en mist, tot den 12, met N. O. wind. Nu echter werd de hitte zeer sterk, ofschoon wij, op den 15, 16 en 17, donder en een' verkwikkenden regen hadden, hetwelk tot den 20 voortduurde, en van eene geweldige alles verdroogende hitte gevolgd werd, zoodat de thermometer tot op 90° graden klom. — Deze hitte werd door een onaangenaam koud weder vervangen. Op den 27 en 28 werd de wind Z. W. met een' aangenamen warmen regen, den 29 keerde de wind wederom naar het N. met koude regenvlagen. — De hoogste barom. was 29,6, de laagste 28,10. De hoogste thermometer was 90°, de laagste, op den 18, 35°.

Junij. De maand begon met koud en stormachtig weder, met veranderlijke winden Z. Z. W. en N. O., verzeld van een' gestadigen regen. Den 21 werd het helder en koud, en wij hadden herfstweder met N. en N. O. winden. Den 27 kregen wij zachten regen, den 29 donder en slagregens. Den 30 zoel regenachtig weder met Z. W.

W. wind. — De hoogste barom. was 29,5, de laagste 28,20. De hoogste thermometer 70°, de laagste 48°.

Tusschenpoozende Koortsen.

Ofschoon ik in het tweede deel mijner Geneeskundige Waarnemingen breedvoerig gehandeld heb over de tusschenpoozende koortsen, welke wij als *endemisch* beschouwen kunnen, en die in den omtrek van deze stad, door lage en moerassige landen omringd, zoo wel als aan onze lage zeestranden, vooral in het najaar, zoo algemeen, zoo zeer heerschende zijn (ziekten van 1798 en 99), en ik ook nu onlangs in mijne korte beschrijving van onze zoo noodlottige *epidemie* van 1826 en 27, daarvan weder gesproken heb, oordeel ik het echter niet geheel onnut om nog eens tot dezelve weder te keeren, en een' arbeid te hervatten, dien ik reeds in 1810 en 1811 had begonnen, maar toen daarin door eene zware ziekte werd gestoord, en sedert is blijven liggen. Wij hadden namelijk verscheidene jaren na elkander, maar inzonderheid in 1808 en 9, niet alleen in ons Vaderland, maar zelfs in het Noorden van Duitschland, bij ongewoon nat en veranderlijk weder een ongewoon groot getal van *intermitterende* koortsen, welke wel niet zoo

zeer

zeer van kwaadaardige toevallen verzeld waren, maar echter door *gastrische* en *rheumatische complicatiën* hardnekkig werden, en niet zelden voor de gewone geneeswijzen weigerden te wijken.

Intusschen waren wij in geene geringe verlegenheid, daar de koortsbast onder de Fransche overheersching zoo schaarsch, zoodanig vervalscht en tot zulk een' hoogen prijs was gerezen, dat men dezelve haast in een *hospitaal*, ten minste niet, dan in den hoogen nood, en na het aanwenden van alle andere middelen durfde voorschrijven. Wij hebben dan, na eerst zoo veel mogelijk getracht te hebben de *complicatie* weg te nemen, de koorts zelve zoeken te verdrijven, door alle middelen die voor en na als *succedanea corticis* of plaatsvervangende middelen waren aangeprezen, te beproeven. Op dien tijd waren wij nog niet bekend met de proeven der Fransche geneesheeren, welke ons overtuigend het beginsel van de koortsbast, waarin deszelfs koortsverdrijvende kracht gelegen is, hebben leeren kennen, en ons genoegzaam getoond hebben dat alle deze middelen bij het gebruik der koortsbast, daar zij deze beginselen, de *chinine* en *cinchonine*, niet bevatten, niet te vergelijken zijn.

Het zal niettemin naar mijne gedachten niet geheel onnut zijn, dat ik hier niet alleen onze proeven, met deze verschillende *methoden* opge-

ge-

geve, maar tevens ook, zoo kort mogelijk, daarbij voege, hetgeen anderen daarvan gezien en ondervonden hebben.

Wij hadden sommige gevallen waarin de *catarrhale* of *gastrische complicatie* weggenomen zijnde, de koorts zonder *recidief* wegbleef, en de zieke herstelde.

Eerste geval. R. NESSINK kreeg in de maand October eene alledaagsche, steeds achteruit loopende koorts, met de gewone toevallen, echter verzeld van zware hoofdpijn, duizeligheid en eene drooge hoest. — Bij ons komende, had hij reeds tien *accessen* daarvan gehad; de laatsten waren zonder koude aangekomen. Ik gaf hem eene *solutie* van *sal epsham.* met eene kleine hoeveelheid *tart. emet.*, waarna het *acces* wegbleef, de *urine* een sterk zetsel van *rheumatische* stof vertoonde, en daarna een sterk zweet uitbrak. Hij bleef hoofdpijn houden, eene Spaansche vlieg in den nek en poeder uit *ipecac.-laud.-camphor* en suiker namen ook dit toeval weg; hij bleef in een aanhoudend zweet, en herstelde daardoor volkomen zonder *recidive.* Ofschoon er geene duidelijke teekenen van *sordes* in de ingewanden waren, nam echter de ontlasting door het zachte *laxans* te weeg gebragt, de huidkramp weg en bevorderde de *perspiratie*; deze *complicatie*

weg-

weggenomen zijnde, bleef de koorts van zelve weg.

Wij hadden een zeer leerzaam en gewigtig geval van *intermitterende* koorts met *complicatie* van persloop of *diarrhee cum tenesmo*, hetwelk hierop neêrkwam.

Tweede geval. ADAM EILES, een arm man, die, te voren bakker geweest zijnde, nu gedurende den zomer aan de dijken te *Delfzijl* gewerkt had, kwam den 11 October zwak en door ziekte uitgeput, bevende, zeer vermagerd en holoogig, verzoeken, om in het *Nosocomium* te worden opgenomen. Uit zijn verward berigt maakten wij op, dat hij reeds gedurende deze herfst aan eene *quotidiana* gesukkeld had, die zich gevoegd had bij eene *diarrhee*, die reeds drie maanden had geduurd, en in het eerst met persingen was verzeld geweest, maar verwaarloosd zijnde *chronisch* geworden en niet meer pijnlijk was. Hij had een koortsje, 't welk 's avonds vermeerderde met kortademigheid, drooge hoest en een' zwakken pols. Geenerhande geneesmiddelen nog gebezigd hebbende, oordeelde ik best door een' verzachtenden *saleb*-drank met *syr. diacodii* den afgang, zoo mogelijk, te matigen. Terwijl ik tevens de krachten door goede *bouillon*, wijn en een *decoct. alb. Sydenh.* zocht op te beuren. Hierop had hij nog wel *diarrhee*, dan hij werd opgeruimder, de huid werd losser en vochtiger,

en

en de koorts kwam nu 's avonds geregeld met koude aan, en ging 's morgens meer zuiver met zweet af. In de eerste dagen gaf ik hem *mixturen* van *campher*, met *g. arab.* en *tinc. opii*, daarna voegde ik daarbij *liq. anod. min. hofm.* en poeders van *rad. arnicae* met *fab. pechurim.* Onder het gebruik dezer middelen bedaarde de *diarrhee*; maar, daar de hoest nu erger werd, met een sterke *expectoratie*, gaf ik hem den 18 poeders van *sulph. aur. antim.*, waarop de *diarrhee* met groote zwakheid wederkeerde; ik gaf hem daarom:

℞. *Flor. arnic. dr.* β.
—— *samb. unc.* β.
Fab. pechur. dr. i.
Inf. aq. q. s. *col. unc.* vi. *ad.*
Vin. opiat. dr. β.
—— *ipecac. dr.* i.
Syr. c. aur. unc. i.

S. Om daarvan alle uur een lepel te nemen.

20. Hierna scheen de *diarrhee* wel op te houden, maar de koorts kwam alle dag weder met koude en eindigde met weinig zweet; hij was zeer neêrgeslagen, had eene bruine drooge tong en eene pijnlijke opzetting der *hypochondria*, met een' zwakken tragen pols en geheel geen eetlust. In het eerst gaf ik hem een *mixtuur* uit *campher* en *liq. anod.* bestaande, en daarop ter versterking het volgende:

℞

℞. *Rad. calam. arom. unc.* i.
Cort. winter. dr. ii.
Rad. colomb. dr. i.
Cort. peruv. dr. ii.
Inf. vin. alb. q. s. col. unc. xii *add.*
Camphor. gr. vi.
Syr. pap. alb. unc. i.

S. Om daarvan alle uur een lepel te nemen.

24. De *diarrhee* scheen hierop gedurende eenige dagen te bedaren; hij had 's nachts een goed en verligtend zweet, de *urine* had een dik zetzel, ik oordeelde nu meer vaste versterkende middelen te kunnen beproeven, en gaf daarom het volgende:

℞. *Cort. hippocast.*
—— *simarub.* ā *unc.* i.
—— *cinamomi dr.* iβ.
Inf. s. q. aq. col. ℔j. *ad.*
Sp. vini unc. ii.
Syr. c. aur. unc. i.

S. Alle uur een klein theekopje.

26. Hij scheen dit middel niet te kunnen verdragen; de zwakheid vermeerderde dagelijks, hij kreeg een meer en meer invallend wezen, terwijl de ontlastingen wederom sterker en met persingen verzeld wierden. Ik gaf hem daarom weder poeders van i gr. *camphor* met *g. arab.* en suiker.

27. 's Nachts koortsig, maar de pols was nu zoo zwak en traag, dat men die naauwelijks konde gewaar worden. — 30. Hij lag bleek, ingetrokken en ongevoelig neder, en scheen door geene gewone opwekkende middelen meer te kunnen worden opgebeurd — ik gaf hem daarom het sterkst opwekkend middel, de *phosphorus*, die mij hier nu zeer *geindiceerd* voorkwam.

℞. *Phosphor. gr.* i.
Solv. aeth. sulph. unc. i.
S. Alle 2 uur tien druppen met mallaga-wijn.

28. Dit middel deed aanstonds eene uitnemende uitwerking, 's nachts kreeg hij eene vrij sterke koorts, 's morgens klaagde hij over duizeligheid en drang naar het hoofd, hij had roode wangen, de pols had meer kracht, maar was niet sneller, de *diarrhee* was geheel opgehouden, en de eetlust keerde weder.

29. Bij het voortdurend gebruik van dit middel hield de sterke *congestie* naar het hoofd, en de ijlhoofdigbeid en roode opzetting vau het wezen reeds op, de tong was zuiver en vochtig, de warmte meer eenparig verspreid, de *diarrhee* kwam niet weder; het water, hetwelk tot nu toe dik en drabbig geweest was, wierd nu helder en natuurlijk, de hoest bleef nog aanhouden, en de pols traag 56.

31. De krachten namen nu dagelijks toe, de hoest verminderde, ik gaf hem nu een *dec.* van

de

de *lich. Island.* met zoet hout. Onder het gebruik hiervan herstelde hij oogenschijnlijk. — Den 5 Nov. kreeg hij wederom koorts, dan deze had geen gevolg, zoo dat hij den 12 van die maand geheel hersteld uit het Nosocomium gelaten werd.

Het geval, hetwelk wij hier hebben opgegeven, is, zoo als ik hier boven aanmerkte, in verschillende opzigten belangrijk. — Het is bij mij twijfelachtig, of hier de *diarrhee* is voorafgegaan, dan of zij het gevolg van de *febris quotidiana* geweest is, of dat zij alleen het gevolg van zwakheid, geledene koude en slecht voedsel geweest is Die buikloop was *rheumatisch* en in het eerst met buikpijn vergezeld. Zij was geenszins verligtende, maar verzwakte steeds den lijder, en bragt hem aan den oever van het graf. Intusschen liet zij zich niet bedwingen; want zoodra de buikloop gestuit werd, vermeerderde de koorts: er kwam eene pijnlijke spanning en opzetting van den onderbuik. — Dit gebeurde echter niet, wanneer er een ruim zweet ontstond, hetwelk ook de *rheumatische* aard derzelve aantoonde. Ik beschouwde de ziekte aanstonds als *rheumatisch*, en gaf daarom zachte inwikkelende *diaphoretische* middelen, met *opium* en *camphor*, waardoor ik ook den buikloop wegnam en een heilzaam en verligtend zweet bevorderde. Niet te min verplaatste zich de stof naar de borst en veroorzaakte eene lastige hoest. Ik zocht deze hoest door *sulph. aur. antim.* te bedaren, dan hierdoor

keer-

keerde de *diarrhee* weder. Daar nu de buikloop den lijder zeer sterk verzwakte, oordeelde ik alles te moeten doen om denzelven te bedaren, en diende daarom *vinum ipecac. opiatum*, *fabae pechurinae* en *flores arnicae* toe. Hierdoor verbeterde wel de *diarrhee*, maar de koorts, die nu meer regelmatig *intermitterend* wierd, verzwakte ook zoodanig den zieke, dat ik meende nu te moeten beproeven dezelve ook weg te nemen, dan dit gelukte uiet, en de buik werd nu meer gespannen en opgezet. *Campher* met *aether* en kleine giften van koortsbast werden nu ook te vergeefs beproefd. Hierop minderde de koorts en de *urine* scheen ook meer *critisch* te worden. Dan daar de *diarrhee* met groote zwakheid bleef aanhouden, vond ik het noodzakelijk meer vaste *tonica* te geven, en schreef daarom tevens de *simaruba* voor. Wij vonden echter hier wederom de stelling van HUFELAND bevestigd, dat *tonica* en *adstringentia* in de *rheumatische complicatie* niet verdragen worden, en de *rheumatische* stof meer vast maken (*fixeren*). — Terwijl nu ook deze behandeling meer nadeel deed, de krachten meer en meer zonken en er zoodanig een verval plaats had, dat alle gewone prikkelende middelen hier niet meer schenen te werken, oordeelde ik nu tot een buitengewoon *heroisch* middel toevlugt te moeten nemen, tot den *phosphorus*. De staat van den zieke was nu de volgende: Hij had eene ware *facies Hippocratica*, bleek en ingetrokken,

kou-

koude handen, een' naauwelijks voelbaren pols, die tevens nog geen 30 slagen in eene minuut deed, weinig *urine*, eene drooge tong: wijn en andere opwekkende middelen werkten niet meer. —

De *diarrheën*, wanneer zij langdurig en *chronisch* worden, zijn altijd, maar vooral in koortsen, zeer lastig en moeijelijk te genezen, en waren, vooral in dit jaar, *epidemisch* en zeer noodlottig. J. FRANK vond dit ook in 1806 in *Polen*, « *Diarrhoeae*," zegt hij, « *dysenteriis longe* « *pejores observabantur; octo enim æque* (*ex 32*) « *qui illo ex morbo periere, fluxum coeliacum,* « *nec non lienterias gravissimas experti sunt, potissimum ex dysenteriis et diarrhoeis neglectis* « *ortas.*" Hij beschrijft die uitmuntend: « *corpus* « *omnino emaciatum, singulæ costæ luculentis-* « *sime sese visui offerentes, musculi sternoma-* « *stoidei funium instar in collo conspicui, larynx* « *prominens, defluvium capillorum, oculi quasi* « *vitrei, profunde in orbitae fundum retracti,* « *levis ophthalmia cum copiosa materiae puri-* « *formis ad angulum oculi internum secretione,* « *quae fere lippitudinem referebat, nasus acu-* « *minatus, aures arrectae, extenuatae, arcus* « *zygomatici prominentes, genae collapsae, pro-* « *funde rubentes, lingua arida, aut carni cru-* « *dae similis, sitis inexplebilis, interdum fames,* « *labia et dentes muco, sive crustis nigris ob-* « *ducti, faciei color terreus, tussicula aliquan-* « *do cum pectoris dolore, musculi abdominales*

« *ten-*

« *tensi, atque ita versus posteriorem abdomi-*
« *nis parietem retracti, ut manus medici explo-*
« *rantis distincte columnam vertebralem tan-*
« *geret, alvum ægroti nunc voluntarie nunc inscie,*
« *nec certo numero adstrictam deposuerunt,*
« *nunc albidam puriformem, nunc cibos potum-*
« *ve quales fere assumti erant, exhibentem, non*
« *raro ani prolapsus, cutis sicca pergamena,*
« *pulsus frequens, debilis, urina pauca, profun-*
« *do colore tincta: pharmaca quotquot contra di-*
« *arrhoeas chronicas jactata sunt, sedulo adhibe-*
« *bantur, non neglecto regimine. At omnia in-*
« *cassum* (a)." Men vergelijke hiermede, hetgeen de Vader in zijn *Epitome* (b) daarover breedvoerig gezegd en de moeijelijkheid der behandeling hiervan bewezen heeft.

Ik heb het bovenstaande ook dikwijls bevestigd gevonden, en in het verleden jaar ook verscheidene zieken behandeld, welke onder de oplettendste behandeling bezweken.

Om tot het middel weder te keeren, hetwelk in ons geval zulk eene uitmuntende werking gedaan heeft, dat wij daaraan alleen des lijders behoud moeten toeschrijven. — Dit middel, hetwelk in ons land weinig gebruikt is, en hetwelk ook geheel niet roekeloos van jonge en in de practijk nog onervarene geneesheeren behoort gebruikt te

(a) *Inst. med.* t. II, p. 80.

(b) *Epitome de curand. homin. morb. tom. V, part. 2, pag.* 484 *seqq.*

te worden, verdient echter, dat wij daarvan hier eenigzins breedvoeriger spreken.

Het is bekend, dat dit geneesmiddel het eerst door KUNCKEL is uitgevonden en bekend gemaakt, en daarom ook genoemd werd *phosphorus* KUNKELII, en toen reeds als een zeer sterk prikkelend en de levensgeesten opwekkend middel beschouwd is. Wij vinden het eerste berigt, omtrent het gebruik van den *phosphorus* in doorgaande ziekten, in de *dissert. pract.* van HALLER, waarin reeds in het jaar 1751 VATER en S. G. MENTZ eene verhandeling gegeven hebben, *de phosphori loco medicamenti adsumti virtute medica.* Deze hebben dit geneesmiddel in *catarrhale* en *bilieuse* koortsen, indien alle andere geneesmiddelen te kort schoten, tot iii gr. in *cons. tunicae* of *rosarum* gegeven. Zij getuigen dit zelfs in groote zwakheid dikwijls tot een ϶ β in denzelfden vorm te hebben toegediend, en daarvan een heilzaam zweet te hebben waargenomen (c). Vervolgens heeft BARCHEWITZ, onder voorzitting van BUCHNER, eene verhandeling uitgegeven: *Spicilegia ad phosphori urinarii usum internum medicum pertinentia, ann. 1760* (d). Hier worden de proeven van MORGENSTERN, HARTMAN en anderen opge-

(c) *Diss. pract.* t. VII. part. I. p. 288. Men kan bezwaarlijk gelooven, dat zulke groote giften geene vergiftigiing, ja den dood zelven hebben te weeg gebragt.

(d) *In Thesaur. diss. et programmatum van* G. SANDIFORT, *t. I. p.* 159.

gegeven, in welke dit middel zeer goede uitwerkingen gehad heeft in het herstellen van teruggewekene uitslagen. Voorts heeft WEIKARD ook zijne waarnemingen omtrent den *phosphorus* opgegeven, die echter waarschuwt, dat dezelve somtijds gevaarlijk is. D. WOLFF gaf in het jaar 1790 eenige proeven op, door zijn' vader genomen, waaruit bleek, dat het leven dikwijls daardoor bewaard was in hopelooze gevallen van *typhus*, vooral wanneer uitslag was teruggeslagen. — Hij bevestigt dit door twaalf waarnemingen (e). Het middel werd in *æther* opgelost gegeven. — Het blijkt mij echter niet, of hij het middel zelf 3 gr. in eene gift, dan of hij van de oplossing 3 droppen heeft toegediend. Prof. CONRADI van *Heidelberg* (nu te *Göttingen*), heeft in het *Journ.* van HUFELAND eene verhandeling over den *phosphorus* gegeven (f): *Versuche mit dem Phosphorus, als dem grössten Mittel die gesunkene Lebenskräfte zu starken.* Hij herstelde eenen lijder, die op het uiterste lag aan een verwaarloosde galkoorts, door hem alle twee uren tien droppen te geven van eene oplossing van vier grein *phosphorus* in 3i *æther*. Een ander, die met den dood worstelde aan een *pleuris*, genas hij door de volgende oplossing:

℞.

(e) *Analecta quaedam medica, diss. inaug. Gotting.* 1790.

(f) Vol. VI. p. 385.

℞. *Phosphori gr.* iii.
Solv. olei lini unc. i.
Syr. amygdal unc. i.
S. Alle drie uur een theelepel.

De warmte keerde weder, en er volgde een heilzaam zweet. Hij bevestigt dit met zes gevallen.

HANDEL verhaalt verschillende gevallen van *epilepsie*, waarin het volgend voorschrift nut gedaan had:

℞. *Phosphori gr.* ii.
Solv. olei express. hyoscyami.
aq. menth piper. ā unc. ii.
S. Alle twee uur een lepel (g).

KORTUM verhaalt (h), dat HORSCH dit middel en wel tot xii gr. in *amaurosis*, zonder vrucht, maar ook zonder nadeel gegeven heeft. LÖFFLER geeft een vrij uitvoerig verslag en eene tabel op, omtrent het nut van den *phosphorus* in verschillende ziekten, maar geene eigene waarnemingen (i). Ook heeft WEIGEL in eene bijzondere verhandeling verzameld, hetgeen vóór hem over dit middel geschreven was (k). Weinig vonden wij bij de oudere schrijvers over de *materia medica*, om-

(g) HUFELAND., *Journ.* VII. 3. *pag.* 110.

(h) *Ibid.* XV. 2. st.

(i) HUFEL. *Journ. XXI.* 1. *pag.* 45.

(k) *Dissert. de phosphori urinæ usu medico. Jen.* 1798.

omtrent dit vermogend middel aangeteekend. Crantz prijst het van 2 tot 3 gr. in *rheumatische* ziekten, en bij het inslaan van mazelen en andere uitslagen (l). Löseke raadt het ook aan in *epilepsie*, en zegt, dat Martinet bij Sage, *Annal. chym. des trois règnes de la nature*, t. I. p. 331, hetzelve met vrucht in het laatste en gevaarlijkste tijdperk van rot- en galkoortsen &c. toegediend hebbe (m).

Onder de nieuwere schrijvers vinden wij ook maar weinige, die hetzelve gebruikt hebben. Horn (n) prijst het gebruik van den *phosphorus* aan in den hoogsten graad van *typhus*, *paralysis* en *convulsies*, *dysenterie* &c. Alibert (o) heeft breedvoerig over dit middel gehandeld, deszelfs gebruik in wanhopige gevallen van *typhus* en verval vau krachten aangeprezen, maar ook het gevaarlijke van het roekeloos aanwenden daarvan, door voorbeelden van le Roi en anderen aangewezen; zoo als wij nader zien zullen. — Burdach handelt ook breedvoerig over het gebruik en misbruik van dit middel (p), en verklaart het te zijn een allervermogendst, maar tevens niet minder gevaarlijk middel, hetwelk bijzonder de werk-

(l) *Mat. med. t. II. p.* 172.

(m) *Mat. med. p.* 512.

(n) *Grundr. der med. chir. Artzneymittellehre, p.* 200.

(o) *Elem. de thérap. t. I. p.* 192.

(p) *Handb. der neuest. Entdeck. in der Heilmittellehre, p.* 286.

werkzaamheid der zenuwen opwekt, en in wanhopige gevallen soms geholpen heeft. Eene kleine gift vermeerdert bij gezonden de eetlust, vermeerdert den pols en de warmte, en veroorzaakt een aangenaam gevoel &c.

HUFELAND (q) heeft twee gevallen uit het *polyclinicum* van *paralysis* aangeteekend, waarin 2 gr. *phosphorus* in twee en een halve dr. *naphtha vitr.* opgelost, en vier maal daags 25 droppen in een *saleb-decoct.* gegeven, goede diensten deden. Ook geeft hij op dezelfde plaats een geval op van eene hardnekkige *intermitterende* koorts, welke naar geen *kina* of andere middelen wilde luisteren, en door twee gr. *phosphorus* in 2 dr. *ol. thereb.* opgelost, en 4 maal daags 10 droppen in een *althaea-decoct.* genomen, hersteld werd. — Ook had hij, in een tweede geval, daarvan aanstonds de uitnemendste werking. Hij zegt bij deze gelegenheid, dat de oplossing in *papaver-olie* en met slijm van *gumm. arab.* tot een *emulsie* gemaakt, de beste wijze van toedienen van dit middel is.

Het sterkste geval van genezing in den hoogsten graad van *typhus* heeft ons Prof. REMER (r), van *Koningsberg*, gegeven, van een' kamerdienaar, die, na hardnekkige *intermitterende* koortsen, door verkeerde behandeling in een' zwaren *typhus* verviel, van bloedbraking en allerhande gevaarlijke toevallen verzeld, na dat alle opwekken-

(q) *Journ. t. XXXII. 6 p.* 72.

(r) *Ibid. t. XXIX.* 1 *p.* 17 *seqq.*

kende middelen te vergeefs beproefd waren, vond hij hem « *stervende, met gebrokene oogen, ver-* « *lamde onderkaak, koude extremiteiten, beven-* « *de, met een' bijna niet te ontdekken pols,* « *bloedige onwillekeurige ontlasting, reutelende* « *ademhaling, tallooze groote petechien, de be-* « *roemde driehoek, die men, als een schimp* « *voor de geneeskunde,* facies hippocra- « tica *genoemd heeft.*"

In verwachting, dat hij die nacht sterven zoude, gaf hij, op dringend verzoek van de omstanders, om nog iets te doen:

℞. *Pulv. phosph. gr.* viii.
Muc. gum. mimos.
Olei pap. alb.
Aq. cinamon. vinos.
Syr. amygd. ā unc. i.

S. Alle uur een lepel vol.

Aanstonds na de eerste giften veranderde het tooneel, er kwam meer werking in het gestel, en onder het gebruik van dit middel herstelde hij volkomen: hij had 40 gr. *phosphorus* gebruikt.

Zeer belangrijk is de waarneming van Wüsteney, te *Malchen*, omtrent het nut van den *phosphorus*, in tusschenpoozende koortsen. *Beobachtungen über die von Dr.* Wüsteney, *zu Malchin, erfundenen Fiebertropfen.* Deze bestaan uit (s):

℞.

(s) *Ib. t. XXXVI. D. p.* 122.

℞. *Phosphori gr. iv.*
Olei caryophyll. dr. β.

en worden het best met garsten- of haverslijm ingenomen. De gift daarvan is voor volwassenen alle uur vier droppen; voor kinderen van twee tot drie droppen, gedurende de *intermissie* te nemen. J. PETERS, van *Anclam*, van wien dit berigt is, heeft vele zieken, die niet na den koortsbast luisterden, met dit middel genezen — vooral in de voorjaars-, anderen- en derdendaagsche koortsen — na het uitblijven der koorts liet hij het om *recidiven* voor te komen nog tweemalen daags tot 8 droppen gebruiken. LOEBEL gaf het ook met nut in *amaurosis* (t).

Dezelfde schrijver prijst ook den *phosphorus*, in *oleum animale dippel.* opgelost, in groote zenuwzwakheid, in *chronische* jicht met verlamming, in sommige *dyscrasien* en in de *amaurosis*, en hij geeft breedvoerig de aanwijzingen en tegenaanwijzingen daarvan aan (u).

LOBSTEIN geeft ook verscheidene gevallen op van het nut van den *phosphorus* in zenuwkoortsen, wanneer de dood reeds op de lippen scheen te zijn, even als dit in ons geval plaats had. Terwijl hij hetzelve ook met vrucht in jichtpijnen, onderdrukte *menses* en *chlorosis* gegeven had (v).

PIT-

(t) *Ibid. t. XL. 6. p. 78.*

(u) *Ib. t. XLIV. 1. p. 17.*

(v) *Ib. t. XLVI. p. 95.*

PITCHAFT nam door *sabina*, rosmarijn en *phosphorus* onvruchtbaarheid weg (w). SEBASTIAN gaf den *phosphorus* in *æther* opgelost in ziekten der beenderen (x). Dr. FRANKE genas eene volkomene lamheid van het ruggemerg, door dezelfde *phosphor*-oplossing in *æther* (y). Ik zoude deze reeks van waarnemingen, omtrent dit middel, verder kunnen uitstrekken, als ik niet te ver van mijn eigenlijk doel zoude afdwalen. Ik zal hier alleen nog eenige algemeene aanmerkingen bijvoegen, omtrent het gebruik en misbruik van dit middel, om aan den eenen kant hetzelve in sommige dringende gevallen aan te prijzen, maar ook aan den anderen kant als een *heroisch* middel tegen het onvoorzigtig en ligtvaardig gebruik te waarschuwen.

1. Alle de schrijvers die over dit middel hunne opmerkingen en waarnemingen hebben medegedeeld, getuigen eenstemmig, dat het een zeer prikkelend en opwekkend geneesmiddel is, hetwelk zeer doordringend werkt om het levensbeginsel op te wekken, den omloop des bloeds en de werking van het hart aan te zetten, en vooral ook zweet te bevorderen. Volgens BOUTAT, die op zich zelven, zoo wel als op dieren, belangrijke proeven genomen heeft, veroorzaakt het in een gezond ligchaam een gevoel van warm-

(w) *Ibid t. XLVII. 6. p.* 92.

(x) *Ib. t. LVI.* 1. *p.* 57.

(y) *Ib. t. LIX* 4, *p.* 112.

warmte, vermeerdert de eetlust, veroorzaakt een aangenaam gevoel van ligtheid in het gestel. — Hij nam, zonder daarvan eenig nadeel te gevoelen, een grein in vijf giften verdeeld; hij loste vier gr. *phosphorus* in vier dr. *naphtha vitr.* op, en nam daarvan alle twee uren twintig droppen, die hij tot vijfmaal zeer wel verdroeg, dan hij gevoelde van de zesde gift ongemak en staakte het verdere gebruik, het veroorzaakte toen winden, vermeerderde de spierkracht en de ontlasting van water. De heer ALPHONSE LE ROY nam zelfs drie grein met *theriac* en werd daarvan sterk aangedaan. Hij dronk daarop veel koud water, waarna de toevallen aanstonds verdwenen (z). WEIGEL, die ook op zich zelven proeven nam, vond den smaak zeer onaangenaam, na zwavel smakende, het veroorzaakte winden, vermeerderde de afscheidingen niet, maar in grooter hoeveelheid genomen, veroorzaakte het braking. Een grein in olie opgelost, versnelde den pols na een half uur met twaalf, de tweede gift met twintig slagen; het veroorzaakte eene warmte door het geheele ligchaam, met een gevoel van inwendige jeuking, en zulk eene ophooping van bloed naar het

(z) Het verslag van de proeven van BOUTAT, door BURDACH opgegeven, verschilt van dat van hem zelven, in de *med. chir. Zeit.* van EHRHART van 1801. I. p. 280. — Men zie ook *Geist der neuest. med. Litteratur* van A. ZADIG, waarin de proeven van A. LE ROY voorkomen, zie *med. Zeit. Ergänzb.* III. p. 399.

het hoofd, dat hij het niet verder durfde in nemen. Voorts bevorderde het eene lichtende uitwaseming, en de *faeces* hadden ook deze hoedanigheid.

2. Vele proeven zijn ook met dit middel op dieren genomen. GUIDO, een *Turijnsch* geneesheer, heeft aan dieren den *phosphorus* gegeven en daaruit besloten, dat het in de maag eene soort van verbranding ondergaat en warmte ontwikkelt, dat het eene ontsteking van den *oesophagus*, van de maag en de ingewanden voortbrengt, naarmate men meer of minder daarvan toedient. Ondertusschen meent hij, dat hier niet altijd ontsteking plaats grijpt, maar dat de dood dikwijls alleen afhangt van eene aandoening der zenuwen; dat het water den *phosphorus* niet ontbindt, maar denzelven verdeeld bevat. Dergelijke proeven zijn ook genomen door MUGETTI en BRERA (a). Volgens BURDACH konden de dieren hetzelve in groote giften verdragen.

3. Intusschen waarschuwen ons alle schrijvers, die dit middel gebezigd hebben, dat het een zeer scherp en gevaarlijk middel is, hetwelk niet dan met groote voorzigtigheid, en door een ervaren geneesheer moet gegeven worden. WEIKARD gaf aan een' Jood, die na eene beroerte lam geworden was, den eersten dag 2 gr. *phosphorus*, den tweeden dag drie grein. Hij kreeg daarvan hevige maagpijnen en stierf den anderen dag

(a) BURDACH l. c. p. 286.

dag met stuipen (b). Ondertusschen moet men hier aanmerken, dat dit het juiste geval niet was om dit middel te geven, daar het zoo hevig prikkelt, en den omloop van het bloed aanzet. KORTUM gaf het ook na eene beroerte, de eerste dagen tot een achtste grein, en het scheen in het eerst nut te doen, maar den vierden dag, toen er slechts een grein gebruikt was, vermeerderde het de hitte, de pols werd koortsig, er kwam een beslag op de tong, eene droogte en spanning op de borst, galachtige braking; deze toevallen werden wel door *emulsies* en *laxeer*-middelen gematigd; er bleef echter nog altijd een zekere pijn of spanning op de borst, hoest, opwerping van slijm en zwakheid in de maag over. BRERA had nog een veel ongelukkiger geval, waarin de dood veroorzaakt werd door het gebruik van 2 grein *phosphorus*, in olijfolie met gom en eijerdoor opgelost in kaneelwater, gedurende twee dagen (c).

4. Wanneer wij de ziektegevallen beschouwen, waarin men den *phosphorus* gegeven heeft, dan zal men verwonderd zijn, dat zoo wel de wijze waarop het toebereid is, en de gift waarin het gegeven is, zoodanig verschillende is.

De eersten die den *phosphorus* gegeven hebben, hebben denzelven in veel grootere giften gegeven,

(b) ALIBERT l. c.

(c) HUFEL. *Journ.* X. 2. p. 41.

ven, dan men naderhand heeft kunnen doen. — Sommigen gaven het van i gr. tot iii, ja zelfs tot x grein en meer; daar men naderhand, zoo als wij zoo aanstonds zagen, van twee grein den dood heeft zien volgen. Men moet dit gedeeltelijk toeschrijven aan den verschillenden vorm, waarin men het heeft toegediend. Wanneer het in kleine stukjes gesneden of met water vermengd, of in een' *bolus* met *theriac* vermengd gegeven werdt, dan wordt het grootste deel van den *phosphorus* niet met de vochten van het ligchaam vereenigd: want als zulke groote giften, behoorlijk opgelost, gegeven wierden, zoude dit zeker den dood ten gevolge hebben. Thans wordt het niet meer in *substantie* voorgeschreven, maar door verschillende middelen verdeeld en opgelost.

Vooral heeft men het nu op tweederhande wijze voorgeschreven, of in olie of in *æther vitrioli* opgelost. HUFELAND schrijft den volgenden vorm voor:

℞. *Phosphori gr.* ii.
Mucil. gumm. arabic q. s.
Aq. fontan. unc. vi.
Syr. amygd. unc. i.
Liq. anod. min. hofm. gr. xxx.

Waarvan hij om het uur, of om de twee uren een lepel laat gebruiken.

An-

Anderen, als PELLETIER smelten *phosp. gr.* vi in *æth. unc.* i. CONRADI lost 2 gr. *phosphor.* in een half ons amandelolie op, en voegt er een ons *syr. rub. idaei* bij. WEIGEL keurt het geven van den *phosphorus* in *substantie* daarom af, omdat zeer ligt een klein gedeelte daarvan onopgelost, de vliezen van de maag of ingewanden kan aandoen en daar eene hevige ontsteking veroorzaken. Hij verkiest ook niet de *solutie* van *phosph.* in *naphtha vitrioli*, dewijl er maar xv gr. in 2 onsen *naphtha* kunnen opgelost worden, hetwelk ook met het *oleum aethereum* het geval is. Hij keurt deze wijze van toedienen vooral daarom af, omdat hij denkt, dat men op deze wijze een al te sterk prikkelend middel zoude verkrijgen. — Wij denken intusschen dat dit geheel niet kan schaden, wanneer men het alleen geeft in die gevallen, waarin alle andere opwekkende middelen te vergeefs gebezigd zijn. WEIGEL verkiest eene oplossing in olie van amandelen, een half ons in acht gr. *phosphorus*, in kleine stukjes gesneden, en dan door eene zachte warmte gesmolten. LÖBEL geeft het in *oleum animale dippelii* gesmolten. — Het komt mij echter voor, dat niet alleen op deze wijze te sterke giften gegeven worden, maar dat de *phosphorus* op deze manier niet goed opgelost blijft. Voorts, dat de veiligste wijze, om dit vermogend middel te geven, is, dat men den *phosphorus* in wel be-

rei-

reiden *æther* gesmolten toediene — deze oplossing wordt wel troebel, wanneer de *æther* niet goed bereid is, maar niet, wanneer hij zuiver is. Ik neem alsdan 1 gr., gesolveerd in een ons *aether*, en geef daarvan x tot xx droppen, met het beste gevolg. Ik geloof echter, dat men gewoonlijk te groote giften van dit middel toedient. In twee gevallen, waarin wij het gegeven hebben, was deze gift genoegzaam om de levensgeesten sterk op te wekken, en de snelheid van den pols en de warmte aanmerkelijk te vermeerderen.

5. Het is nu de vraag, wanneer en in welke gevallen dit middel kan gebruikt worden.

Het is naar ons inzien aangewezen:

a. In alle de gevallen, van verminderd levensbeginsel, waarin hetzelve zoo zeer gedaald is, dat het door de gewone prikkelende middelen niet meer kan worden opgebeurd.

b. Vooral heeft de ondervinding geleerd, dat het de uitmuntendste werking deed in dien staat van zenuw-, *catharrhale* en rotkoortsen, waarin de levensgeesten zoo zeer zijn verminderd of onderdrukt, dat dezelve door de gewone opwekkende middelen, als wijn, *campher*, *opium*, &c., niet meer kunnen worden opgewekt — wanneer er *sopor*, *coma*, een zacht murmelend *delirium* (*moaning* van de Engelschen), krampen, koude der ledematen, een ingetrokken wezen (*facies Hippocratica*),

zwak-

zwakke en trage pols plaats hebben, zoo als wij in verschillende gevallen en boven in ons geval hebben zien plaats grijpen. — Het komt niet te pas, wanneer er eene groote gevoeligheid bij gebrek aan kracht of *energie* aanwezig is. Het is vooral in *typhus*, zelfs met *petechien* verzeld, van nut geweest, en heeft meer dan eenen van een' gewissen dood verlost.

c. Uitstekend nuttig is het in teruggedreven uitslag uit zwakheid, b. v., in gierstuitslag, zoo ook kinderpokken, roodvonk &c.

d. Het is ook nuttig in teruggedrevene *rheumatische* en *arthritische* pijnen, wanneer het zoo wel in- als uitwendig kan gebezigd worden. TRAMPEL heeft daarvan met vrucht in deze gevallen gebruikt gemaakt (d).

e. In chronische zenuwziekten, uit gebrek aan *energie* en gevoeligheid voortkomende, heeft hier niet zelden nut gedaan, b. v., in *paralysis*, *epilepsie* etc. (e).

f. Minder schijnt het aangewezen in andere ziekten. In ons geval nam het ook de *diarrhee* weg, die uit groote zwakheid der ingewanden voortkwam. WEIKARD heeft het in waterzucht, anderen in *ophthalmiën* aangeprezen.

Intusschen zorge men, dit niet overal ligtvaardig aan te wenden, vooral in ziekten waarin een groote *irritabiliteit*, of neiging tot *congestie* plaats

(d) *Beobacht. und Erfahr. II. p.* 11.

(e) *Ibid l. c.*

plaats heeft, en hieruit kan men begrijpen waarom het somtijds nadeelig is geweest in *paralysis* na *apoplexie* voorkomende, waarin prikkelende en opwekkende middelen schadelijk zijn. Eindelijk houde men in het oog dat het een heroïsch middel is, hetwelk niet dan door een ervaren geneesheer behoord te worden voorgeschreven.

Tot dus verre geschreven hebbende, valt mij in handen eene verhandeling van *Bayle* in de *Revue médicale Française et étrangère* etc. van de maand Augustus van dit jaar (f). In dit stuk behandelt de heer B. breedvoerig de geschiedenis van dit middel, en de genezingen door hetzelve aangebragt, hetwelk nagenoeg met de onze overeenkomt. Hij waarschuwt ook tegen de sterke en ongeschikte giften, door sommigen gegeven, en raadt dezelve, of in *æther*, of in olie opgelost in kleine giften toe te dienen. Hij voegt er eenige waarnemingen bij: de eerste van JAQUEMIN van eene waterzucht na eene rotkoorts, waarin de zieke tot het uiterste van zwakheid gebragt, door het toedienen van 10 a 12 druppen *aether phosph.* alle 2 uur in *aq. menth. piper.* herstelde; het tweede van LUTSELBERGER van een *haemorrhagia puerperalis* door het *acidum phosph.* genezen (hetwelk hier eigenlijk niet bedoeld wordt); het derde aan den heer DESPAULX, van een' jonge-

(f) *Résumé des travaux thérapeutiques sur le phosphore par le docteur* BAYLE. *p.* 233 *sqq.*

geling, die met alle teekenen van een aanstaanden dood in een *typheuse* koorts lag, en na het vergeefsch aanwenden van allerhande prikkelende en opwekkende middelen, eindelijk herstelde door het geven van eene *emulsie*, zamengesteld uit een dr. *æther phosph.*, die 2 gr. *phosphorus* in 6 onsen van eene amandel-emulsie bevattede; alle uren een halve lepel. In het eerst scheen dat middel, 't welk alleen ten halven gebruikt was, al te sterk te werken, hitte in de maag, koorts en een sterk zweet te veroorzaken; zoodat hij genoodzaakt was het middel te staken, en verzachtende middelen aan te wenden, waarna alle toevallen verdwenen en de zieke langzaam beter werd.

Onlangs heeft de heer AUTENRIETH, in zijne verzameling van *Tubinger dissertatiën*, door WEBER uitgegeven, den *phosphorus* in *æther* opgelost aanbevolen, in eene bijzondere soort van *epilepsie*, uit den navel voorkomende (c), als ook, als *palliatief* middel in ongeneeslijke *idiopatische epilepsie* uit de hersenen voortkomende (d). — Eindelijk vonden wij in het 5de deel derzelfde verhandelingen een breedvoerig stuk van Prof. GMELIN, waarin hetzelfde middel, in de door ons boven reeds meermalen gemelde ziekten en gevallen van zwakheid, vooral in *para-*

(c) *Dissertatio de epilepsia puerorum umbilicali, præside* AUTENRIETH, J. R. LINDT. *Saml. medicin. dissert. von Tubingen übersetat von* J. J. WEBER. I. p. 94.

(d) *Ibid.* p. 104.

lysis pulmonum wordt aangeprezen, hetwelk hij door vier ziektegevallen bevestigt (e).

Tweede geval. FRANS HOLLANDER, 29 jaren oud, een dienstknecht, had reeds gedurende verscheidene weken eene tusschenpoozende koorts gehad, die zich onregelmatig dan onder den vorm van eene derdendaagsche, dan wederom van eene anderendaagsche koorts vertoonde, en daarvan door eene geschikte behandeling hersteld was. Voor veertien dagen kreeg hij deze koorts na een overlading der maag weder, zoodanig dat dezelve tweemaal daags, 's morgens en 's avonds, wederkeerde. De morgenkoorts kwam te drie uren en de avondkoorts te zeven uren aan. De toevallen van deze koorts waren hoofdpijn, benaauwdheid en bittere smaak in den mond. Hij werd den 24 Nov. in het Nosocomium opgenomen. Daar ik hier *gastrische* stoffen vermoedde, gaf ik hem een braakmiddel, bestaande uit een *sc. rad. ipecac.* en zes grein *cremor. tart.*

Den 25 had hij met groote verligting veel slijm gebraakt en verscheidene buiksontlastingen gehad. Het morgen-*acces* was daarop veel ligter geweest, en nademiddags kreeg hij reeds te twee uren het gewone avond-*acces*. Ik schreef hem voor:

℞.

(e) *Dissert. de usu phosphori in paralysi pulmonum, præside* F. G. DE GMELIN, J. B. ZIPPERLEN. *ib. t.* V. p. 562 *sqq.*

℞. *Extr. gramin.*
Acet. ammon.
Rob sambuc. ana unc. j.
Aq. coctae unc. x.
m.

S. Alle uur een half theekopje.

Hij had den 27 en 28 geen koorts. Om zijne krachten en de zwakheid der ingewanden te herstellen, schreef ik voor:

℞. *Rad. calam. arom. unc.* ii.
Infund. aq. q. s. col. lib. iβ *add.*
Extr. centaur. min. dr. ii.
Æth. sulph. alcoh. dr. ii.
Syr. sacchar unc. jβ.

S. Alle uur een half theekopje.

30. Gister was er nademiddags te twee uren een regelmatig *acces* van koorts geweest, hetwelk met eene matige koude begonnen, met een heilzaam zweet eindigde. Daar wij op dien tijd de proeven met de lijm met veel ophef in intermitterende koorts geroemd vonden, oordeelde ik dit geval zeer geschikt, om dit middel te beproeven en gaf

℞. *Collae praepar. dr.* vi.
f. pulv. N. vi.

S. Drie poeders daags.

De koorts bleef aanstonds weg, en hij ging na eenige dagen hersteld uit het Nosocomium.

Vier-

Vierde geval. JETJE KUIPERS, eene dienstmaagd, 30 jaren oud, te voren altijd gezond behalven dat zij voor twee jaren eene *pleuris* had gehad, waaruit zij eenige pijn in de zijde had overgehouden, werd den 29 September in het Nosoc. opgenomen. Nadat zij een paar dagen te voren (21) hoofdpijn, zwaarte in de leden, gebrek aan eetlust, en walging gevoeld had, wonende in een huisgezin, waarin meer koortsigen waren, in een dorp aan de Noordzee, werd zij op den 26 September door eene koude koorts aangedaan, die wel in hitte overging; doch zonder opvolgend zweet eindigde. Zij bleef den volgenden dag nog koortsig, maar den 28 kreeg zij wederom hevige koude, die eerst in hette overging, den ganschen dag aanhield en 's nachts in zweet over ging, zij had nu (29) zware pijn in het voorhoofd boven de oogen, eene zuivere tong, geen kwaden smaak of dorst, en een' snellen pols. — Daar er geene teekenen van *turgerende sordes* waren, oordeelde ik eerst *resolverende* middelen te moeten geven — en gaf daarom:

℞. *Rad. gramin.*
Fruct. Tamer. ana unc ii.
Tart. potass. acid. dr. ii.
Mann. calabr. unc. i.
Coq. aq. q. s. col. ℔iß *ad.*
Syr. sacch unc. i.

S. Alle uur een kopje.

30.

30. De drank had goede ontlastingen te weeg gebragt. De koorts kwam nu des avonds te 5 uren met koude, waarop hitte maar geen zweet volgde, om tien uur dezen morgen kwam de koorts weder, en was nu te 12 uren nog niet geheel opgehouden, zij had eene geweldige hoofdpijn, de pols was 110, de tong zuiver, ik liet een *epispasticum* in den nek leggen, en gaf:

℞. *Rad. bardan. unc.* ii.
Fl. sambuc. unc. β.
Inf. aq. q. s. col. ℔ i β. *ad.*
Acet. amm. unc. ii.
Rob. samb. unc. i.

S. Alle uur een kopje.

1 Oct. Zij braakte gisteren een groote hoeveelheid gal, met veel verligting, de koorts hield echter den geheelen dag aan, en eindigde nu met zweet. Zij was heden vrij van koorts en hoofdpijn, zij had verscheidene ontlastingen gehad, het water was minder rood, de tong zuiver.

℞. *Fruct. Tamar. unc.* ii.
Tart. potass. acid. dr. ii. *inf. aq. q. s. col.* ℔ i β.
ad. Oxym. simpl.
Rob. samb. ā *unc.* i.

S. Alle uur een kopje.

2.

2. De koorts is gister met koude, hitte en een sterk zweet wedergekeerd — de koorts was verzeld van zware hoofdpijn, droogen mond, zuivere tong, verscheidene dunne *sordes* met zware kolijkpijn, helder water. Om de pijn te bedaren gaf ik nu een *decoct*. van *althea*-wortel met *flores sambuci.*

3. Dezelfde koorts kwam nu op denzelfden tijd weder, met spaarzame van krimpingen verzelde ontlastingen, de tong was zuiver, de *urine* rood, de smaak lelijk, geen koorts.

℞. *Rad. ipecac. sc.* j.
Sacch alb. dr. j.
F. Pulv. No. IV.

S. Alle uur een poeijer.

4. Braking na den eersten poeijer — hierop volgde wederom de koorts; 's morgens nam zij de overige 3 poeijers, en braakte daarvan dikke galachtige stoffen: de stoelgangen waren nu minder dun en pijnlijk, maar zij bleef walging en een' kwaden smaak behouden; de pols was klein en zeer zamengetrokken. Om de stoffen verder los te maken gaf ik nu

℞. *Extr. gramin unc.* i.
Mur. amm. dr. j.
Aq. c. aur. unc. vj.

m.

S. Alle uur een lepel.

Den

Den 5, 6 en 7 waren de avond-accessen zachter en eindigden zonder veel zweet, zij had goede ontlastingen, zij was vrij zwak.

Ad. mixt.
Extr. tarax. unc. β.

Den 8, de dertiende dag der ziekte, kreeg zij een sterk zweet, waardoor de slechte smaak geheel verdween, zij had bijna geen koorts meer,

Den 9 ontwikkelde zich de koorts weder meer met koude, hitte en zweet, zij klaagde over zwakheid.

℞. *Extr. card. bened. dr.* ii.
Aq. c. aur. unc. vj.
Syr. sacch. unc. j.
Aeth. sulph. alc. dr. ii.

S. Alle uur een lepel.

10—12. Een ligte vermaning.

℞. *Extr. cent. min.*
—— *card. bened. ã dr.* j.
Aq. c aur. unc. vj.
Acet. amm. unc. j.

S. Alle uur een lepel.

13. Zij had nog hoofdpijn, de *urine* gaf op den 17 dag der ziekte een sterk zetsel.

Den 17 werd zij hersteld uit het Nosocomium gelaten.

——

De-

Deze koorts was duidelijk een *febris gastrica biliosa;* het gebrek aan beslag op de tong en bittere smaak in het eerst, maakten dat ik de ziekte niet duidelijk herkende en niet aanstonds een braakmiddel gaf; toen ik dit echter in gebrokene giften toediende, en zij veel gal ontlastte, begon zij aanstonds te beteren. Mogelijk had een braakmiddel, in het begin der ziekte gegeven, derzelver verderen loop voorgekomen. Na het ontlasten der stoffen deden zachte uitwasemende en versterkende bittere maagmiddelen de verdere genezing spoedig volgen.

Vijfde geval. FENNIGJE DAVIDS, 23 jaren oud, een sterke boeren-dienstmaagd, op het land wonende, in een huis waarin op dien tijd verscheidene huisgenooten aan *intermitterende* koortsen ziek lagen, werd den 12 October in het Nosocomium opgenomen; zij had reeds sedert veertien dagen, vooral om den anderen dag, pijn en zwaarte door de leden gevoeld, en afwisselingen van koude en hitte, walging, benaauwdheid in den hartkolk, zware hoofdpijn, bitteren smaak, tragen stoelgang: dit heeft tot nu toe aangehouden. Bij het onderzoek scheen zij koortsig te zijn, zij had een bleek opgezet wezen, benaauwheid en moeijelijke ademhaling, eene prikkelende hoest met een' harden snellen pols, eene wit beslagene tong, de *menses* waren geregeld. Ik beschouwde de ziekte als een nog niet gevormde

in-

intermitterende koorts met *sordes gastricae biliosae*, en eene *catarrhale complicatie.* Ik oordeelde dus door een zacht *resolverend emetocatarticum* deze stoffen te moeten ontlasten, en gaf:

℞. *Mann. elect.*
Sulph. sodae.
Oxym. scillit. ā unc. j.
Tart. pot. stib. gr. ii.
Aq. coctae ℔ j.

S. Alle half uur een kopje.

13. Zij had door braken en purgeren veel galstoffen met verligting van de benaauwdheid en walging ontlast, des avonds had zij echter koortsverheffing, en 's morgens zweet — de pols is nog snel, het water troebel en de hoest droog. Ik liet op de borst een' spaansche-vliegpleister leggen, en gaf:

℞. *Extr. gramin. unc.* j.
Sulph. potassae dr. ii.
Aq. coctae unc. xii.

S. Alle uur een kopje.

14. De hoest was beter, de avondverheffing was minder sterk en eindigde met een overvloedig zweet, hetwelk nog voortduurt, de pols is zacht 116, het water dik, met een sterk zetsel, hoofdpijn en nog benaauwdheid in den hartkolk:

℞.

℞. *Rad. bardan.*
Fruct. tamarind ā unc. ii.
Fol. senn. dr. ii. *coq. aq. q. s. col.* ℔ i ß.
ad. Sulph. potass. dr. ii.
Rob. samb. unc. j.

S. Alle uur een kopje.

15 en 16 was er geen koorts, de tong zuiver, goede ontlasting, naauwelijks meer hoofdpijn, met de hoest veel ontlasting van slijm, de *urine* had een ruim zetzel.

℞. *Extr. gramin. unc.* j.
—— *taraxac. dr.* ii.
Aq. c. aur. unc. vii.
Aeth. sulph. alc. dr. j.

S. Alle uur een lepel.

17. Na het gebruik van het *resolverend* drankje, kreeg zij 's avonds de koorts met koude, die 's morgens met weinig zweet eindigde — zij had nu wederom hoofdpijn, een' kwaden smaak, harden afgang, dikke slijm-ophoesting en troebel water.

℞ *Rad. gramin. unc.* iii.
Fol. senn. dr. ii.
Flor. sambuc. mp. j. coq. aq. q. s.
colat. ℔ i ß ad.
Vin. stibiat. huxh. dr. ii.
Oxym. simpl. unc. ii.
m.

S. Alle uur een kopje.

18.

18. 's Avonds en 's morgens den 19 had zij wederom koorts, met zweet eindigende, de hoest bleef aanhouden, zij was geel in het wezen, de *urine* troebel; zij had dus nu eene dubbelde anderendaagsche koorts, die met een *gastrisch bilieuse* en *catharrhale complicatie* verzeld bleef.

Cont. dec.

20. De koorts minder hevig, een sterk zweet, weinig en dik water, hetwelk galachtig was met een papachtig *sediment*, onder de koorts veel hoest, met gekookte ophoesting.

It. decoct. sine senn.

21. Bleef het avond *acces*-weg, maar dezen morgen kreeg zij een' regelmatigen aanval, die nog voortduurde zonder veel hoest, de tong was zuiverder.

℞. *Flor. chamom.*
Fol. card. bened. ā *mp.* ii.
Inf. aq. q. s. col. ℔j *ad. acet. ammon.*
Syr. sacchar. ā *unc* j.
S. Alle uur een kopje.

22. Geen aanval. Den 23 eene ligte koorts, weinig hoest; maar daar zij in geen twee dagen ontlasting gehad had en de tong wederom beslagen was, gaf ik:

℞. *Rad. bardan. unc.* ii.
Fol. senn. dr. ii. *coq. aq. q. s. col.* ℔j β.
add. Sulph. sod. unc. β.
Oxym. simpl. unc. ii.
m. d.
S. Alle uur een kopje.

24.

24. Slechts eene ligte vermaning van koorts, die nu scheen af te slijten.

It. decot c. acet. amm. et rob. samb.

25. Wederom een sterk *acces* te tien uren. Daar zij wederom weinig ontlasting had, liet ik het *dec. laxans* wederom herhalen.

26. Verscheidene *pituiteuse* ontlastingen.

27. Een veel minder sterk *acces*, meer drooge hoest, leelijke smaak en eene *urine* met een sterk zetsel. — Daar nu de ziekte op dezelfde hoogte bleef, en de *gastrische* toevallen aanhielden, ook onder het gebruik der ontlastende middelen, werd ik te rade om een middel te geven, hetwelk mijn vriend Dr. COULON van *Leeuwarden* in deze *epidemie* met veel nut bezigde, wanneer *gastrische* en *rheumatische* toevallen aanhielden.

℞. *Pulv. flor. arnic.*
Sal. ammon.
P. rhei ã dr. i.
m. f. pulv. N. viii.

S. Alle uur een poeijer.

Tevens liet ik eene spaansche vlieg tusschen de schouders leggen.

29. Heden de koorts minder, en de hoest vochtig.

31. Wederom koorts te 12 uren, de ontlasting geregeld, de *urine* met zetsel. Daar nu de koorts voor dit middel ook niet geheel wilde

wij-

wijken, en de *catarrhale complicatie* meest geweken was, wilde ik nu beproeven, om den koortsbast te geven, zoodanig, dat ik het zamentrekkend beginsel daarvan door het bijvoegen van *magnesia usta* had weggenomen; ik dacht echter met eene kleine gift dit te moeten beproeven, en gaf:

℞. *Cort peruv. gr.* x.
Magn. ust. gr. v.

Tritur. cum parv. sp. vin. quant. detur 2 *Nov. hora ante accessum.*

2 Nov. Gister een *acces* met koude, dezen morgen had zij den poeijer genomen.

3. Gister geen koorts, maar 's avonds zweet en een weinig hoest.

℞. *Cort. peruv. dr.* ii.
Magn. ust. dr. j.
m. f. pulv. N. x.

S. Om 8 en 9 uren 's morgens een poeijer.

4. Sedert twee dagen is de pols harder, meerder opwelling in het gestel, geen regelmatige aanval, maar na den middag eenige huivering, 's avonds sterk zweet, de *urine* citroenkleurig, 's nachts veel hoest, zonder benaauwdheid in het ademhalen.

℞. *Aq. lauroc. dr.* j.
Extr. helen. dr. ii.
Aq. c. aur. unc. vi.
Syr. sacch unc. j.

S. Alle uur een lepel.

5. Nog veel hoest met heeschheid en raauwheid van borst, *vesic. pect.*

6. Geen koorts meer, geene ontlasting in 2 dagen.

℞. *Pulv. rhei.*
Sulph. potas. ã dr. j.
m. f. pulv. N. iii.

S. Avond en morgen een poeijer.

℞. *Extr. helen dr.* ii.
Aq. coct. unc. vj.
— *Lauroc. dr.* j.
Syr. comm. unc. j.

S. Alle uur een lepel.

7. Goede ontlasting, weinig hoest.

℞. *Capit. papav. alb. N.* ii.
Herb. alth.
Stip. dulcam.
Flor. rhaead ã unc. ß.
Rad. liquir. dr. vj.
m. f. Spec. pro thea.

8—10. Geen koorts, de hoest verminderd, de ontlasting traag.

℞. *Rad. rhei dr.* j,
—— *ipecac scr.* j.
Scammon gr. x.
Extr. gentian. q. s. f. pil. gr. iii.

S. Alle 2 uur 2 pillen.

Den 12 ging zij hersteld uit het Nosocomium.

Deze koorts beschouwde ik als eene ongevormde *intermitterende* koorts met eene galachtige en *rheumatische complicatie.* — Ik moest eerst deze *complicatie* door herhaalde braak en purgeermiddelen wegnemen, voor dat ik de koorts zelve konde tegengaan. Daar niet te min, ondanks herhaalde middelen, dezelve voortging, meende ik versterkende middelen en wel de koortsbast, door *magnesia usta* van deszelfs *adstringerend* beginsel beroofd, te moeten aanwenden, dan ik ontwaarde reeds schielijk, dat de *rheumatische* stof op de borst daardoor zich vastzettede (*fixeerde*). Ik beproefde daarom de groote gevoeligheid der longen en de daardoor aanhoudende scherpe hoest door het *aq. laurocer.* weg te nemen. Dit werkte echter minder dan eenvoudige borstkruiden met *cap. pap. alb.*, die de hoest aanstonds wegnamen. De koorts kwam ook niet weder, zonder dat er of verder versterkende middelen of koortsbast gebruikt waren.

Zesde geval. Fennigje Fockes, een meisje van 18 jaren, werd den 5 Januarij 1809 van ons in het Nosocomium opgenomen. Zij had een zeer zwak gestel, en reeds voor drie maanden eene galkoorts gehad, die in eene alledaagsche tusschenpoozende koorts was overgegaan. Deze koorts kwam 's morgens om tien uren aan met kou-

koude, gevolgd van hitte, en liep zonder zweet af: na de koorts klaagde zij over hoofdpijn boven de oogen. Zij had reeds langen tijd zwelling van den onderbuik en de beenen gehad, en na het afloopen der koorts benaauwdheid op de borst met hoest verzeld, dikwijls kwam ook de koorts met braking aan; het aangezigt was zuchtig opgezet. Zij had wansmaak, was hardlijvig, had geen eetlust, de stonden hadden reeds sedert langen tijd opgehouden en zij was zeer zwak. Wij hadden hier dus te doen met eene ingewortelde *quotidiana intermittens*, die onregelmatig was, en waarin het derde tijdperk het zweet ontbrak, waardoor zij dus gevaar liep in waterzucht te vervallen, ook schenen de eerste wegen niet zuiver te zijn.

Den 6 had zij een ligter *acces*, meer met benaauwdheid op de borst verzeld. Om te beproeven wat in dit geval de *colla* zoude uitwerken, schreef ik haar voor:

℞. *Coll. praep.* dr. v j.
f. pulv. N. v j.

S. Drie maal daags een poeijer.

9. Zij had heden eene zwaardere koorts, met sterke koude, die om 9 uur aankwam; in drie dagen had zij geen ontlasting gehad. Ik gaf daarom:

℞. *Rhei el. scr* j.	℞. *Rad. calam. arom unc.* j.
Sulph. potass. gr. x	*Cort. aurant. dr.* ii.
Eleos. citr. gr. x.	*Flor. chamom. unc.* ß.
m. f. pulv.	*Inf. aq. q. s. colat* ℔ i ß *ad*
	Aeth. mur. alc. dr. ii.
	Oxym. scill. unc. j.
	Syr. sacch. unc. j.
cont. collam.	

11. Gister geen koorts; heden eene ligte vermaning. Daar zij echter zeer zwak was, voegde ik bij het voorgaande:

℞. *P. cort. peruv. dr.* iij.
Oxyd. ferr. nigr. gr. xv.
m. f. pulv. n. vj.

S. Om 8 en 9 uur voor het *acces* een poeijer.

Den 14 had zij zoo wel als den 16 slechts eene zeer ligte vermaning, en het gestel verbeterde merkelijk.

Den 24 geen koorts meer, en het gestel verbeterd zijnde, werd zij hersteld uit het Nosocomium ontslagen.

Tegen verwachting scheen hier zoo wel de *colla* als de *calam. arom.* met de *camille* eene zeer goede werking gedaan te hebben; terwijl ook de kleine giften van *c. peruv.* voor het *acces* met het *oxyd. ferri* merkelijk, zoo wel tot wegneming der koorts, als tot verbetering van het gestel, medegewerkt hebben.

Ze-

Zevende geval. MARTINA KOK, een meisje, 11 jaren oud, te voren gezond, maar arm, en daardoor slecht gevoed en gekleed, dikwijls aan wormen onderworpen, werd voor veertien dagen door eene alledaagsche *intermittens* aangetast, die eerst 's morgens te elf uren aankomende, telkens achteruit liep, en nu 's avonds aankwam — de *accessen* waren regelmatig, maar zij klaagde veel over krimpingen en pijn in den onderbuik; zij had veel honger, de tong was weinig beslagen, zij was hardlijvig en had uitwendig ook teekenen van wormen (eene *facies verminosa*).

Ik oordeelde dat hier wormen aanwezig en dat deze mogelijk oorzaak der koorts waren, en gaf haar eerst den 22 Januarij 1809, toen zij inkwam, een *infusie* van *tanacetum* met *senne*, waarop wel ontlastingen, maar geene wormen volgden; ik liet hierop een *decoctum c. geoffreæ* toedienen, hetwelk evenmin wormen ontlastte; en, ofschoon het gestel daaronder beter werd, bleef echter de koorts op dezelfde wijze regelmatig aanhouden. Ik gaf daarom den 2 Februarij:

℞. *Collæ præp. dr.* iii.
f. pulv. N. vi.
S. Drie poeders daags.

Zij gebruikte deze poeders tot den 7, waardoor de koorts wel verminderde, maar niet geheel weg bleef. Ik voegde daarom bij dezelve:

℞. *Flor. chamom. unc. β.*
Rad. calam. arom. unc. β.
—— *arnicae dr. β.*
inf. s. q. a. q. colat. ℔j. *ad.*
Mur. amm. dr. β.
Syr. comm. unc. i.
S. Alle uur een half theekopje.

Zij bezigde deze middelen gedurende zes dagen; maar, daar de koorts niet week, gaf ik:

℞. *Cort. peruv. dr.* ii.
f. pulv. N. vi.
S. Alle 2 uur een poeder.

24. Sedert geen koorts meer gehad hebbende, werd zij hersteld uit het Nosocomium gelaten.

Ofschoon in dit geval nog de *colla*, nog de daarbij gevoegde *infusio amara*, de koorts geheel wegnamen; namen echter zeer kleine giften van den koortsbast dezelve terstond weg. De vorige middelen schenen dus toch de koorts, ofschoon niet geheel dezelve kunnende overwinnen, zoo veel te onderdrukken, dat zij voor zeer kleine giften van den koortsbast week; hetzelfde, hetwelk wij van andere *succedanea corticis* ook hebben gezien, zoo als uit de volgende gevallen blijken zal.

Achtste geval. Anna Hindrikz, een meisje van 21 jaren, had voor twee jaren een onregelma-

matige *intermitterende* koorts gehad; deze koorts weggenomen zijnde, bleef zij daarvan nu zes maanden vrij.

Zij kreeg, nu drie weken geleden, de koorts weder, die een' onregelmatigen loop hield, en nu om den anderen, dan om den derden dag, dan alle dagen, met de gewone toevallen, terug keerde. Zij had zware hoofdpijn en pijn door de leden, een' zeer bitteren smaak, zonder beslag op de tong, en pijn in de zijde. Dezelve als met *rheuma* en *gastrisch bilieuse* stoffen gecompliceerd beschouwende, gaf ik hier eerst een *emeticum*, en daarna oplossende dranken van *bardana* met *senne* en middenzouten. Zij was den 12 ingekomen; den 15 volgde er uitslag, die met zweet en een sterk bezinksel in het water gepaard ging; terwijl er alleen op den 19 een ligt *acces* van koorts volgde. Ik gaf haar toen een *decoct.*, bestaande uit:

℞. *Rad. bardan. unc.* ii.
Flor. chamom. m. i. *coq. aq. q. s. ad.* ℔iß. *add.*
Æth. nitr. alcoh. dr. ii.
Syr. comm. unc. i.

S. Alle uur een kopje.

21. Na het gebruik van dezen drank volgde een sterk zweet, en den 20 een sterk *acces* van koorts, die met een ruim zweet afliep.

Na dezen dag had zij geen koorts meer, maar dagelijks rijkelijke *sedes* en een sterk zweet; waarmede zonder eenig koortsmiddel deze ziekte zonder verdere *recidiven*, voor zoo verre ik weet, afliep.

Negende geval. JACOBA HAIJES, eene sterke dienstmaagd, 26 jaren oud, die dezen winter veel aan *rheumatische* pijnen geleden had, kwam bij ons den 22 Maart. Zij had eene alledaagsche *intermittens*, die regelmatig was en steeds bij elk *acces* een weinig vroeger aankwam, zij klaagde over een' bitteren smaak, walging, drukking in de hartkolk, neiging tot braken en hoofdpijn — de tong was geel beslagen, en rondom den mond was de kleur geel. Hier waren dus alle teekenen van galachtige stoffen in de maag die een braakmiddel vorderden. Ik gaf dus:

℞. *Tart. emet. gr.* i.
P. rad. ipecac. scrup. i.
m. f. pulv.

23. Met verligting heeft zij veel gal gebraakt, alle teekenen van *sordes* bleven – het wezen is geel.

℞. *Rad. gramin. unc.* ii.
Fruct. tamar. unc. i.
Tart. potass. acid dr. ii.
Fol. senn. dr. i. *inf. aq. q. s. col.* ℔ iß *ad.*
Syr. comm. unc. i.
m. d.

S. Alle uur een kopje.

25.

25. Onder het gebruik van dit middel; had zij veel galstoffen ontlast, de koorts was daaronder merkelijk minder geworden — heden was zij langduriger, en op het einde had zij veel gal van boven ontlast, gister waren de *menses* verschenen. Niettegenstaande dit, oordeelde ik wederom een braakmiddel te moeten geven.

26. Zij had van boven en na beneden veel stoffen met verligting ontlast — geen koorts.

28. Geen koorts meer, zij klaagde nu over duizeligheid, de oogappels waren zeer verwijderd, zij had veel buikpijn, en vele ontlastingen gehad, dit bragt mij op het denkbeeld, dat hier wormen aanwezig waren. Ik gaf daarom:

℞ *Rad. valer. sylv. unc.* ii.
inf. aq. q. s. col. ℔ iß *ad.*
Aeth. sulph. alcoh. dr. ii.
Sacch. alb. dr. ii.
m. d.

S. Alle uur een half theekopje.

Den 30 bleven de toevallen aanhouden zonder ontlasting van wormen.

℞. *Cort. geoffr. sur. unc.* j.
Coq. aq. q. s. col. ℔ j. *ad.*
Aq. cinamom.
Mel. alb. a. unc. j.

S. Alle uur twee lepels.

31. Zij raakte door dit middel eene groote

worm

worm kwijt en vond zich daarna beter, zoodat ik haar den 2 April reeds als hersteld kon ontslaan.

In deze beide voorgaande gevallen werden de zieken alleen door braken en purgerende middelen hersteld.

Tiende geval. JANTJE DE VRIES, eene zwakke en ziekelijke vrouw van 32 jaren, had reeds zes weken aan eene onregelmatige *intermitterende* koorts geleden, en daarvoor nog geene geneesmiddelen gebruikt. De aanvallen kwamen dan alle dagen, dan wederom om den tweeden of derden dag. Deze koortsen waren gepaard met pijn door de leden, duizeligheid, bedorven eetlust en verstopten afgang. Nadat zij poeders van *Ipecacoanna* met *rheum* gebruikt had, en daardoor ruime ontlastingen bewerkt waren, verminderden de koortsen wel, maar de zwakheid bleef echter nog steeds met de koorts voorduren. Ik schreef haar dus voor:

℞. *Flor. chamom. vulg. unc.* i.
—— — *roman. unc* β.
Herb. card. bened. unc. β.
m. f. spec.

Als thee te drinken.

Na het gebruik van dit middel kwam de koorts niet weder, maar daar zij zeer zwak was schreef ik voor:

Rad.

Rad. calam. arom. unc. iβ.
—— *Arnic. unc.* β.
Inf. aq. q. s. col. ℔ iβ *add.*
Syr. sacchar. unc. i.
m.

S. Alle 2 uur een kopje.

Zij herstelde hierdoor volkomen van eene herfstkoorts, die tot in October geduurd had, toen zij onder onze behandeling kwam.

Elfde geval. Mietje van Dokkum. Een *scrophuleus* meisje, van zeven jaren, had reeds gedurende eenige weken eene tusschenpoozende koorts gehad, en was daarvan hersteld. Zij viel echter aanstonds in eene *convulsive* ziekte, zoodat dan de armen, dan wederom de beenen krampachtig zamengetrokken werden, de oogen ronddraaiden, de tong uit den mond gestoken werd en de ledematen gedurende den aanval stijf werden. Deze toevallen duurden wel kort, maar kwamen gedurig weder. Gedurende dezelve was zij zich zelven niets bewust; na hetzelve klaagde zij alleen over moeijelijkheid en pijn door de leden. — Door wormmiddelen waren er vele *ascarides* ontlast. Ofschoon hier een *metascematismus* van de *intermitterende* koorts scheen plaats te hebben, schreef ik dit aan wormen toe. Men had echter reeds vele wormmiddelen gebezigd, en, daar ik in deze gevallen dikwijls veel nut ge-

gehad had van het *cuprum ammoniacum*, gaf ik den 5 Mei:

℞. *Sulph. cupr. amm. gr.* v.
Sacch. alb. dr. ii.
m. f. pulv. N. xx.
S. Vier poeders daags te nemen.

15. Deze middelen hadden tot hiertoe geene verandering toegebragt; maar nu keerde de *intermittens* weder, waarop de stuipachtige zamentrekkingen ophielden. Intusschen bleef zij een' opgezetten buik houden, en het geheele wezen toonde mij, dat er wormen aanwezig waren. Ik gaf daarom:

℞. *Semin. santon.*
Musc. corsic. ã dr. ii.
Sulph. ferr. scr. j.
Sacch. alb. dr. j.
m. f. pulv. N. xvi.
S. Vier poeders daags.

℞. *Semin. sabadill. scr.* j.
Flor. cham. vulg.
Rad. valer. sylv. ã unc. β.
Furf. tritic. unc. β.
coq. aq. q. s. col. unc. xvi.
Exh. pro clysmate.

23. Na het gebruik van deze clysteren werden er een menigte *ascarides* ontlast, de *convulsi-*

sive toevallen verminderden, maar de koorts scheen nu meer in eene aanhoudende te veranderen. Zij klaagde nu meer over eene aanhoudende pijnlijkheid, vooral in de zijde; de koorts die nu aanhoudend was, was met brandende hitte verzeld, zij had geen eetlust, geen ontlasting, hier en daar vertoonde zich een rood uitslag, vooral op de armen. Het scheen mij nu eene *febris verminosa putrida* te worden, en gaf haar nu:

℞. *Decoct. Hord.* ℔ j.
Acid. sulph. dilut. dr. j.
Syr. sambuci unc. j.
m.

S. Alle uur een half theekopje.

25. De koorts bleef aanhoudend, met eene' snellen pols, brandende hitte; de uitslag bleef aanhouden. Zij wilde niets als bier gebruiken. *Cont.*

28. Meer pijnlijk door de leden, koortsig, brandend heet, pijn boven de oogen, twee *sedes* gisteren, snelle pols, eene zuivere vochtige tong, tranende oogen, een ligte beving in de handen, geen *delirium*, de uitslag is verdwenen.

Ik gaf haar nu de volgende opwekkende drank:

℞. *Rad. valer. sylv. unc.* j.
Inf. aq. q. s. col. unc. xii *ad*
Syr. comm. unc. j.
m.

S. Alle uur twee lepels.

Voor drank roode wijn met water.

31.

31. 's Nachts eene sterke koortsverheffing, minder pijnlijk, hoofdpijn, dunne stoelgang, de pols nu natuurlijk, doofheid, de tong vochtig en zuiver, geene beving meer, de eetlust keert weder.

1 *Junij*. Gisteren koortsverheffing met hitte, de andere toevallen merkelijk verbeterd.

4. Geen koorts meer, maar zwak.

℞. *Cort. hippocast. unc.* i.
Coq. aq. q. s. col. ℔ j *add.*
Æth. nitr. alcoh. dr. ii.
Sacch. alb. dr. ii.

S. Alle 2 uur een half kopje.

12. Zij is hersteld en de stuipachtige bewegingen zijn niet wedergekomen.

Na dat zij elf weken van alle toevallen bevrijd gebleven was, kwam zij wederom den 29 Sept. bij ons. Zij klaagde, dat zij wederom sedert veertien dagen de koorts gehad had, en dat dezelve opgehouden zijnde, zij wederom dagelijks *convulsive* toevallen gehad had.

Het te voren voorgeschreven clijsteer, uit *sem. sabadill.*, werd nu wederom voorgeschreven, en voorts:

℞. *Merc. dulc. gr.* x.
Semin. santon.
P. cort. geoffr. surin. ā dr. i.
Sacch. alb. dr. ii.
f. pulv. N. xx.

S. Vier poeders daags.

Oct.

Oct. 3. Door de clijsteren is eene groote menigte *ascarides* ontlast. — De toevallen blijven niettemin aanhouden: *contin.*

10. Gedurende vijf dagen heeft zij geene toevallen gehad, maar dezen morgen is er een zwaar *acces* geweest; door de clijsteren worden steeds vele *ascarides* ontlast, heden is er neusbloeding geweest.

20. Zij heeft nu wederom driemalen een *acces* van *quartana* gehad, en van dien tijd af aan wederom geene *convulsies.*

℞. *Cort. peruv. dr.* ii.
Fl. zinc. scr. j.
m. f. pulv. N. xii.

S. Vier daags.

31. Sedert het gebruik van deze poeders heeft zij geene koorts en ook geene *convulsive* toevallen meer gehad. Zij is voor dit oogenblik genezen. Waarschijnlijk zijn de *convulsive* toevallen *accessen* van *febris larvata* geweest — immers luisterden de zenuwtoevallen ook na het gebruik van den koortsbast. Ik heb een dergelijk geval van *epilepsia verminosa* in het eerste deel mijner Geneesk. Waarn. beschreven. In dit geval kwam de koorts na het uitdrijven der wormen weder en werd door den koortsbast weggenomen. In het laatste geval scheen de koorts met de convulsive toevallen te verwisselen, en weken niet na het uitdrijven der wormen.

An-

Anderendaagsche Koortsen.

De meeste intermitterende koortsen waren meest of alledaagsche of derdendaagsche koortsen; er waren weinige anderendaagsche onder, en deze waren meer dubbelde, zoo dat zij gemakkelijk met de alledaagsche koortsen konden verwisseld worden.

Twaalfde geval. JOH. SLIGTENBERG, een kleêrmaker, 22 jaren oud, van een zwak gestel, werd den 3 Mei van ons opgenomen. Hij had sints drie weken een regelmatige anderendaagsche koorts gehad, die steeds vooruit liep. In het *acces* had hij een verspreide pijn in de linkerzijde, die, na den afloop der koorts, wederom verdween, de tong was wit beslagen, hij klaagde over pijn door de leden en een wansmaak, de ontlasting was regelmatig. Ik gaf, tot zuivering der eerste wegen, de onlangs in deze *epidemie* door HUFELAND aangeradene poeders, bestaande uit:

℞. *Tart. potass. acid. dr.* ii.
Rad. ipecac. scr. j.
m. f. pulv. N. xx.

S. Alle uur een.

4. Na den middag een ligt *acces*; dezen morgen te 7 uren een sterker aanval met koude, gevolgd van hitte en zweet.

6. De koorts even als de voorgaande, walging, pijn in den hartkolk op drukking. Ik gaf daarom een zagt *emeticum* in kleine giften:

℞. *Rad. ipecac. scr.* j.
Tart. pot. stib. gr. iij.
Sacch. alb. dr. j.
m. f. pulv. N. vj.

S. Alle uur een halve poeder.

7. Na de koorts gisteren een sterk zweet, door braking slechts een weinig gal ontlast.

℞. *Extr. gentian.*
—— *Trifol. fibr.*
—— *Card. bened. a dr.* ii.
Aq. c. aurant. unc. vj.
Sacch. alb. unc. ß.

S. Alle uur een lepel.

12. Daar de *accessen* blijven aanhouden en de pijn in de zijde hem verlaten heeft, heb ik gegeven:

℞. *Sulph. alumin. scr.* j.
Cort. peruv. reg. dr. j.
Rad. calam. arom. dr. ii.
m. f. pulv. N. vj.

S. Alle uur een poeder.

14. De beide *accessen* blijven aanhouden, maar merkelijk ligter.

It. pulv. c. alum. dr. ß.

10.

18. Ligte vermaning van koorts.

℞. *Sulph. alumin. scr.* iv.
Flav. c. aurant. dr. ii.
P. cort. cascar. dr. j.
m. f. pulv. N. xiv.

S. Alle 2 uur een poeder.

25. Er blijft nog aanhoudend eene vermaning van koorts.

℞. *Cort. hippocast.*
Rad. valer. sylv. ã unc. j.
Coq. aq. q. s. col. ℔ i ß *add.*
P. cort. peruv. dr. ii.
Syr. simpl. unc. j.

S. Alle uur een kopje.

28. Gister een sterk *acces* om 2 uur; de koude hield twee uren aan, hierop volgde eene brandende hitte en een sterk zweet, hier en daar een puistachtig uitslag, sedert een paar dagen klaagt hij over zwakheid.

℞. *Pulv. c. peruv. unc.* ß.
Rad. zingiber. dr. j.

S. Alle uur een vingerhoed vol.

29. Gister is de koorts wederom met koude aangekomen, om 12 uur met *oppressie* en drooge hoest, die na de koorts voortgeduurd hebben.

Ik liet een *vesicatorium* op de borst leggen.

30.

3o. Het *acces* van de koorts minder hevig.

℞ *P. cort. peruv. flav. unc.* j.
Tart. potass. stibiat. gr. x.
Carb. sod. alc. dr. j.
Mur. amm. dr. j.
Syr. simpl. q. s. ut f. condit.

S. De helft voor het *acces* te nemen.

Junij 1. De koorts is niet op den gewonen tijd aangekomen, maar in plaats daarvan een sterk zweet; de uitslag blijft aanhouden, en schijnt schurft te zijn. Voor twee jaren heeft hij schurft gehad.

Cont.

7. Hersteld vertrokken.

Wij hebben in dit geval van de meest onlangs aangeprezene middelen gebruik gemaakt, echter zonder vrucht; de *c. peruv.* met de *cort. hippoc.*, door HUFELAND aangeprezen, heeft hier ook niet voldaan. De *c. peruv.* nam de koorts aanstonds met alle deszelfs verzellende toevallen weg. Waarschijnlijk heeft ook het bijkomend schurftgif hier tot de hardnekkigheid der koorts veel toegebragt.

Dertiende geval. Bij een meisje, aan bloedspuwing onderhevig, voegde zich in de maand September eene *tertiana*, die viermaal wederkwam met vele teekenen van *sordes biliosae*, waarvoor

 eerst

eerst een *emeticum* en daarna een *emetocathar-ticum* gegeven werd, waarna de koorts in een *quotidiana* overging.

Na het eerste *acces* nam zij een' drank uit *tamarind. crem. tart.* en *sulph. potass.*, waar-na, na sterke ontlastingen, het tweede *acces* wegbleef; er volgden echter nog twee ligte ver-maningen van koorts, die door dezelfde behan-deling ook werden weggenomen.

Veertiende geval. JACOBJE DE RUITER, eene dienstmeid van 17 jaren, kreeg op den 5 Mei de koorts, die iedere keer twee uren later aan-kwam; zij kwam bij ons na het negende *acces*, zij klaagde buiten het *acces* alleen over trage buikontlasting. Zij had in het begin der ziekte een *emeticum* gebruikt, en daarna een *purgans aloëticum*. Ik gaf hier:

℞ *P. Rad. ipecac. scr.* i.
Tart. potass. acid. dr. ii.
m. ft. pulv. N. x.

S. Alle uur een.

17. Zij gaf na het braakmiddel niets dan het gebruikte voedsel op. De koorts kwam om 12 uur met eene koude die 2 uren duurde. *Cont.*

18. Een minder sterk *acces* om half elf uur, ¼ poeder alle uur.

20. Gister had zij van de poeders gebruikt, en

en 2 *sedes* gehad; zij klaagde over hoofdpijn, de tong was wit, geene ontlasting, de koorts ten 8 uren.

℞ *Extr. gramin. unc* i.
Tart. potass. dr. ii.
Aq. coct. unc. vi.
Syr. simpl. unc. j.

S. Alle uur een lepel.

22, De koorts blijft op dezelfde wijze aanhouden.

℞ *Sulph. alumin. scr.* iv.
Cort. aurant.
Rad. arnic.
Cort. cascar. a. dr. j.
f. pulv. N. xiv.

S. Alle uur een.

30. Zij had nog tweemaal een' ligten aanval, die 2 uren duurde — heden geen *acces.*

Junij 4. Heden kwam de koorts terug, na eene verligtende *diarrhee. Cont. pulv.*

9. Nu kwam de koorts om den anderen dag weder.

℞ *P. cort. peruv. fl. dr.* ii.
f. pulv. N. ii.

S. Voor het *acces* te geven.

Na deze poeders bleef de koorts geheel weg.

Derdendaagsche Koortsen.

Vijftiende geval. Hendrik Roelfs, een schipper, 25 jaren oud, te voren gezond en sterk, werd door zware hoofdpijn aangetast, die, na het uitbreken van een uitslag op het hoofd, en in het aangezigt geheel verdween. Korten tijd daarna kreeg hij eene anderendaagsche koorts, die behoorlijk behandeld herstelde; er bleef echter eene ligte koortsigheid over. — Den 9 October werd hij door een' zwaren aanval van koorts aangegrepen, die den 12 wederkeerde. — In de tusschendagen had hij ligtere aanvallen. — Den 14 had hij wederom een sterk *acces*, en werd den daaraanvolgenden dag in het *Nosocomium* opgenomen; wanneer hij eene ligte koorts had. Hij was voor het overige buiten den koorts-aanval wel. Ik beschouwde de ziekte als eene eenvoudige dubbele derdendaagsche koorts, zonder eenige andere *complicatie*. Ik had toen van den beroemden *Rotterdamschen* geneesheer Eickma ter beproeving pillen ontvangen, die hij mij als *specifiek* aanprees, en verzekerde, geen *arsenicum* of eenig ander schadelijk geneesmiddel te bevatten. Na het voorschrift gaf ik hem nu alle uur eene pil, den 15 October.

Den 16 had hij een sterk *acces*, maar bevond zich na hetzelve wel.

17. De koorts had tot 9 uren aangehouden en was met zweet geëindigd; na het *acces* was hij wel,

wel, behalve dat de pols meer dan natuurlijk snel was.

18. Was er een ligter *acces*, en hij had daar van geen of weinig ongemak gevoeld, hij klaagde echter nu over kolijkpijn.

19. 's Morgens was het sterker *acces* niet terug gekomen, maar hij had den geheelen dag door geklaagd over pijn in de maag en ingewanden, en had na de pillen gebraakt.

20. De braking na de pillen had blijven aanhouden en duurde nog voort, nadat men dezelve had laten staan. — De *urine* teekende een sterk en wel gescheiden slijmig zetsel. — Hij had twee *sedes* gehad. *Applic. lin. vol. abdom.*

℞. *Amygd. dulc. decort. unc.* ii.
emulg. s. q. aq. col. unc. xviii. *add.*
Gumm. arabic. dr. ii.
Sacch. alb. unc. i.
m.
S. Alle uur een kopje.

21. Geen koorts meer, de braking had opgehouden, twee *sedes*, witte tong, zeer dikke troebele *urine*. *Cont. emulsio.*

22. Geene klagten dan over zwakheid.

℞. *Lap. cancr. dr.* i.
Flor. sulph. gr. x.
Gum. arab. dr. i.
Aq. menth. unc. vi.
Syr. simpl. unc. i.
S. Alle uur een lepel.

23. Geen koorts, ongeruste slaap, eenig zweet.

℞. *Pulv. doveri. sc.* j.
Detur. vesperi.

24. Hij sliep hierop wel en had een heilzaam zweet.

℞. *Cort. hippoc.*
——— *winter.*
Sacch. alb. ā dr. ii.
m. f. pulv.

S. Alle drie uur een vingerhoed vol.

Hij bleef eenigen tijd van de koorts vrij, maar had echter naderhand daarvan een *recidief.*

Zestiende geval. RENSKE KOK, eene te voren gezonde dienstmaagd, 24 jaren oud, waren voor drie maanden, door de dood harer moeder, de *menses* door schrik opgeslagen, waarna zij eene groote matheid, pijn door de leden en hoofdpijn gevoelde. Voor drie weken werd zij door de koorts aangetast, die eerst alle dagen na den middag aankwam, daarop om den anderen en eindelijk om den derden dag. De koorts-*accessen* zijn regelmatig, maar verzeld bij de koude met buikpijnen, die met het zweet verdwijnen. Zij gevoelt echter eene zekere pijnlijkheid in beide zijden, die na het *acces* verdwijnt. Bij het aankomen der koorts voelt zij spanning op de borst; de tong is weinig beslagen, de smaak bit-

bitter en slijmachtig, de dorst is onder de koorts matig, de buikontlastingen geregeld. Gister avond heeft zij de koorts gehad met een sterk zweet. Zij werd den 22 Januarij bij ons opgenomen. Ik beschouwde de ziekte als eene *intermitterende* koorts met een *labes gastrica* verbonden, en gaf haar daarom eerst een *emeticum* uit een scrupel *ipecac* met een grein *tart. emet.* bestaande, en liet haar daarop een aftreksel van *camille* drinken.

23. Had zij veel stoffen van boven en van onderen ontlast.

℞. *Rad. bard. unc.* ii.
Fol. senn. dr. ii.
coq. aq. q. s. col. ℔jß.
adde. Oxym. simpl. unc. iv.
Sulph. potass. dr. ii.
m.

S. Alle uur een kopje.

24. Gister nademiddag om half zes kreeg zij de koorts met eene koude, die drie uren aanhield, waarop hitte volgde, zonder zweet. Zij had eene wit beslagene tong en geen *sedes*.

It. dec. add.
Senn. dr. ii.
m.

25. Na de ontlasting van veel stoffen, verminderden de *gastrische* toevallen, het water

was

was rood, — de koorts kwam gister te twee uren.

27. Gister op hetzelfde uur een ligter *acces*.

28. De koorts van gister te 5 uren; drie *sedes*, de *urine* met een sterk bezinksel.

30. Het ligte *acces* is gister niet gekomen. Heden klaagt zij over hoofdpijn, duizeligheid en benaauwdheid. Zij heeft 4 of 5 *sedes* gehad, de tong is zuiver.

℞. *Rad. ipecac. gr.* xv.
Superbib. inf. flor. cham.

31. Geen ontlasting van gal, de koorts is nu met zweet geëindigd.

℞. *Col. praepar. dr.* vj.
f. pulv. dr. vi.

S. Drie maal daags een poeder.

Febr. 2. Zij heeft geen koorts gehad en is welvarende.

3. Gister weder koorts gehad, die met een sterk zweet geëindigd is.

5. Gister een zwaar *acces* te twee uren, met sterke koude en een overvloedig zweet.

8. Zij klaagt heden over pijn in de beenen; zij heeft uitslag om den mond.

℞. *Cort. peruv. dr.* j.
d.

S. Te nemen voor den aanval.

9. De koorts is op hetzelfde uur weergekomen, men heeft de poeder na het *acces* gegeven.

12. Nadat men nu den koortsbast voor het *acces* gegeven heeft, is het *acces* zeer ligt geweest.

15. De koorts is weder op hetzelfde uur terug gekomen, en hierom gaf ik nu twee *dr. c. per.* in 2 poeders voor het *acces.*

18. De koorts kwam nu terug zonder koude, zij had een' aanval van *hysterie*, waaraan zij ook te voren wel onderworpen geweest was. Daar nu de koorts hardnekkig alle deze middelen wederstond, gaf ik haar:

℞. *Cort. peruv. unc.* j.
Mur. amm.
Carb. potass. alc. ā dr. j.
Tart. pot. stib. gr. x.
Syr. simpl. q. s. f. cond.

S. Alle 2 uur een theelepel.

25. Geen koorts meer; — zij was hersteld.

Zeventiende geval. Aafje Nieveen, een meisje, 23 jaren oud. Zes maanden geleden kreeg zij eene *tertiana*, die daarna in een *quartana* overging; deze koorts werd den 23 Febr. aanhoudend, en was verzeld van een onaangenaam gevoel, pijn door de leden, rillingen, die met hitte afwisselden, met een kuchje, benaauwdheid in den hartkolk, eene ligt beslagen tong en bitteren smaak, de *menses* had zij in langen tijd niet meer gehad, de buikontlasting was natuurlijk, zij was zwak.

Zij

Zij kwam den 1 Maart in het *Nosocomium.*

℞. *Pulv. rad. ipecac scr.* i.
Tart. pot. stib. gr. i.
m. f. pulv.

2. Zij had met verligting een weinig slijm gebraakt, de koorts had van een tot zeven uren geduurd en was met zweet afgeloopen; zij had eene *sedes* gehad, hoofdpijn, de tong zuiver.

℞. *Extr. gramin. unc.* i.
Tart. potass. stibiat gr. i.
Rhei elect. dr. j.
Aq. foenic unc. vi.
S. Alle uur een lepel.

3. Geene koorts, walging van het drankje, ééne *sedes,*

5. Gister is het gewone *acces* niet gekomen, maar zij had sterke afgangen.

6. Na den middag is de koorts gekomen, met koude en zweet.

℞. *Cort. cascar. unc. β.*
Flor. chamom. unc. β. inf. aq. q. s. col. ℔j.
ad. Extr. taraxac. unc. β.
Syr. simpl. unc. j.
S. Alle 2 uur een kopje.

9. Alleen walging en rilling, geene onlasting.

10. Hier en daar komt er op de handen een uitslag van sterk jeukende en met etter gevulde puisten, voor het overige welvarende. 11.

11. De uitslag vermeerdert over het geheele ligchaam en is met etter gevuld.

13. Braking van gal, walging.

℞. *Rad. ipecac. scr.* i.
Tart. pot. stib. gr. i.
m. f. pulv.

14. Zij heeft met verligting eene zure stof gebraakt, overal heeft zij schurftige zweren.

℞. *Tart. pot. acid. dr.* ii.
Fruct. tamar. unc. ii. *inf. aq. q. s. col.* ℔j *ad.*
Oxym. simpl. unc. i.
S. Alle uur een half kopje.

17. De koorts is niet wedergekeerd, zij heeft vele ontlastingen gehad, de schurft zet gedurig meer uit.

℞ *Antim. crud. dr.* j.
Flor. sulph. dr. ii.
Æthiop. miner. dr. β.
Sacch. alb. unc. β.

S. Viermaal daags een vingerhoed.

20. Zij klaagt nog over walging en een leelijken smaak; zij heeft de schurft te voren gehad, en door besmetting gekregen.

℞ *Pulv. ipecac. sc.* i.

21. Wederom veel slijm overgegeven met verligting.

Cont. pulv. ex. antim. Lang-

Langzaam verdween de schurft, en daar zij geen koorts meer had, werd zij, om verdere besmetting voor te komen, weggezonden.

Achttiende geval. ANT. BOUCHAIN, een arm man, 42 jaren oud, van een zwak en kwaadsappig gestel, die, gedurende den vorigen winter, gestadig aan alle de ongemakken van het weder was blootgesteld geweest, werd, vier maanden geleden, door eene tusschenpoozende koorts aangetast, die met koude begon en met een gering zweet afliep. In het eerst had de koorts den vorm van eene *quotidiana*, daarna van eene *tertiana*, eindelijk van een dubbele *quartana*. Den 28 October bij ons komende, had hij eene eenvoudige *quartana*; het laatste *acces*, den vorigen dag, was zeer hevig geweest en zonder zweet afgeloopen; hij had veel dorst, geen eetlust, buikpijn, een' zwakken pols, een overvloedig water met een bezinksel, de tong en *sedes* waren natuurlijk en de beenen gezwollen. Ik wilde nog eens de pillen van Dr. EICKMA beproeven, en liet hem daarvan alle uur één nemen.

31. De koorts kwam om half vier met koude, die drie uren duurde, zonder zweet.

3 *Nov.* Hij had 20 pillen gebruikt, en daarvan geene uitwerking gehad, de koorts was op hetzelfde uur aangekomen, de koude was niet zoo sterk, de zwelling der beenen was vermeerderd.

10. De pillen waren zonder voor- of nadeel gebruikt; — hij verliet van zelf het Nosocomium.

Aanmerkingen.

Niet alleen in dit, maar reeds in de beide voorgaande jaren, waren de *intermitterende* koortsen zoo algemeen, dat dezelve het grootste gedeelte der heerschende ziekten uitmaakten. Ofschoon zij vooral in het voor- en najaar zich meest vertoonden, was er echter geen tijdperk, zelfs midden in den zomer en in het hardste van den winter, waarin zij niet overvloedig plaats hadden, in de jaren 1806 en 1807 hadden wij in ons zeer bepaald *Nosocomium* twaalf en in 1808 en 1809 over de dertig zieken aan deze koortsen te behandelen. Door het geheel Noordelijk *Europa* waren deze koortsen overal zoodanig heerschende, dat alle geneesheeren daarover eenparig klaagden.

Het doorgaans vochtige en veranderlijke weder gaf aanleiding tot deze koortsen, en deze heerschten niet alleen in lage en moerassige landen, waaraan zij anders meer bepaald zijn, en daarom door sommige moeraskoortsen genoemd worden, maar zelfs in heete en drooge landen, waarin dezelve anders zelden of nooit werden waargenomen.

Meest-

Meestal waren zij in onze provincie oorspronkelijk uit een gal- of liever *gastrische* koorts, die dan in een *intermitterende* gewoonlijk overging.

De *febres vernales* of voorjaars-koortsen, waren of *recidiven* van voorgaande herfstkoortsen, of zij waren de gevolgen van de *synochus imputris*, (de gewone voorjaarskoorts) die eerst in eene *intermittens quotidiana* of *tertiana*, of dubbele *tertiana* overging. Meestal waren de *accessen* onregelmatig, en kwamen op geenen geregelden tijd weder, zij vervroegden meest twee, drie of vier uren. Het *character* of aard van deze voorjaarskoortsen was meestal *gastrisch* en wel meer bepaald slijmachtig, of ook wel slijmachtig met overvloedige afscheiding van gal vermengd. — Zoodat in het begin er altijd kenteekenen van aandoening der eerste wegen waren. De ziekte was ook veelal verzeld met verspreide *rheumatische* pijnen, die vooral de borstspieren maar ook niet zelden de ledematen aandeden. Zeldzaam waren er teekenen van ware ontsteking aanwezig. Ook helden de voorjaars koortsen zeldzaam over om in *continueele* koortsen over te gaan; ofschoon zij dikwijls tot verdubbeling overgingen. Meermalen zagen wij dubbele anderendaagsche, maar zeldzaam dubbele alledaagsche koortsen. Somtijds hielden de *vernales* van zelf op, maar wanneer zij in het begin verwaarloosd waren, werden zij hardnekkiger en moeije-

lijk

lijk te genezen. In het algemeen nam ik waar, dat de voorjaarskoortsen alleen door buikzuiverende middelen, vooral door braakmiddelen, somtijds alleen door zachte oplossende en openende dranken (*decocta resolventia* en *diapnoica*) werden genezen. In die gevallen zelfs, waarin geene duidelijke teekenen van *sordes* plaats hadden, was een braakmiddel nuttig, en de koorts werd somtijds daardoor alleen weggenomen. Maar wanneer deze koortsen verwaarloosd of verkeerd behandeld, en reeds ingeworteld waren, vooral bij koud en nat weder, konden deze middelen alleen de ziekte niet bedwingen, de koortsbast in kleine giften was dan tot dat einde meestal voldoende.

Intusschen was er, zoo als reeds door SYDENHAM is aangeteekend, een groot onderscheid tusschen de voor- en najaarskoortsen. Want, ofschoon sommige koortsen, vooral in de late herfst, zonder eenige voorboden, aanstonds zich onder den vorm van *tertiana* of *quartana* voordeden, zonder eenige *gastrische* teekenen, en deze zich eerst na het doorstaan van eenige *accessen*, vertoonden, ging er echter in de meeste gevallen eene *febris remittens biliosa* of liever *gastrica* vooraf, die dan eindelijk in eene *intermittens* overging, of hetgeen meest het geval was, dat, de ziekte afgeloopen zijnde, en als men dacht dat de lijder hersteld was, er op eens een *acces* van koude koorts aankwam en er aldus

als

als het ware zich een nieuwe ziekte vormde: somtijds ook vertoonde zich in deze koortsen na eenige koortsverheffingen aanstonds de ontwikkelde *intermitterende* koorts, terwijl de *continua* of de *continua remittens* ophield, — gemeenlijk gebeurde deze *intermissie* na het opruimen der *sordes gastricae* door *resolventia*, *emetica* of *emetocatartica.*

Zeldzaam voegden zich hierbij ontstekingachtige toevallen — de pijnen in de borst en in de buik, die *pleuritis* of *hepatitis* schenen te zijn of in de milt plaats hebben, waren zuiver *rheumatisch* en soms alleen *gastrisch.* Niet zelden namen braak- en purgeermiddelen deze pijnen geheel weg. Somtijds vorderden zij *vesicantia* of *semivesicantia.*

Bij de meeste *intermitterende* koortsen verzelden zich van den beginne af aan *sordes* in de eerste wegen. Bij sommige waren deze zoodanig, dat men dezelve aanstonds door *emetica* en *catartica* konde ontlasten — bij andere moest men dezelve eerst door losmakende middelen beweegbaar maken, wanneer men ze eerst na eenige aanvallen konde wegvoeren.

De *accessen* waren meest regelmatig en over het algemeen zoo zwaar niet, dat zij eenig onmiddelijk gevaar aanduidden. Bij velen ontbrak echter het laatste tijdperk het zweet, terwijl de huid droog bleef, ook was er zeldzaam een goed en *critisch sediment* in het water. De koortsen wa-

waren meest *quotidianæ* of *quartanæ;* zeldzaam kwamen zij op hetzelfde uur weder, maar veranderden ook gedurig van *typus*. Wanneer de ziekte eenigen tijd bleef voortduren, veranderde zij telkens haren loop. De koortsen liepen zelden in eens af, maar hielden dikwijls eenige dagen tusschen beide van zelf op, zonder dat er eenig geneesmiddel gebruikt was; maar kwamen dan ook van zelve op onzekere dagen weder, of onder denzelfden of ook onder een' anderen vorm, ja verdubbelden dan somtijds, zonder dat men daarvan de oorzaak konde ontdekken. Wij ontmoetteden allerhande soorten van deze verdubbelingen, van *quotidianæ*, *tertianæ*, meest van *quartanæ;* zelfs hebben wij voorbeelden van drie dubbele *quartanæ* waargenomen.

In het behandelen van deze koortsen vinden wij dezelfde moeijelijkheid, die SYDENHAM in de *epidemie* van 1663 waarnam. Zij waren zeer hardnekkig, en luisterden dikwijls niet naar de gewone behandeling, vooral in den winter, en als zij in den beginne verwaarloosd waren. Of deze koortsen besmettelijk waren, twijfel ik eenigzins, daar zij zoo algemeen waren, dat men dezelve overal aantrof; maar wanneer ze eens in een huis kwamen, werden er gewoonlijk meerdere in dat huisgezin aangetast. Dit is door MICHAËLIS, HILLER en anderen, ook in deze *epidemie* waargenomen.

Ik heb reeds met een woord opgemerkt, dat de

 in-

intermitterende koortsen meest altijd door voorboden, en wel vooral door teekenen van *sordes* werden voorafgegaan en vergezeld. Dit had echter ook uitzonderingen, daar somtijds de koorts vooral onder den vorm van *quartana*, zonder voorafgaande toevallen, onverwacht verscheen. In dit geval scheen de koorts het gestel niet sterk aan te doen, en bleven de zieken in de koortsvrije dagen redelijk wel, vooral als de eetlust en de krachten door goed voedsel onderhouden werden.

Er waren niet weinige, die bij tusschenpoozingen de ziekte gedurende twee, ja drie jaren, hielden: deze, als het ware, uitgekoorste menschen, zagen er bleek, mager en geel uit, en waren daardoor zeer verzwakt. Anderen hadden ook daarvan treurige gevolgen. In de voorgaande jaren, toen deze koortsen zeer algemeen en *epidemisch* heerschten, waren de *accessen* meestal niet zwaar en men ontmoette geene *anomaliën* of kwaadaardige toevallen.

Toen echter de *epidemie* verminderde, begonnen er zich meer *anomaliën* en gevaarlijke toevallen bij de *intermitterende* koortsen op te doen. Wij hadden echter het geluk, dat er in het *Nosocomium* zich zeer weinige zoodanige gevallen opdeden; terwijl in de stad, en vooral op het land, dezelve zich in grooter getal vertoonden.

1. Vooral zag men hier en daar *febres soporosæ*, of zoodanige koortsen, die met slaapzucht verbonden waren — gewoonlijk zijn dit *febres* ter-

tertianae, dit was hier het geval niet — het waren meestal *quotidianae*, die, daar men dezelve niet aanstonds kende, onverwacht reeds met het tweede of derde *acces* doodelijk werden. In het *Nosocomium* hadden wij slechts een geval van *febris soporosa*, hetwelk niet zeer hevig was, en aanstonds door ons ontdekt werd, en ook daarom door sterke giften van koortsbast werd weggenomen. In andere gevallen had men wel koortsbast gegeven, welke echter den dood niet had kunnen voorkomen. Waarschijnlijk waren hier *de intermissies* zoo kort, dat men geene genoegzame hoeveelheid daarvan had kunnen geven. Ik zal naderhand over deze koortsen breeder handelen. — Ook heb ik daarvan reeds gesproken in mijne beschrijving van de *epidemie* van 1826.

Niets te wenschen hebben daaromtrent overgelaten de schriften van TORTI, WERLHOFF, BURSERIUS, en naderhand SEBASTIAN, in zijne beschrijving der moeraskoortsen, die hij in ons land, vooral in het militair hospitaal te *Leyden*, heeft waargenomen.

2. Onder de *anomaliën* zag men nu en dan de *febris cardialgica*, die met zulk een geweldig braken gepaard ging, dat de overige toevallen daardoor geheel als het ware verdwenen. Na het *acces* hield de braking geheel op. — Deze koorts werd ook door den koortsbast volkomen genezen. Wij hebben dit jaar een dergelijk geval in het *Nosocomium* gehad, waarin de koude met hevige

 bra-

braking aankwam, en van geweldige maagpijn verzeld was, tot dat de koorts met zweet afging. Het was eene *intermitterende* koorts bij een *hysterisch* meisje, waarbij het water in de tusschenpoozing zelfs weijachtig was. Zij genas door matige giften koortsbast met *opium* en *magisterium bismuthi*.

3. In de meeste gevallen (zoo als ik reeds aanmerkte) ontbrak het laatste tijdperk van zweet; hetwelk voor ons altijd een ongunstig teeken was, daar niet zelden hierna eene zuchtige opzwelling volgde. Dit gevolg was echter niet zoo algemeen, dat ook de koorts en deszelfs gevolgen niet weggenomen konde worden door den koortsbast. Wij hadden te voren in het *Nosoc.* een geval, waarin het zweet zoo sterk was, dat niet alleen het bedlinnen en de dekens doornat waren, maar dat het zweet door de matrassen heen liep en onder het bed met een' straal den grond nat maakte. Deze koorts werd echter gemakkelijk door den koortsbast en *acidum sulphuricum* weggenomen.

Onder de gevolgen dezer koortsen moet ik in de eerste plaats noemen

1. De *waterzucht*. Ik heb in een voorgaand deel dezer Waarnemingen (1796—7) breedvoerig over dit gevolg der *intermitterende* koortsen gesproken, en zal dus om in geene herhalingen te vervallen, hiervan niet weder handelen. Ik heb deze ziekte in deze jaren niet gezien dan in zeer verwaarloosde gevallen, ook zelfs die nog niet

niet zeer verouderd of ingeworteld waren. Meestal waren hier de *accessen* niet zeer zwaar, maar echter zoodanig dat na elk derzelve de waterzuchtige zwelling vermeerderde. In een geval hadden wij een' *hydrops versatilis*, die gedurig van plaats veranderde, zoo dat nu de beenen, dan wederom de borst, dan de buik, dan wederom het hoofd gezwollen waren (f). De lijder genas echter door koortsbast met andere versterkende middelen en met *dueretica* en *purgantia hydragoga* verzeld.

2. De waterzucht was somtijds met verstoppingen en verhardingen in den onderbuik gepaard, maar ook somtijds waren daarvan geene kenteekenen. In de stad zagen wij deze verhardingen minder, echter nu en dan in de lever; dan dezelve werden meer op het land in de lever en de milt waargenomen. Eens opende ik een ligchaam van zulk een' lijder, waarin de ingewanden zeer door lucht opgezet en de dikke darmen in het doorsnijden hard en als het ware kraakbeenig waren. Wij ondervonden dat deze verhardingen niet zoo zeer van de langdurigheid der koorts als van eene verkeerde behandeling afhingen, vooral van het verzuim van *resolverende* middelen in het begin der ziekte; en van het ontijdig gebruik van bittere en versterkende middelen, vooral van den koortsbast. In de meeste, vooral in de

(f) Een dergelijk geval verhaalt J. FRANK in zijne *const. Vilnensis* en RICHTER *Wahrnem.* t. 1. p. 268.

de welgevoede landlieden, die veelal sterke en *glutineuse* spijzen gebruikten, was er dikwijls in de ingewanden eene ophooping van taaije slijm aanwezig, welke door het gebruik van bittere en zamentrekkende middelen, vooral door den koortsbast meer vastgezet werd en bijna onoplosbare verstoppingen en verhardingen veroorzaakten — waaraan er vele naderhand stierven.

4. Somtijds veroorzaakt de *intermitterende* koorts een *scorbutieke* gesteldheid der vochten. Wij hebben dit door twee voorbeelden in het *Nosoc.* bevestigd gevonden; bij eene zieke veroorzaakte zij een *morbus maculosus haemorrhagicus*, bij eene andere eene bloedbraking.

De *morbus maculosus haemorrhagicus Werlhovii* wordt hier vrij algemeen waargenomen: ik heb dezelve niet alleen bij kinderen van gemeene lieden gezien, en haar met zwarte plekken bedekt op de straat zien spelen, maar ook bij volwassenen, met gevaarlijke toevallen en bloedstortingen gepaard. Deze ziekte is niet alleen hier, maar ook meermalen elders, als een gevolg van eene *intermitterende* koorts waargenomen. Ik had daarvan dit jaar twee voorbeelden.

Negentiende geval. Frouke Hendriks, eene sterke en volbloedige dienstmaagd, had eenige weken reeds eene *intermitterende* koorts gehad. Op den 21 December werd zij door eene sterke neus-

neusbloeding aangetast, welke eerst zeer matig was, maar schielijk zoodanig vermeerderde, dat men die niet konde stillen. Deze neusbloeding werd voorafgegaan door zulk eene teederheid van den mond en de keel, dat zelf de ligtste aanraking bloeding veroorzaakte. Deze bloedvloeijing kwam aan op den tijd der *menses*, die nu niet verschenen, ofschoon zij te voren altijd regelmatig geweest waren. Men had in het eerst eene aderlating en daarna zamentrekkende middelen aangewend, zonder eenige uitwerking. Men trachtte de neusbloeding te helpen door den neus met *turunden* op te vullen, dan toen ontlastede zich het bloed door den mond: het bloed was dik, zwart en stinkende, de tong zeer gevoelig en als ontveld, zij had hoofdpijn, gebrek aan eetlust, veel dorst en trek tot zuren, de pols was snel en zeer klein, bij de minste beweging viel zij in flaauwte; deze nacht was de *urine* ook bloederig. Zij had hier en daar op de beenen paarsche vlekken, op het linker been had zij eene groote blaauwe vlek. Daar nu dit toeval reeds drie dagen geduurd had, daar er reeds veel bloed ontlast was, en er groote zwakheid en *laxiteit* der vaten plaats had, er zich eene sterke ontbinding van het bloed vertoonde en er duidelijk teekenen van eene *scorbutieke dyscrasie* aanwezig waren, oordeelde ik het noodig deze bloedstorting zoo mogelijk dadelijk te stillen, door die middelen, welke het bloed ver-

dik-

dikken, en de einden der bloedvaten zamentrekken — ik schreef daarom voor alle uur een kopje *serum aluminosum* en het volgende *mixtuur* te gebruiken:

℞. *Solut mur. fer. dr.* i.
Aq. rosar. unc. v.
Syr. comm. unc. i.
m.

S. Alle uur een lepel vol.

Tevens liet ik haar in het bed overeind zitten.

Den 8 December kwam zij in het *Nosocomium*, den 29 hield reeds de neusbloeding op, het water bleef echter nog bloederig en troebel — zij had een' zwarten stoelgang gehad — de tong was nu zuiver, het tandvleesch loodkleurig — hier en daar *livide* vlekken op de beenen en op het voorhoofd, de adem was nog zeer stinkende. Om de *scorbutische dyscrasie* te verbeteren, gaf ik nu voor drank *sp. vitrioli* met gerstenwater gemengd, ik liet het geheele ligchaam met koud water en azijn wasschen en gaf:

℞. *Cort. salic. alb. unc.* i.
— *peruv. unc.* β.
Rad. calam. arom. unc. i.
coq. aq. q. s. col. ℔ i β. *add. sach. alb. unc.* i.

S. Alle uur een half theekopje vol.

30. De vlekken beginnen te verdwijnen, er komt naauwelijks meer bloed uit den mond, en de

de *urine* is ook bijna zonder bloed, eene ontlasting van zwarte stoffen, hoofdpijn, de pols genoegzaam natuurlijk.

31. Gister nademiddag koorts, geen slaap, hoofdpijn, geene ontlasting meer van bloed, het water troebel, de krachten vermeerderden.

1 Januarij. Er vertoonden zich wederom vlekken op de armen, het water liet een wit *rheumatisch* zetsel vallen, naauwelijks meer koorts, geen *sedes* in twee dagen, de pols sneller.

℞. *Tart. potass. acid. dr.* ii.
Pulp. tamar. unc. j.
Mannae unc. j.
Sulph. sod. unc. j.
Syr. comm. q. s. cond.

S. Alle uur een theelepel.

4. Slechts eene *sedes*, maar een sterk zweet.

5. 's Nachts koorts, 's morgens zweet, hier en daar nog *livide* vlekken, de *urine* helder.

Cont. dec. c. sal. et c. per.

8. Zij blijft hoofdpijn houden, eene *sedes*, de tong wit beslagen. — Eene Spaansche vlieg in den nek.

9. Na de Spaansche vlieg is de hoofdpijn verdwenen, gister nademiddag koorts met koude begonnen en met zweet geëindigd, eene *sedes*, de tong wit, de pols snel. Daar deze koorts van eenen *rheumatischen* aard scheen te zijn, gaf ik:

℞.

℞. *Rad. bardan. unc.* ii.
Flor. samb. m. i.
Fol. senn dr. ii. *coq. aq. q. s col.* ℔ iß *ad.*
Acet. ammon. unc. i.
Rob. Samb. unc. ii.
m.

S. Alle uur een kopje.

10. Zij klaagde over oorpijn, vooral in het regter oor, geen *acces* van koorts, geen *sedes*, helder water.

℞. *Olei olivar. dr.* ii.
Laud. liquid. gtt. xx.

It. decoct. ad
Fol. senn dr. i.

S. Om in het oor te droppelen.

11. De oorpijn verminderd, heden morgen, zweet zonder koorts, twee ontlastingen, de eetlust komt weder.

12. De oorpijn is verdwenen na het ontlasten van etter uit het oor, de krachten vermeerderen.

13. Geen koorts, gesuis in het oor.

℞. *Rhei elect.*
Sapon. alb. ã dr. j.
P. aloës. comp. scr. j.
m. f. pil. gr. iii.

S. 's Avonds 3 pillen.

16. Zij blijft nog zwak, zoo dat zij nu en dan nog in flaauwte valt.

℞.

℞. *Rad. calam. arom. unc.* ii.
Cort. per. flav. unc. ii.
coq. aq. q. s. col. ℔iß. *ad.*
Aeth. nitr. alcoh. dr. ii.
Syr. comm. unc. i.
m.

S. Alle 2 uur een kopje.

19. Zij blijft nog zwakheid van zenuwen houden.

℞. *Æth. sulph. alcoh. unc. ß.*
Sp. carmin. dr. ii.
Tinc. castor. dr. j.

S. Drie malen daags xx droppen.

Den 4 Febr. is zij geheel hersteld uit het Nosocomium gelaten.

Twintigste geval. Japikje Roelofs, oud 20 jaren, een boeren dienstmaagd van een sterk en volbloedig gestel, was reeds sedert twee jaren door eene *intermitterende* koorts aangetast geweest, die zich dan als anderendaagsche, dan wederom als derdendaagsche vertoonde. Deze koorts was nu sedert eenige maanden uitgebleven. Zij kwam den 5 Maart bij ons. De koorts was nu zes of zeven maal wedergekeerd, kwam met koude aan, maar liep zonder zweet af, zij had reeds eenigen tijd te voren matheid en pijn door de leden, met walging gepaard, waargenomen; zij had al dien tijd

zon-

zonder eenigen leefregel of geneesmiddelen te gebruiken haar huiswerk gedaan. Den 2 Maart had zij nu gemerkt, dat zij met het speeksel bloed vermengd zag, en toen bij nader onderzoek bevonden, dat in den mond overal plekken bloed zaten. Den volgenden dag bemerkte zij overal over het ligchaam kleine vlekken, als vloobeten, zij waren over de beenen en armen verspreid, en in den nek had zij groote loodkleurige vlekken. In twee jaren had zij maar twee of drie malen de *menses* gehad, de pols was natuurlijk, de *sedes* hard. In dit voorwerp, eene blozende sterke meid, die zeker niet uit zwakheid der vaste deelen deze *transsudatie* van bloed konde hebben, was er duidelijk een *dyscrasie* van het bloed, die ik hier in de eerste plaats moest tegen gaan.

Ik gaf hier te dien einde:

℞. *Acid. sulph. dr.* i. i.
Sulph. alumin. dr. i.
Dec. hord. ℔ i ß.
Rob. ribes. unc. i.

S. Alle uur een kopje.

6. Na het gebruik van dit middel, had de ontlasting van bloed uït den mond reeds opgehouden, de bloedvlekken op de huid bleven in den zelfden staat aanhouden, het water was natuurlijk, de koorts bleef dezelfde.

7. De vlekken begonnen te verdwijnen.

9. Een minder sterk *acces* van koorts, hetwelk met zweet afliep; gisteren had zij wederom eenige ontlasting van bloed uit het tandvleesch, heden was zij welvarende, de *urine* was helder en overvloedig, de pols zwak en langzaam.

Daar ik begreep dat de koorts alleen de oorzaak was van deze *scorbutieke* ontbinding van het bloed, en zij geheel geene middelen gebruikt had, om deze koorts weg te nemen, besloot ik hier met den koortsbast *aromatische antiscorbutica* met *phosphorzuur* te geven, en schreef haar te dien einde het volgende voor:

℞. *Cort. peruv. unc.* j.
—— *winter. dr.* ii.
Rad. calam. arom. unc. j.
coq. aq. q. s. col. ℔j β *ad.*
Acid. phosph. dr. j.
Rob. ribes unc. j.

S. Alle uur een theekopje.

12. De koorts merkelijk minder, de *petechiae* verdwenen, de blaauwe plekken blijven nog voortduren, het tandvleesch geheel beter. *Cont.*

15. Gister nademiddag te 3 uren kwam de koorts met ligte koude, en eindigde met zweet, hare gezondheid was veel verbeterd.

℞.

℞. *Elix. acid. Hall. unc.* j. ℞. *P. c. peruv. dr.* iij.
— *winter. dr.* ii.
S. Alle 3 uur 10 droppen. *f. p. N.* xii.
S. Alle 3 uur een poeder.

18. Gister kwam de koorts weder zonder koude, dezen morgen had zij neusbloeding. *Cont.*

24. Alle toevallen zijn verdwenen, zij klaagde nu en dan nog over hitte in het hoofd, zij was echter welvarende en vertrok eenige dagen daarna naar huis. Mogelijk had zij deze hoofdpijn omdat de *menses* nog niet waren terug gekomen.

Ofschoon ik nu twee voorbeelden van *morbus maculosus haemorhagicus* gevolgd op *intermitterende* koortsen gezien en aangeteekend heb — heb ik daarvan te voren geene voorbeelden bij andere Schrijvers gevonden — Mijne vrienden VAN STIPRIAAN, helaas ons te vroeg ontrukt, en de Heer COULON, hadden deze ziekte ook meermalen na *intermitterende* koortsen zien volgen. Thans hebben wij die in onze laatste *epidemie* van 1826 tot heden zeer dikwijls gezien.

Bloedbraking en de zoogenaamde *morbus niger Hippocratis* heb ik dikwijls ook in onze laatste *epidemie* waargenomen, meestal in die gevallen, waarin de ziekte aan zich zelf was overgelaten, of verkeerd behandeld was. — Dr. MIGNON had dezelve veel waargenomen op het land, na verstoppingen en verhardingen in de ingewanden, en vooral in de milt. In

In het voorgaande jaar 1808 zag ik een zeldzaam en merkwaardig voorbeeld van *gangreen* in eene jonge gezonde vrouw, die na eenige *accessen* van *intermitterende* koorts in de vijfde maand van hare zwangerheid, op eens na het ophouden der koorts, door een hevige *gangreen* in beide armen, van den schouder tot aan den elleboog, aangedaan werd, dit begon eerst met eene hevige pijn in de spieren van beide armen, waarop bijna onmiddelijk volgde eene purperachtige roodheid en zwelling; schielijk verdween de pijn en de armen werden ongevoelig, de kleur werd schielijk *livide* en zwart, de *gangreen* verbreidde zich aan de buitenzijde langs alle de spieren van den arm, zoo dat men deze deelen zeer diep konde *scarificeren*, zonder dat zij daaraan gevoel had. Gelukkig was voor het overige hare gezondheid zeer wel. — Door het rijkelijk uit en inwendig aanwenden van *kina*, *campher* &c., scheidde zich schielijk het *gangreen* — zij herstelde gelukkig, en kraamde op den gezetten tijd natuurlijk van een gezond kind. Deze vrouw was echter, zoo als nog, *asthmatisch*, en zij had te voren reeds aan langdurige *ulceraties*, die van een' *scorbutieken* aard waren, onderworpen geweest.

4. Onder de moeijelijke en lastige toevallen van deze koortsen heb ik dikwijls buikloopen waargenomen, die somtijds wel heilzaam en verligtende, maar meestal schadelijk en verzwak-

ken-

kende waren. Wij hebben daarvan reeds te voren een voorbeeld behandeld, die wij met *phosphorus* genezen hebben. Deze *diarrhoeën* hadden meest plaats, wanneer er eene *rheumatische complicatie* plaats had bij diegenen, die slecht gekleed en gevoed, veel koude en ongemak hadden uitgestaan, en geene of althans geene geschikte geneesmiddelen gebruikt hadden, en ook bij diegenen, die in het begin der ziekte geene ontlastende middelen gebezigd hadden.

Deze *diarrhoeën* waren meestal zeer moeijelijk te behandelen, zij verdroegen geene versterkende of *adstringerende* middelen, die de ziekte vermeerderden. Warme *involverende* middelen, warme *opiaten*, vooral *diascordium*, wijn, *campher*, en zachte uitwasemende middelen, hadden hier nog de beste uitwerking. Dikwijls was hier de *nux vomica* in zeer kleine giften met eene *solutie* van *saleb* nuttig. Wij hebben dit ook wederom in onze laatste *epidemie* waargenomen. In alle deze gevallen heb ik noch ontsteking van het *colon* (*colite*), noch verzweringen in de ingewanden kunnen waarnemen, zoo als ons thans de opvolgers van Broussais willen opdringen, dat hier altoos zoude plaats vinden.

5. Onder de zeer ongunstige uitkomsten en gevolgen dezer koortsen behoort ook de longtering. Wij hebben dezelve echter gelukkig zelden waargenomen. Slechts in een jong mensch, die lang

lang reeds de koorts gehad had, hadden wij deze ongelukkige uitkomst; de koorts was met een' droogen kuch, die naderhand met opwerping van stof vervangen werd, vergezeld, welke koorts vooral onder het *acces* lastig was; de *accessen* waren eerst regelmatig, maar langdurig; zij gingen eindelijk in eene *febris hectica* over, die na den middag, zonder veel rilling, aankwamen, en met een smeltend zweet *remitteerden*, eindelijk werd de koorts aanhoudend, en van etterachtige ophoesting verzeld, en alle overige kenmerken van tering. VAN HOVEN heeft deze soort van tering zeer goed beschreven. In twee andere gevallen door mij waargenomen, trachtte ik deze ziekte met den koortsbast nog te overwinnen, dan zoo wel dit, als andere middelen, waren hier geheel vruchteloos.

6. Somtijds waren met deze koortsen gepaard, of wisselden daarmede af verschillende zenuwziekten. In het eerste deel mijner waarnemingen heb ik een geval beschreven van eene *epilepsie*, door wormen veroorzaakt, die uit deze oorzaak voortkwam: toen de wormen door een braakmiddel ontlast werden, kwam de koorts weder, en de ziekte werd alleen door den koortsbast grondig hersteld (g). Ik heb in dit jaar (1809) *cas.* xi (h) een' zieke behandeld, waarbij een *epilepsia vermi-*

(g) Geneesk. Magazijn, III D. 3de st. p 131 seqq.

(h) pag. 57.

minosa, afwisselde met eene *intermittens quartana:* — *anthelmintica* namen wel de wormen weg, maar hadden op de *epilepsie* of de koorts geen invloed. De koortsbast nam beide eindelijk weg.

7. Onder de gevolgen der koorts hebben wij ook de geestverrukking (*mania*) waargenomen. Ik heb die gezien in een teeder en gevoelig meisje, die reeds gedurende eenige maanden eene *intermitterende* koorts gehad had, en na het ophouden daarvan, in een *delirium furiosum* verviel, hetwelk met een *delirium melancholicum* afwisselde, verzeld van slapeloosheid; terwijl overigens hare gezondheid weinig scheen aangedaan te zijn. Deze ziekte luisterde niet na den koortsbast, maar herstelde van zelf, toen ik haar naar het land zond, en zij onder een' behoorlijken leefregel langzaam tot hare vorige gezonde vermogens wederkeerde.

Deze *mania* is door SYDENHAM reeds waargenomen in het jaar 1661 (i), waar hij zegt, dat deze ziekte meestal op de derdendaagsche koorts volgt; dat dezelve van de gewone *mania* zeer verschillende is, en bijaldien zij door ontlastende middelen behandeld wordt, in ongeneeslijke waanzinnigheid overgaat; zoodat, wanneer de zieke reeds aan het beteren was, hij reeds door een klisteer in den eersten staat verviel. Daar nu dit toeval aan zwakheid moest worden toegeschreven, be-

(i) *tom. I. p.* 60.

behandelde hij dezelve met opwekkende middelen (*cardiaca*), als de *theriac.* &c., en schreef ook opwekkende dranken voor, terwijl hij tevens aanraadde, de zieken te bed te houden.

Behandeling.

Alle schrijvers, die de *epidemie* dezer *intermitterende* koortsen beschreven hebben, hebben er zich over beklaagd, dat dezelve zoo moeijelijk te genezen en zoo hardnekkig was, en dikwijls alle middelen wederstond, dat de zieken gedurige instortingen hadden en zoo dikwijls terug kwamen, dat daardoor het ligchaam zeer verzwakt werd, en er of nadeelige andere ziekten op volgden, of tevens met de koortsen bleven voortduren.

De voorjaarskoortsen waren over het algemeen gemakkelijker te genezen, dan de najaarskoortsen. De eerste sleten veelal langzaam af en hielden eindelijk van zelf op. Dit had echter niet algemeen plaats, in dit jaar, of liever in deze *epidemie* hadden wij daarvan meer dan gewoonlijk vele uitzonderingen. Meestal was hier een dubbele *complicatie*, eene *catarrhale* en eene *gastrische*. De eerste was de moeijelijkste en hardnekkigste, ofschoon de toevallen niet zeer hevig waren, en zich alleen onder den vorm van hoest en pijn in de zijde, die echter niet hevig was,

vertoonden. Somtijds echter waren deze pijnen heviger, en vorderden, daar zij van een' ontstekingachtigen aard waren, eene aderlating, ook middenzouten en eene *antiphlogistische* behandeling. Niet zelden werden deze *rheumatische* toevallen door een heilzaam en sterk zweet op het einde van het *acces* weggenomen, en dit maakte dan ook, dat men de koorts ook soms gedeeltelijk aan de natuur konde overgeven, en dezelve de *rheumatische* stof door de huid ontlastte.

Zeer algemeen was ook de *complicatie* met eene ophooping van stoffen in de ingewanden; meesttijds waren de teekenen daarvan eenigen tijd reeds de ziekte voorafgegaan, en de teekenen daarvan vermeerderden zich steeds bij elken aanval. Somtijds waren er geene duidelijke teekenen van *sordes*, ofschoon het echter bleek, dat dezelve door het gebruik van purgeermiddelen met verligting ontlast werden. Over het algemeen voldeden hier best *resolverende* en zacht ontlastende purgeermiddelen, en als er geene tegenaanwijzing plaats had, voldeed het best een braakmiddel, waardoor altijd veel stoffen ontlast werden, waarna de koorts dikwijls langzaam afnam, en met het vijfde of zevende *acces* geheel weg bleef. In andere gevallen bleef zij dan ook nog aanhouden, en moest alsdan, of door bittere middelen of door den koortsbast worden weggenomen.

De herfstkoortsen waren meest alle moeijelijk

te

te genezen, en daar zij veelal met *sordes biliosae* en *rheumatische* stoffen *gecompliceerd* waren, konden zij geheel geen koortsbast verdragen, maar moesten met *resolventia* en *laxantia* behandeld worden. Men kon niet altijd te voren weten, of de koortsbast zoude kunnen verdragen worden, en men kon daarom in deze *epidemie* daaromtrent geene algemeene regelen opvolgen.

Somtijds waren er geheel geene tegenaanwijzingen tegen het gebruik van den koortsbast — daar de eerste wegen gezuiverd waren — terwijl niettemin de koorts onder het gebruik van den koortsbast verergerde. Het was altijd best in het begin der ziekte de *complicaties* weg te nemen, vooral de *gastrische*, door braak- en purgeermiddelen, vooral zoo lang de koorts den *remitterenden* vorm had en nog niet volkomen *intermitteerde*. Alle genazen dan of zoo, dat er geene *intermittens* volgde, of dezelve ook reeds gevormd zijnde, van zelfs ophield, of dan ten minste zich gemakkelijk liet wegnemen. Wijlen mijn geachte ambtgenoot MIGNON, Med. Dr. te *Zandeweer*, en lid der Prov. Gen. Commissie alhier, een man van eene zeer groote ondervinding, en een naauwkeurig waarnemer, die deze koortsen in zijne plaats dagelijks behandelde, verhaalde mij, dat de meeste zieken, die door *empirici*, met hevige purgeermiddelen behandeld werden, wel door deze behandeling verzwakten, maar of geene *intermitterende* koortsen kregen,

of

of wanneer de ziekte daarin overging, zeer gemakkelijk door bittere middelen herstelden. Maar wanneer deze ontlastingen verzuimd waren, schenen de stoffen zich meer in de vaten vast te zetten, en de natuur scheen niet zoo gemakkelijk zich van dezelve te kunnen bevrijden. In dit geval waren sterke giften van *sal ammoniac* met *tart. emet.* en *oxymel scillit* zeer nuttig, en hierdoor werden vele taaije stoffen ontlast, en de dikte en hardheid van den buik weggenomen, terwijl tevens bij waterzuchtigen het water, hetwelk of onder de huid, of in den buik was uitgestort, werd uitgedreven.

Met opzigt tot het gebruik van den koortsbast in deze *epidemie* moet ik hier aanmerken, dat dezelve als er geene *complicatie* was, wel verdragen werd, en er in de meeste gevallen geen nadeel van ondervonden werd. Ik heb te voren opgemerkt, dat ik meestal zulke groote giften van dit middel niet behoefde, als er doorgaans gegeven werden. Ik ondervond, dat, vooral in de voorjaarskoortsen, waarin kleine giften van een half of geheel *scrupel* voor het *acces* gegeven, genoegzaam waren, om het volgende voor te komen: ik heb dat ook somtijds, doch lang zoo algemeen niet als in de voorjaars-koortsen, in de herfstkoortsen ondervonden. In deze moest ik veelal volle giften daarvan toedienen, en wel van een tot anderhalve *once* tusschen de *accessen*, verdeeld in giften van een half of geheel *drach-*

ma

drachma(k). De koortsbast in substantie gegeven voldeed over het geheel beter, dan in afkooksel; hij werd algemeen wel verdragen, vooral wanneer ik dien in wijn toediende. Ik liet den koortsbast tot een fijn poeder wrijven, wanneer ze beter verdragen werd, zoo als dit ook door HUFELAND wordt aangeprezen; daar alles er op aankomt, of dit middel goed verteerd wordt. Wanneer ik daarbij een zacht specerijachtig middel voegde, als de *rad. calam. aromat. fabæ pechurinæ*, of *c. cinamomi*, werd de vertering daarvan ook aanmerkelijk bevorderd, hetwelk ook door HEIM werd aangeprezen. F. HOFMAN (l) zegt ook, dat de koortsbast zeker het voortreffelijkste middel is tegen de koortsen, zelfs wanneer dezelve *epidemisch* heerschen — dat hij dit voor een zeker middel hield, maar echter altijd zekerder (*securior*) in gevoelige, warme, sterke gestellen, als ook, wanneer het water een zetsel maakte en de huidporiën open wa-

(k) Prof. VON HILDENBRAND keurt ook deze behandeling goed. *Placuit*, zegt hij, *repetere experimenta jam elapsis mensibus aliquoties cum fructu instituta, quibus compertum habuimus, cort. peruvianum parca etiam dosi intermittentibus fugandis sufficere, si paroxysmo vix ingruente propinetur. Hæcce medendi methodus, pridem a* TORTIO *et* CULLEMO, *et nuper a* THUESSINKIO *et* NASSE *commendata, in eo consistit, ut dr.* i. *vel sesquidrachma pulveris chinæ selectæ in duas partes dividatur, quarum prima dosis circiter hora ante paroxysmum, altera dum frigus febrile ingreditur exhibenda. Annales Scholæ Clinicæ* Ticinensis I. *Papiae* 1826, *p.* 218-19.

(l) *Med. Rad. Syst. t. IV. pars I. cp. t. II. sect. I. cap. I. p.* 16.

waren — dat dit middel dan beter gelukte, dan wanneer dezelve gegeven werd in tragere, *melancholische*, *phlegmatische* gestellen met verstopte maandstonden, met een gebrek aan behoorlijke afzonderingen, en een raauwe *urine*. Hierom oordeelt hij het ook noodig, om daarmede zoo veel mogelijk ligchaamsbeweging te paren, en geen koude, maar warme dranken daarbij te gebruiken. Ik ben deze waarneming aan mijnen waarden vriend *Prof.* PARADIJS verschuldigd, die in zijn *Spec. Medic. exhib. obs. quasd. Medico-pract.* (m) zegt: « *videtur esse* « *certus corporis status, qui recipiendæ cort. per.* « *actioni quam maxime sit accommodatus, in* « *quo adsit certa solidi systematis tensio, neque* « *ad gradum phlogosis aucta, neque admodum* « *torpida, sed inter extrema haec interjecta,* « *ut naturalis tamen tonus modum nonnihil* « *superet, sed isto tensionis gradu maxime vi-* « *detur corticis efficacia, unde intelligi possit,* « *cum tam egregius sit corticis solius successus* « *in curandis febribus continuis remittentibus* « *ex intermittentium familia, quales primo au-* « *tumno observantur epidemiae, et cui in cor-* « *poribus calidioris et vegetioris naturae cor-* « *tex melius respondeat, quam in segnioribus* « *et phlegmaticis, in quibus conjungi saepe* « *debet cum medicamentis adjuvantibus, tonicis* « *sive adstringentibus, sive amaris, sive sti-*

« *mu-*

(m) Leyd. 1809, pag. 6 § 10.

« *mulantibus.*" Hij citeert vervolgens de V *observatie* van HOFMAN, *Epicrisi.* p. 20, obs. 6, *epicr.* p. 22, obs. 11 in *epic.* — Het is dezelfde opmerking die GRANT maakt omtrent de ligchaamsgesteldheid, het weder en de *epidemiën* (n). Ofschoon ik nu zoo zeer op deze waarnemingen van HOFMAN niet opleltend geweest ben, is dezelve echter gegrond. Ik heb immers dikwijls gezien, dat zwakke menschen, die langen tijd aan de koorts geleden hadden, den koortsbast niet zoo wel konden verdragen, als sterkere gestellen, die de koorts zoo lang niet hadden gehad.

Daar ik te voren breedvoerig over het gebruik van den koortsbast gehandeld heb, zal ik, om in geene herhalingen te vervallen, het bij deze aanmerkingen laten berusten. Ik heb in de inleiding van deze verhandeling gezegd, dat ik niet alleen, omdat in sommige gevallen de koortsbast mij niet voldeed, maar ook vooral, omdat in deze jaren dezelve zelden goed en dan nog alleen tegen een' zeer hoogen prijs te verkrijgen was, in mijn hospitaal alle, zoo veel mij bekende, aangeprezene *succedanea* heb beproefd, en hiervan zal ik nu de uitwerking, zoo als ik die ondervonden heb, mededeelen.

I. *Bittere middelen.* (*Amara.*)

Daar men nog in dezen tijd het ware koortsverdrijvend beginsel van den koortsbast niet ontdekt

(n) Over de koortsen, t. 1, p. 73 en 83.

dekt had, en men alleen deszelfs krachten van een zamentrekkend en bitter *tonisch* beginsel meende te moeten afleiden, was het natuurlijk, dat men het eerst bedacht was om een plaatsvervangend middel in deze *classe* van geneesmiddelen te zoeken. Laat ons zien, welke uitwerking wij daarvan gezien hebben en ook met een woord nagaan, wat anderen, vooral in onzen tijd, daarvan ondervonden en aangeteekend hebben.

Een en twintigste geval. EYSSE EYSSING, een soldaat, 19 jaren oud, van een *plethoriek* gestel, werd den 2 April 1808 door eene anderendaagsche koorts aangetast, die met koude aankomende, zonder zweet afliep: deze koorts, die elk *acces* vroeger aankwam, was verzeld van pijn in het regter *hypochondrium*, die door drukking vermeerderd werd, de tong was zuiver. Ik liet eene ruime aderlating in het werk stellen, legde eene pap op de aangedane zijde, en gaf een *decoct. aper. laxans.* Den 3 was de pijn na de aderlating geweken, de koorts kwam met koude weder, de tong was nu geel beslagen, hij had walging, ik gaf hem een braakmiddel. Hetwelk den 4 eene menigte *saburra biliosa* met verligting ontlastte — ik schreef een *mixt. resolv.* voor.

Daar den 6 de pijn in de zijde was teruggekomen, liet ik daarop een *vesicat.* aanleggen.

Doch

Doch de koorts keerde steeds vervroegende om den anderen dag weder, hij klaagde alleen over hoofdpijn. Ik gaf:

℞. *Flor. chamom. roman. unc.* j.
Herb. artemis. marit. unc. β.
Rad. liquir. unc. β. *coq. aq .q. s. col.* ℔ j.
ad. Syr. sacch. unc. j.
m.

S. Alle uur een kopje.

Den 11. De koorts was gister terug gekeerd, maar minder hevig, hij had in drie dagen geen opening gehad en klaagde over een' bitteren smaak, ik gaf hem een poeder uit *rheum*, met een weinig *ipecacuanna* bestaande.

14. De koorts is gisteren niet gekomen, en hij bevond zich overigens wel.

℞. *Fl. chamom. vulg. m.* j.
Herb. artem. marit. m. j.
Rad. liquir. unc. β.
m. d.

18. Hersteld.

De zieke herstelde dus door dit middel, met het achtste *acces* — ik twijfele echter niet, of de *resolventia* hebben in deze *intermittens vernalis* ook het hare tot deze genezing toegebragt.

Twee en twintigste geval. Trijntje Mulder, eene teedere en zwakke vrouw, had reeds tien weken aan eene onregelmatige *intermitterende* koorts

koorts geleden, gepaard met belette spijsvertering en maagpijn na het eten, terwijl de *menses*, van het begin der ziekte af, waren terug gebleven, ik schreef voor:

℞. *Flor. chamom. vulg. unc. β.*
Mur. ammon.
Fab. pechurin. a dr. j.
Mell. comm. q. s.
f. cond.

S. Alle uur een theelepel.

Zij gebruikte dit middel den 9 November, den 11 berigtte zij ons, dat zij de koorts niet gehad had, en dat de maag en eetlust beter waren. De koorts kwam echter naderhand terug, en daar zij arm en behoeftig was nam ik haar toen in het Nosocomium. Zij nam toen de *rad. caryophyll.*, met *calam. aromat.* met *spir. nitr. d.* — de *rad. valer. sylv.* met *c. peruv.*, daarna *C. P.* met *mag. bismuth.*, en eindelijk de *C. P.* met *calc. ferri*, welke haar eindelijk herstelde.

Drie en twintigste geval. W. Knieriem, een soldaat, 26 jaar oud, kwam den 9 November 1807 in het Nosocomium. Hij had onverwacht, zonder eenige voorboden, eene derdendaagsche koorts gekregen, die vooruit liep: na een braakmiddel gaf ik hem:

℞.

℞. *Flor. chamom. unc. β.*
Inf. aq. q. s. col. ℔ i β. *ad.*
Mur. amm. dr. ii.
Vin. stibiat. dr. j.
Syr. comm. unc. j.

S. Alle uur een kopje.

Den 23. Onder het gebruik van dit middel sleet de koorts langzaam af en was nu naauwelijks meer merkbaar. Om hem te versterken gaf ik hem nog zes poeders, bestaande uit ℥ii *c. peruv. reg.*, om daarvan telkens twee, voor den tijd van het *acces*, te nemen. — Hij herstelde hierop zonder *recidive*.

Vier en twintigste geval. ROELOF CAMPING, 16 jaren oud, kwam bij ons, den 1 Februarij 1808, hij had reeds, gedurende verscheidene weken eene anderendaagsche koorts gehad, die met sterke koude begon en met een overvloedig zweet eindigde, de *accessen* waren nu meer onregelmatig en minder zwaar, hij had geene *gastrische* teekenen, ik gaf hem echter een poeder uit *tart. emet.* en *rheum* — en daarna tweemaal voor het *acces* een dr. *P. c. peruv. reg.* met dit gevolg dat de *accessen* in hevigheid verminderden, ik schreef toen voor:

℞. *P. rad. gentian. unc. β.*
f. pulv. N. x.

S. Op den koortsdag alle uur een poeder, tot de koorts aankwam. Hij

Hij nam deze poeder van den 15 tot den 22, wanneer de koorts steeds minder werd. Op den eersten Maart schreef ik voor:

℞. *Rad. gentian. unc. β.*
Tart. pot. stib. gr. ii.
Sulph. potass. dr. j.
f. pulv. N. xvj.

S. Vier poeders daags.

7. De koorts sleet dagelijks af, zoo wel in sterkte als in duurzaamheid.

It. pulv. ad. rad. calam. arom. gr. ii.

21. Daar nu de koorts wel afsleet, maar niet geheel ophield, gaf ik:

℞. *P. c. peruv. reg. dr.* ii.
—— *Nuc. vomic. gr.* iii.
f. pulv. N. iv.

S. Een voor het *acces.*

Onder het gebruik dezer poeders bleef de koorts aanstonds geheel weg.

Vijf en twintigste geval. W. PIETERS, een kuiper, had veertien dagen eene onregelmatige *intermitterende* koorts gehad, deze koorts ophoudende, werd dezelve vervangen door pijn in de leden en het hoofd, en dorst, met alle teeke-

nen

nen van eene *rheumatische* koorts, die echter ook *intermitteerde.*

Nadat ik hem zachte uitwasemende middelen, *spir. minder.* &c. *rheum.* en *campher* gegeven had, waardoor de ziekte wel verbeterde maar de koorts niet geheel ophield, gaf ik hem den 5 October 1808.

℞. *Extr. card. bened.*
—— *gentian. ā dr.* j.
Aq. c. aur. unc. vj.
Syr. comm. unc. j.
m. d.

S. Alle uur een lepel.

Den 17 kreeg hij een uitslag om den mond, waarna de koorts ophield.

℞. *Pulv. rad. valer. sylv.*
—— *c. hippocast. ā dr.* ii.
—— *c. cinnamom. dr.* j.
m. f. pulv.

S. Vier maal daags een vingerhoed vol.

De koorts hield aanstonds na het gebruik dezer poeder op, de krachten namen steeds toe, de *rheumatische* pijnen verdwenen, zoodat hij hersteld uit het Nosocomium ging.

Zes en twintigste geval. ROELFJE ROELFS,

een

eene dienstmeid van 24 jaren, kwam bij ons den 26 Maart 1809. Zij had den voorgaanden zomer eene galkoorts gehad, die in eene *intermittens quotidiana* was overgegaan. Na het zuiveren der eerste wegen had ik hier eerst een *electuarium* uit *c. peruv.* met *tart. emet.* en *sal ammoniac* bestaande, gegeven, waarvoor de koorts niet wilde wijken, dan nadat zij tweemaal een *dr. pulv. c. peruv.* voor het *acces* gebruikt had, toen de koorts niet weder kwam. Daar zij echter te schielijk tot haar gewoon werk wederkeerde, en zich aan koude blootstelde, *recidiveerde* de koorts, en zij kwam bij ons weder: na het geven van een buikzuiverend middel, gaf ik haar den 3 Maart:

℞. *Herb. artemis. marit. unc.* j.
—— *trifol. fibr. dr.* ii. *inf. aq. q. s. col.* ℔ j. *add.*
Mur. Ammon. dr. j.
Syr. simpl. unc. j.
m. d.
S. Alle uur twee lepels vol.

Den 4. Zij bekwam nu een sterk zweet, de *accessen* kwamen later aan en werden minder sterk. Daar ik in deze koortsen steeds bemerkte, dat de *rheumatische complicatie* dikwijls de genezing vertraagde, en deze dikwijls door een goed en heilzaam zweet wierd weggenomen, schreef ik voor:

℞.

℞. *Acet. ammon. unc.* j.
Tinct. opii dr. β.
Aq. coct. unc. vj.
Rob. sambuc. unc. j.
m. d.

S. Alle 2 uur een lepel.

Den 8. Na een ruim zweet bleef de koorts weg, kwam echter den 11 en de twee volgende dagen weder, ik gaf daarom:

℞. *Rad. gei urban. unc.* j.
Flor. chamom. dr. ii.
Calc. zinc. scrup. j.
m. f. pulv. N. xx.
m. d.

S. Alle uur eene poeder.

14. Daar echter dit middel geene uitwerking deed, schreef ik voor:

℞. *Cort. peruv. scr.* j.
Nuc. vomic. gr. i.
m. f. pulv.

16. Was er slechts een ligte vermaning van koorts.

℞. *Cort. peruv. reg. dr.* j.
Nuc. vomic. gr. iii.
f. pulv. N. viii.

S. Voor het *acces* 's avonds een poeder te nemen.

26. De koorts verdween nu wederom, dan door op nieuw gevatte koude kwam de koorts terug met pijn in de ingewanden, welke pijnen wederom, na een zweetmiddel, verdwenen, dan daar de volgende dagen de koorts terug kwam, liet ik haar 's avonds voor het *acces* een *scrup. c. peruv.* geven en schreef voorts voor:

℞. *Rad. calam. arom. unc. β.*
Inf. aq. q. s. col. unc. v. *ad.*
Aeth. nitr. alc. dr. ii.
Syr. comm. unc. j.
m.

S. Alle uur een lepel.

29. Ondanks het gebruik dezer middelen, kon ik daardoor niet wegnemen eene vermaning van koorts, die alle avonden wederkwam en gaf daarom:

℞. *Cort. peruv. reg. dr.* ii.
Fab. pech. dr. β.
Nuc. vomic. gr. ii.
f. pulv. N. xx.

S. Tweemaal daags eene poeder.

De koorts bleef op dezelfde hoogte voortgaan, dan daar de oogappels zeer verwijderd waren, dacht ik dat hier mogelijk wormen onder schuilden, en gaf daarom een gesatureerd *decoctum* van de *geof. surin.* Er werden echter geen wormen ontdekt. Ik moest dus eindelijk tot sterke-

kere giften van den koortsbast overgaan, en gaf den 3 April:

℞. *Cort. peruv. reg. dr.* ij.
Mur. amm. dr. j.
Tart. pot. stib. gr. vj.
Syr. comm. q. s. f. cond.
m. d.

S. Alle uur een theelepel.

11. De koorts dezelfde blijvende, gaf ik:

℞. *P. c. peruv. reg. dr.* iij.
—— *Nuc. vom. gr.* iv.
Nitrat. bismuthi. gr. iv.
m f. pulv. N. x.

18. Daar de koorts nu wegbleef en niet wederkwam, werd zij den 18 uit het Nosocomium gelaten.

Zeven en twintigste geval. CHRISTIAAN BACHUISEN, een man van 30 jaren, werd van ons den 2 November 1807 opgenomen, wegens eene *intermitterende* koorts, die hij reeds sedert drie weken gehad had. Eerst was die anderendaagsch, maar nu sedert acht dagen derdendaagsch geworden. Zij begon met sterke koude maar eindigde niet met zweet. Zijne houding was kwaadsappig, hij had gezwollen voeten, was zeer zwak en had eene *diarrhee.* In het be-

gin der ziekte had hij een braakmiddel gebruikt, maar daarna waren er geene geneesmiddelen gebezigd. Ik gaf hem:

℞. *C. peruv. unc. β.*
— fab. pechur. dr. j.
Nuc. vomic. gr. iv.
M. f. pulv. —
S. coch. parv. extr. accessum omni hora.

Hij gebruikte dit middel van den 2 tot den 23 Nov. In het eerst was de doorloop vermeerderd, daarna hield de koorts op, die wij bevonden eene dubbele derdendaagsche koorts te zijn, zoodat hij maar één' vrijen deg had, de teekenen van waterzucht vermeerderden.

℞. *Pulv. c. peruv. dr.* iij.
Fab. pechur. dr. j.
f. pulv. N. viij.
S. Voor het *acces* alle uur een poeder.

27. Daar intusschen de waterzuchtige toevallen vermeerderden, de borst ook zeer aangedaan was en hij over pijn in de zijde klaagde, gaf ik hem:

℞. *Rad. calam. arom.*
—— Arnic. ā unc. j. *inf. aq. q. s. col.* ℔j. *ad.*
Aeth. mur. alcoh. dr. ii.
Syr. comm. unc. j.
m.
S. Alle uur een half theekopje.

30. De koorts bleef aanhouden, ofschoon in een' minderen trap, de zuchtigheid en *oppressie* op de borst verminderden niet.

℞. *P. c. peruv. dr.* ii.
f. p. N. vj.

S. Voor het *acces* 2 poeders.

℞. *Rad. calam. arom unc* jß.
Bacc junip. man. i.
Inf. aq. q. s. col. ℔ j ß *ad.*
Aeth. mur. alc. dr. ii.
Oxym. scill. unc. j.

S. Alle uur een half kopje.

Dec. 3. Ik liet nu eene Spaansche vlieg op de borst leggen, de koorts was sedert den 17 dubbeld derdendaagsch geworden, en bleef zoodanig, maar minder zwaar, de toevallen van waterzucht verminderden.

℞. *P. rad arnic. unc.* ß.
Tart. potass. stib. gr. iv.
Sulph. potass. dr. j.
m. f. pulv. N. xvi.

S. Alle 2 uur een poeder.

4 Jan. 1808. Na het gebruik van deze middelen verminderde de koorts langzaam, zoodat zij eindelijk geheel ophield; de waterzucht verdween ook langzaam.

Den 19 werd hij geheel hersteld uit het Nosocomium gelaten.

Acht-

Acht en twintigste geval. B. HENDRIKS, 22 jaren oud, verzocht onze hulp den 1 Oct. 1807. Reeds had zij vier weken eerst eene anderendaagsche koorts gehad, die nu in eene geregelde derdendaagsche was overgegaan, zoodat die op hetzelfde uur wederkwam; zij had tevens een' netel-uitslag, als de koorts aankwam, met hoest gedurende de koorts; zij was zeer pijnlijk door de leden, de *menses* waren opgehouden, de *sedes* waren regelmatig. Ik gaf eerst

℞. *P. rhei dr.* i.
— *ipecac. gr.* v.
Carbon. magnes.
Sulph. potass. ā̃ *dr.* i.
m. ft. pulv. N. iv.
S. Alle uur eene poeder.

Daarna een half dr. *p. cort. per. reg.* voor den aanval en bij het begin van dezelve, gedurende acht dagen. Intusschen kwam de koorts tweemaal terug; op den 16 en 18, op hetzelfde uur, te 2 uren na den middag; de koorts was regelmatig en minder hevig. Mijn vriend Dr. COULON verzekerde mij, dat hij toen te *Leeuwarden* met het volgende middel gelukkig de koorts wegnam:

℞. *Rad. arnic. dr.* iij.
Sulph. potass. dr. i.
Tart. pot. stib. gr. ii.
m. f. pulv. N. ix.
S. Vier daags.

29. De koorts bleef, na het gebruik van dit middel, uit tot den 27, wanneer er weder een zeer ligt *acces* plaats had, hetwelk met zweet eindigde. Ik gaf nu de poeders weder, waarna zij volkomen herstelde.

In het geval van F. DAVIDS had ik eene *infusie* van *camille* met *card. bened.* zonder uitwerking gegeven, als mede poeders van *rad. arnic. sal. amm.* en *rheum*, zonder dat de koorts daarnaar luisterde.

Ik zal hier geene gevallen meer opgeven uit mijnen voorraad van waarnemingen, omtrent het gebruik van bittere middelen in plaats van den koortsbast. Ik heb hier alleen opgegeven wat ik daarvan gezien heb; hetwelk veelal overeenstemt met het geen anderen daaromtrent hebben waargenomen. Ik zal, daar dezelve overal genoeg bekend zijn, geene breedvoerige vergelijking maken van mijne waarnemingen met die van andere en vooral van oudere schrijvers. VAN HOVEN heeft ook deze breedvoerig opgegeven (o).

Voor dat men den koortsbast ontdekt had, was men genoodzaakt tot bittere middelen zijne toevlugt te nemen, en men was gewoon daartoe te bezigen de *summitates absynthii*, *herb. card. benedicti*, *c. aurantiorum* en meer andere middelen, als de *rad. gentianae* &c. uit deze klasse. Ofschoon nu zeker deze middelen geene *specifique* kracht tegen deze koortsen konden uitoefenen, was

(o) *Versuch über das Wechselfieber etc.* t. II. p. 315 volg.

was men echter tamelijk met dezelve tevreden, en meestal waren zij ook genoegzaam, om de gewone *intermitterende* koortsen weg te nemen; sedert men den *Peruviaanschen* koortsbast heeft leeren kennen en men daarvan de voortreffelijke en *specifique* kracht in het wegnemen dezer koortsen ondervond, is men grootendeels van het gebruik dezer middelen afgegaan, en heeft dezelve alleen behouden: vooreerst in die ligte gevallen van koorts, vooral van eenvoudige najaarskoortsen, die zeer gemakkelijk door het gebruik van bittere middelen wijken; ten tweeden in die gevallen, waarin de koortsbast, om bijzondere redenen, nadeelig was of niet verdragen werd, en eindelijk in dezen tijd, omdat men geen zuiveren of goeden koortsbast kon bekomen, en denzelven tot eene buitensporige duurte was gerezen, zoo dat men die in de hospitalen en bij min gegoede lieden genoegzaam niet kon aanwenden.

Onder de middelen, welke men geloofde dat men met het beste gevolg in plaats van den *Peruviaanschen* koortsbast zoude kunnen bezigen, heeft men vooral van die middelen gebruik gemaakt, welke het meest in uitwendige hoedanigheden en scheikundige beginselen daarmede overeenkwamen, en zonder twijfel moest men daartoe vooral brengen die middelen, welke een bitter en zamentrekkend beginsel in zich vereenigden. Wij vinden daarom ook de meeste proe-

ven

ven bij de schrijvers daarmede genomen. — Ik kan alle deze proeven hier niet opgeven, dewijl ons dit te veel zoude afleiden, en men die ook overvloedig elders vinden kan. Alleen zal ik de voornaamste, die ik of zelf gegeven heb, of ook door anderen gebezigd zijn, opgeven en den uitslag dezer proeven kortelijk verhalen, ofschoon in vele gevallen dezelve niet zeer aan het oogmerk hebben beantwoord, in andere gevallen echter voldaan hebben, hoewel men de rede van het eene en andere niet duidelijk kan opgeven.

D. HILLER heeft in HUFELANDS Journaal (p), omtrent het gebruik dezer middelen, in *intermitterende* koortsen aangemerkt, dat hij dikwijls de *c. hippocastani*, de *rad. caryophyll.* &c. te vergeefs had toegediend en bemerkt had, dat vele *intermitterende* koortsen uit eene gebrekkige werking van de eerste wegen ontstonden, en met *gastrische* stoffen *gecompliceerd* waren (hetwelk ik ook boven reeds heb opgemerkt), en dat hij daarom, na het vooraf geven van oplossende middelen, vooral van *ipecacuanna* met *cremor tartari*, dikwijls dezelve alleen daardoor genas; dat hij echter daarna vele proeven had genomen met inlandsche bittere middelen, maar ook dikwijls had ondervonden, dat vele ook wel daarmede genezen werden, maar dat ook bij velen de maag te zwak was, om deze ge-

(p) t. XXVII, 2de st. p. 34.

geneesmiddelen te verteren, en zich zeer wel had bevonden, bij dezelve specerijachtige middelen te voegen, en dat hij bijzonder wel geslaagd was met het volgend voorschrift:

℞. *Extr. absynth.*
—— *cent. min.*
—— *trifol. aquat.*
—— *calom. arom. ã unc. β.*
Pulv. aromat. dr. ii—iii.
aq. distill. unc. vi.

S. Alle 2 of 3 uur een lepel, met wijn of bier en een eijerdojer.

Vele andere geneesheeren hebben in deze laatste *epidemie* met vrucht bittere en specerijachtige middelen gegeven. Niemand heeft echter zoo veel middelen uit deze *classe* beproefd als de Heer Horn in de *Charité* te *Berlin*(q). Hij ondervond ook hetgeen wij door menigvuldige proeven bevestigd gezien hebben, dat dezelve in ligtere gevallen somtijds de koorts wegnamen; in andere de *accessen* verminderden en korter maakten, of de verdubbeling wegnamen, maar dat zij zelden blijvend en voortdurend nut te weeg bragten. In een volgend stuk prijst hij een geneesmiddel aan, 't welk wij niet gebezigd hebben, daar wij het toen niet kenden, de wortel van de *hieracium pilosella*, eene zeer gemeene plant, die bij ons ook overvloedig aan de wegen gevonden wordt.

(q) *Arch. f. med. Erfahr.* IV. 2de st. p. 214 &c.

wordt. Hij had daarmede genezen eene vrouw, die eene *tertiana* had met *dyspepsie* gepaard, die vier weken geduurd had en met eene sterke koude en hitte gepaard was; hij gaf van het poeder van dezen wortel alle twee uur twee theelepels. In een ander geval van een meisje, van 24 jaren, die gedurende 6 weken eene *tertiana* gehad had, die door den koortsbast was weggenomen, maar terug keerde, en waarin de koorts met hoofdpijn en pijn in de maag verzeld ging, met matige koude begon, maar ook in sterke hitte overging, was dezelve in twee dagen door dezelfde hoeveelheid geweken (r).

Bij een' schrijnwerker, die 8 weken de koorts had gehad, met hoest en *expectoratie* en sterke hitte verzeld, gaf hij te vergeefs een *drachma* van dezen wortel, toen hij echter de gift tot twee *drachmen* vermeerderde, bleef de koorts weg, zonder weder te keeren. Dit zeer goedkoop en inlandsch middel verdient dus nadere onderzoeking. Bij anderen is het naderhand zonder nut gebezigd.

In hetzelfde tijdschrift (s) teekent hij een geval aan van een' man, 26 jaren oud, die gedurende 14 dagen de koorts gehad hebbende genezen wierd door alle twee uren een paar theelepels van het *pulv. rad. imperatoriae* te geven. Dit middel verwekte braking, maar nam de koorts na het 5de *acces* weg.

(r) Ib. V. 2de st. p. 301.

(s) Ib. p. 361.

Ik heb reeds met een woord gezegd, dat men te *Leeuwarden* in deze koortsen met veel nut de *rad. arnicae* gegeven had, ik heb ook eens na het opgegeven voorschrift de koorts zien verdrijven (t) andere geneesheeren hebben ook de *rad. arnicae* met *tart. emet.* en *tart. vitr.* met vrucht toegediend.

Te voren heb ik in een geval ook de koorts met *flor. arnicae* weggenomen (u).

Als wij echter oude gevallen nagaan, zullen wij bevinden, dat van alle bittere middelen geene beter geslaagd zijn, dan de gewone *camille*-bloemen, ik heb dit ook reeds te voren aangeteekend (v). Ik vind dit ook door vele andere schrijvers bevestigd, en in de laatste *ëpidemie* van 1826, hebben ook vele van onze geneesheeren, met veel nut zich van de *camille* bediend. Grant (w) schrijft de *camille* met *sal ammon.* in *infusie* voor, ik heb dit ook wel gegeven, doch dit middel is zoo walgelijk, dat ik het zelden voor de 2de maal had kunnen inkrijgen.

Bischof (x) gaf in het *Weener* hospitaal de *camille* met eene uitstekende uitwerking, de recensent in de bibl. van Hufeland zegt, dat de schrijver vruchteloos alle bekende *surrogaten* van de

(t) zie boven pag.

(u) Waarn. v. 1798—9, p. 11—.

(v) Ib. p. 6, p. 34, p. 78.

(w) *On fevers*, t. I.

(x) Hufeland, *Med. Bibl. t.* LXII, 2de st. p. 101—4, Truka *hist. febr. int.* prijst ook zeer de *camille*, p. 497 seq.

de *cortex* had gegeven, dat hij, toen het poeder van de bloemen van de *veld-camille* had gegeven, dezelve in de *intermitterende* koortsen in een fijn poeder tot tien greinen alle drie uur toedienende.

Hij had deze proeven ook in het volgende jaar in het *Clinicum* met dezelfde goede uitwerking voortgezet, en hij rekende zich verpligt, om dit middel aan alle geneesheeren aan te raden.

Ik heb over het algemeen bevonden, dat overal waar met de *intermitterende* koortsen eene *labes rheumatica* gepaard ging, alle *roborantia*, *adstringentia*, en bijzonder de koortsbast, niet verdragen werden, een eenvoudig aftreksel van de *absynthium*, *card. bened.* of *camille*-bloemen de koorts veelal gemakkelijk genazen.

Antimonialia.

Daar ik in die gevallen van hardnekkige *intermitterende* koortsen, waarin de koortsbast niet wel verdragen werd, vooral als er eene *pituiteuse* of *rheumatische complicatie* bij plaats had, het nut van den *tart. emeticus*, zoo wel als bijvoegsel bij den *cortex*, als ook alleen, ondervonden had. Daar ik door dit middel niet alleen de verstoppingen wegnam, maar ook de watervaten daardoor meer gangbaar, de *poriën* der huid meer geopend werden en de *rheumatische* stoffen zich door zweet ontlastten, en op deze wijze de

koorts dikwijls verdreven werd, en deze waarnemingen ook door anderen bevestigd waren, nam ik mij voor, om ook met de *antimoniaal-middelen* in deze koortsen proeven te nemen. Ik werd in dit voornemen te meer bevestigd, daar ik vond, dat de Heer VAN HOVEN (ij) ook veel op had met deze middelen, en in het bijzonder aanprees een middel door den beroemden UNZER, in zijn' *Artz* (z) met veel lof vermeld. Dit middel, waarvan het voorname werkzame deel bestaat in het *sulphur. auratum antimonii*, wordt door UNZER aangeprezen als een geneesmiddel, hetwelk de koortsstof door alle wegen, vooral door het zweet ontlast, en wel zoodanig, dat daardoor in korten tijd en zonder het ligchaam te verzwakken, de koorts werd weggenomen. Hij denkt voorts, dat dit middel de koortsstof vernietigt, of ten minste dezelve uitdrijft, zoodanig, dat dit op eene wijze geschiede, die voor elk geval het meest geschikt is, hetwelk de krachten der spijsvertering niet verzwakt, maar eer versterkt, de plaats van den koortsbast inneemt, de koortsaanvallen verdrijft, en dit wel in korten tijd en in kleine giften, en zoodanig, dat er naauwelijks een middel bestaat, hetwelk zoo zeker en zoo schielijk de koorts wegneemt. Dit middel is reeds van SCHROEDER, F. HOFMANN en JUNCKER aangeprezen, maar door wei-

ni-

(ij) *Versuch über das Wechselfieber*, t. II. p. 50.

(z) *De Artz.* XII d.

nige anderen gebruikt. HOFFMANN prijst dit zeer aan in de langdurige herfstkoortsen; zelfs had hij dit met nut bij kinderen gebruikt. Hij beklaagt zich echter, dat de spiesglanszwavel, ongeacht deszelfs voortreffelijke hoedanigheid, niet meer gebruikt wordt, en als een afvoerend middel in koortsen gebezigd. Hij leerde het gebruik van dit middel van den beroemden *Hallischen* Hoogleeraar J. JUNCKER, die het met *absorberende* middelen en middenzouten gaf, als purgeermiddel, in *asthma - convulsivum*, en andere *chronische* ziekten. UNZER gaf het onder den volgenden vorm:

℞. *Sulph. aur. antim.* 3 *vel* 4 *præcip.*
Tart. vitriol. ã gr. vi.
Ostracoderm. præp. gr. viii.
F. pulv.
S. In eens te geven.

Daarna veranderde hij dit middel zoodanig, dat hij van dit poeder een half dr., in vier poeders verdeeld, voorschreef.

Wanneer de maag met kwade stoffen overladen was en zich daarvan duidelijke teekenen opdeden, gaf hij tusschen de aanvallen eerst een braakmiddel uit *ipecacuan.* of *tart. emet.* bestaande, en stelde het gebruik van dit poeder tot den volgenden koorts-vrijen tijd uit. Dit had echter bij weinigen plaats. Hij maakte er geen onderscheid in, of de koorts reeds langen tijd geduurd had, dan of die eerst begonnen was.

In

In eene alledaagsche koorts gaf hij twee poeders, de eerste vier uren na het eindigen van het *acces*, en de andere, acht uren na de eerste. In eene anderendaagsche koorts gaf hij vier uren na den aanval de eerste poeder, en daarna alle acht of tien uren eene tweede en derde. In een derdedaagsche, avond en morgen.

De uitwerkingen van dit middel zijn zeer verschillende: bij den eenen veroorzaakt de eerste gift aanstonds braking, bij den anderen purgeren, bij een derden eene sterke waterloozing, bij een' vierden zweet, bij anderen purgeren alle de giften, terwijl wederom bij sommigen de eerste gift ontlasting en de volgenden verstopping te weeg brengen. Hij had gezien, dat de eerste giften wel 30 of 40 stoelgangen veroorzaakt hadden, en naderhand geheel geene ontlasting gaven. Bij eene derdedaagsche koorts, die vier jaren geduurd had, daar zij verwaarloosd was, veroorzaakten de drie eerste giften een onophoudelijke braking van dikke slijm, terwijl de vierde dezelve stilde. Somtijds was de koorts na de ontlasting van slijm weggenomen, bij anderen wordt dit zonder eenige ontlasting bewerkt. Wanneer eene gift die uitwerking doet, moet men dezelve bevorderen door het drinken van warm water, en men moet echter de volgende poeder geven, omdat die dikwijls de werking van de eerste wegneemt. Wanneer men nu een gedeelte gegeven heeft, komt de koorts niet weder,

of

of het *acces* wordt ook wel eens zwaarder, wanneer dit het laatste *acces* is. Men moet daarop dan nu aanstonds den koortsbast geven, zoodanig, dat men daarvan van zes drachmen tot een once toedient, en dit zoodanig verdeeld, dat men de laatste gift kort voor den tijd van het volgende *acces* geeft, dan zal hetzelve niet terug keeren. Wanneer men aanstonds na het eerste *acces* van eene anderendaagsche koorts op deze wijze het spiesglas geeft, en daarna aanstonds den koortsbast toedient, zal de koorts meestal na het tweede *acces*, zonder nadeel te weeg te brengen, ophouden. Zelfs wijken daarvoor de gewone derdedaagsche koortsen, zonder dat de Schrijver daarvan de gewone nadeelige gevolgen ooit ondervonden heeft. Hij heeft dikwijls oude verwaarloosde, gestopte koortsen, waarbij *asthma*, waterzucht, trommelzucht &c. reeds aanwezig waren, daardoor weder hersteld, in orde gebragt en daarna door den koortsbast genezen, en de gevolgen daarvan weggenomen. Men moet alsdan dit middel langer gebruiken, namelijk van 8, 10 tot 12 dagen de spiesglaspoeder nemen, dagelijks, 's morgens en 's avonds een, waarna men een once kina twee of drie dagen geven moet. Intusschen dient men den eetlust zeer te matigen, alle purgeermiddelen vermijden, en om de *recidiven* voor te komen, ten minsten twee malen na 8, 12 of veertien dagen, 's morgens en 's avonds eene poeder, en daarna een half once koortsbast geven. De

De Heer VAN HOVEN getuigt, dat hij honderden van gevallen op deze wijze met het beste gevolg behandeld had, waarom hij deze geneeswijze van UNZER gerust konde aanprijzen(a). Door deze proeven van VAN HOVEN aangemoedigd, heb ik ook dit middel in de volgende gevallen gebruikt.

Negen en twintigste geval. D. DERKS, eene sterke en te voren gezonde dienstmeid, werd in Sept. 1806 door eene *intermitterende* koorts aangetast, die eerst alle dagen met galachtige toevallen wederkeerde, en daarna in eene anderendaagsche overging, zij had reeds verscheidene aanvallen gehad. Ik durfde haar den koortsbast niet geven, omdat zij te veel teekenen van volbloedigheid en galachtige gesteldheid had; ik diende haar daarom de poeder van UNZER toe, met dat gevolg, dat zij zich niet alleen op de vrije dagen beter bevond, maar ook het volgende *acces* minder sterk was. Ik gaf haar daarop een scr. *c. peruv.*, waarop de koorts ophield, en naderhand tot versterking een *decoct.* van *rad. valer. sylv.* en *cort. hippocast.* De koorts *recidiveerde* op den achtsten dag, maar werd aanstonds door één scr. *c. p.*, voor het *acces* genomen, duurzaam verdreven.

Der-

(a) Ik heb deze geneeswijze van UNZER hier zeer verkort moeten opgeven; men kan dezelve veel breedvoeriger beschreven vinden bij VAN HOVEN, l. c. van pag. 49 tot 72, en bij NICOLAI, *Abhandl. von den kalten Fiebern.* p. 333—8.

Dertigste geval. GRIETJE BOSMAN, 20 jaren oud, werd, in de maand November 1806, in het Nosocomium ingenomen, zij had reeds zeven weken *intermitterende* koortsen gehad, die eerst den vorm van eenvoudige derdendaagsche, daarna van verdubbelde, aannamen; ik gaf haar den 20 November de poeders van UNZER, alle acht uren — de koorts bleef aanhouden; zij had vier *sedes;* nadat zij de poeders zonder uitwerking verscheidene dagen gebruikt had, moest ik tot den koortsbast overgaan, en nam de koorts daarmede weg.

Een en dertigste geval. AALTJE KLASEN, 22 jaren oud, kwam den 28 Maart in het Nosocomium, toen zij vier dagen de koorts gehad had. Deze koorts had den anderendaagschen vorm en was met gal en met *inflammatoire* pijnen in de zijde vergezeld. Nadat deze bijkomende toevallen door aderlatingen, braak- en purgeermiddelen waren weggenomen, ging de koorts in eene alledaagsche over: dan daar de koorts naar het gebruik van *resolverende* dranken niet luisterde, maar op denzelfden voet voortging, werden nu op den 13 April de poeders van UNZER den 14, 15 en 16 gegeven: de koorts hield daarna op, behalve dat er nog om den anderen dag eene ligte vermaning van koorts overbleef, zij braakte nu van de poeders en hierom gaf ik haar een ʒj. *c. peruv.* met gr. x *fabar.*

 pec-

pechurin. vóór het *acces*, waarna het wel verminderde, maar niet geheel verdwijnende, schreef ik een *dec. c. peruv.* met gr. x. *tart. emet.* voor, waarna de koorts na eenige dagen geheel ophïeld.

Twee en dertigste geval. PIETERTJE SMIT, een *asthmatisch* meisje van 17 jaren, werd in de maand Februarij 1810 door eene anderendaagsche koorts aangetast, vergezeld van pijn in de linker zijde, en teekenen van slijm in de eerste wegen, nadat men door *resolventia*, *emetica* en *purgantia* de eerste wegen gezuiverd had, werd haar de koortsbast in sterke giften gegeven, zonder dat de koorst daarnaar luisterde, de huid geel, de pis rood, en de mond slijmerig werd met walging. Ik oordeelde hier de poeders van UNZER zeer wel aangewezen te zijn, maar gaf die ook vier dagen zonder eenige uitwerking.

Ofschoon wij geene uitstekende werking van dit middel gezien hebben, heeft het echter in een geval goede diensten gedaan, dan men kan uit dit weinige hiervan geen genoegzaam besluit trekken. Zeker werkt dit middel even als alle andere *antimonialia*, niet alleen als *resolvens*, slijmoplossend, maar ook als krampstillend, en de uitwaseming bevorderend middel, en is daarom vooral aangewezen, in die gevallen waarin maag

en

en ingewanden, met slijm bezet en tevens ook de werking der huid belemmerd is, hetwelk gewoonlijk in deze koortsen met elkander gepaard gaat, ook schijnt het als braakmiddel even als de *tart. emeticus* in kleine giften nut te doen door de schudding, welke het veroorzaakt. Ofschoon dit middel bij ons weinig of niet schijnt bekend te zijn, is het echter in *Duitschland* en *Zweden* meermalen met eene goede uitwerking gebezigd. Dr. ENGBERG, een Zweedsch geneesheer, genas daarmede *intermitterende* koortsen, na het tweede *acces* (b).

SCHAEFFER genas somtijds de *intermitterende* koortsen, die in de maand October te *Regensburg* heerschten, met een braakmiddel vóór het *acces* gegeven (c).

HORN had ook veel nut van herhaalde braakmiddelen te *Berlijn* (d). Hij had echter geen bijzonder nut gehad van de *sulphur auratum*, in grootere of kleinere giften gegeven (e). Dr. FISSCHER, een zeer geacht geneesheer merkt te regt aan, dat men in eene *febris interm. quotidiana*, waarin de *reactie* sterk is, niet aanstonds den koortsbast moet geven, maar dat hierin herhaal-

(b) *Med. Chir. Zeit.* 1812. IV. p. 217. uit de *Acta societ. Holmiens.* 1816, waarin men insgelijks proeven met *arsenicum*, *nux vomica* &c. vinden zal.

(c) *Med. Ch. Zeit.* 1808. II. p. 279.

(d) *Archiv.* t. IV. p. 254.

(e) Ib. p. 266.

haalde *emetica* veel nut doen, niet zoo zeer door de stoffen die er ontlast worden, als veel eer door een *vis alterans* en *contrairritatie.* Hij had ook dikwijls *tertianae* genezen door een braakmiddel voor het *acces* te geven (f). Dikwijls heeft hij ook met vrucht gebruik gemaakt van een middel, met dat van UNZER veel overeenkomend, bestaande uit *sacch. unc. β. magnes. alb. unc. β.* en *kermes miner. gr.* xvi, alle uur een theelepel. In gezonde en sterke gestellen bragt het eene vermeerdering van *sedes*, *urine* en *zweet* te weeg, en nam de koorts, zonder eenige blijkbare uitwerking, somtijds weg.

Eene alledaagsche koorts, die tot eene aanhoudende neigde over te gaan, werdt of daardoor weggenomen, of ging tot eene anderendaagsche over, die men gemakkelijk door den koortsbast kon wegnemen. Dit middel werd overal wel verdragen. Een sterk soldaat nam daarvan in 24 uren een half once, hetwelk 24 gr. *kermes* bevattede, zonder dat de ingewanden daarvan werden aangedaen, met de beste uitwerking. Hetzelfde middel kwam ook zeer te stade, bij al-

(f) HILDENBRAND prijst ook met het zelfde oogmerk *emetica* vóór het *acces* te geven, en daarna bittere middelen, hij verkiest hier bijzonder *centaureum*, *trifolium fibrinum taraxacum* en *cichoreum.* Zie *Rat. Med.* in *Schola pract. Vindobon. part. altera* p. 194 en 5.

Ik herinner mij eene aanteekening van een' mijner vrienden, die mij, reeds verscheidene jaren geleden, schreef, dat hij, ik meen ook in 1809, in meer dan een geval, langdurige *quartanae*, die hij met geen *praeparaat* van de *kina* genezen kon, door het gebruik van een sterk afkooksel van *taraxacum* binnen veertien dagen wegnam.

aldien men vrees voor borst- of buikwater-zucht had, wanneer men daarbij *campher* en *opium* voegde. HUFELAND beschouwd ook de *antimoniaalmiddelen* als de beste *resolventia* en de scheiding der koortsen bevorderende middelen op vele plaatsen van zijne schriften.

Adstringentia.

Onder de middelen, welke men als plaatsbekleedende van den koortsbast beproefd heeft, is men natuurlijk gevallen op die gene, welke in uitwendige hoedanigheden het meest daarmede overeenkwamen, en buiten twijfel komen daarmede het meest overeen, diegene, welke een zamentrekkend en bitter middel vereenigen. — In de eerste plaats moet ik dus spreken van de bast van wilde kastanjes, *cortex aesculi hippocastani*, die in smaak niet alleen maar ook met opzigte van deszelfs *adstringerend* en tevens bitter beginsel, zeer nabij den koortsbast komt, vooral het wel bereid *decoct.*, hetwelk zoo veel overeenkomst heeft met die van de gewone *kina*, dat ik meermalen, zelf kundige geneesheeren, hetzelve voor een kina-*decoct.* heb zien houden. Intusschen heeft de ondervinding geleerd, dat het in allen opzigte niet aan de verwachting voldeed, en wel als een uitstekend versterkend middel in koortsen, en soms, wanneer dit vereischt werd, ook in *intermitterende* koort-

koortsen voldeed, maar geenzins die *specifieke* kracht op het *miasma febrile* in *intermitterende* koortsen uitoefende, welke men in de ware kina ondervind. Intusschen heeft de ondervinding geleerd, dat het niet geheel verworpen verdiend te worden. en dat het in sommige gevallen, en bijzondere epidemien, veel nut gedaan heeft. De Heer VAN HOVEN geeft ons een breedvoerig verslag van deze proeven (g).

De eerste die dit middel beproefd heeft was ZANICHELLI, Hoogleeraar aan de Hoogeschool te *Padua*, die hetzelve in 1734, in een' brief aan PONTADERA, als koortsmiddel aanbeval, en getuigde daarmede vele nuttige proeven genomen te hebben. Het scheen echter toen geen opgang te maken, en raakte, zoo als menig nieuw aanbevolen middel, weder in vergetelheid, tot dat in 1763 het op nieuw werd aanbevolen door een *Duisburger* geneesheer PEIPER, die onder LEIDENFROST eene verhandeling verdedigde, waarin hij door zes waarnemingen deszelfs *antiseptische* kracht, en door twintig deszelfs nut in koortsen bewees, welke daardoor volkomen genezen waren. Na dien tijd is dezelve altijd weder van tijd tot tijd gebezigd en in gebruik gebleven. SABARET DE LA VERNIERE heeft daarvan in het *Parijsche Journaal* van 1778 vele proeven medegedeeld, welke altijd gelukkig uitvielen. VOGEL en LÖSEKE in Duitschland en

(g) *l. c. p.* 320 *seqq.*

en de schrijvers van het *Wurtenburgsch Dispensatorium* hebben dit middel in plaats van den koortsbast ook aangeprezen. Vooral is dezelve naderhand aanbevolen van A. TURRA te *Vicenza*, en door deszelfs vertaler BUCHOLTZ: de eerste bewijst het nut der wilde kastanjebast in tusschenpoozende koortsen, door acht en twintig gelukkig geslaagde waarnemingen — de laatste had in eene epidemie in 1772 anderhalf pond van het *extr. aquos.* voorgeschreven. — Buiten het *acces* gaf hij zoo wel aan zwakken als aan sterken alle 3 uren 60 droppen van eene oplossing van 1 dr. van dit *extract* in een once kaneelwater. —— Naauwelijks hadden vele zieken meer als een once van dit middel noodig en wierden zonder eenige nadeelige gevolgen van de koorts bevrijd. Somtijds was een half once daartoe genoegzaam, waardoor hij aanzienlijk veel *kina* bespaarde. Wanneer een once van dit middel de koorts niet wegnam, gaf hij een braakmiddel en daarna weder dit *elixir*, wanneer, als er geene gebreken der ingewanden tevens aanwezig waren, de koorts zeker verdween. Hij zelf (VAN HOVEN) had bij vele armen, vooral in voorjaarskoortszn, meest ligte *tertianae*, daarvan veel nut ondervonden. Hij had het echter alleen eens in eene derdendaagsche herfstkoorts, die oud en ingeworteld was, te vergeefs gebruikt, en daarom zich alleen naderhand tot ligte *tertianae* in het voorjaar bepaald en in de andere zich liever aan den koortsbast gehouden. Be-

Behalve het voorgemelde spreekt LÖSEKE van eene *dissertatie* van JUNGHANS, *de nucis vomicae* et *corticis Hippocastani virtute medica Hal.* 1770, die met lof van dit middel in koortsen gewag maakt (h). Breedvoerig handelt daarvan ook MURRAY, die ook de proeven aanhaalt van COSTE en WILLEMET, die dezelve ook in *tertianae* meest nuttig bevonden hebben. Over het algemeen heeft ze minder voldaan in *quartanae*, waarin ook dikwijls de koortsbast te kort schiet. Anderen hebben echter daarvan geen of althans minder nut ondervonden. C. MOERING enz. (i) MURRAY (j) stelt dit middel niet gelijk met de *kina*, ofschoon hij het gebruik daarvan niet misprijst. Omtrent den vorm wil MURRAY het in een fijn poeder aangewend hebben, hetwelk ook door TURRA wordt aangeprezen, die twee oncen in twaalf gelijke deelen verdeelt, en daarvan alle vier uur eene poeder toedient. Anderen geven het in een *electuarium;* terwijl sommigen een afkooksel en weder anderen het *extract* verkiezen. MURRAY zegt, nadat hij alles, wat hij daaromtrent gezegd heeft, overwogen heeft : « *Ad praestantiora igitur febrifuga* « *hic cortex referendus est, cujus beneficio iis* « *praecipue, quorum curta suppellex est succurri potest, qui alias sumtibus reformidatis* « *mor-*

(h) p. 401 *Mat. Medic.*

(i) *Comment. Norinb.* 1236. p. 20.

(j) *Appar. medic.* t. IV. p. 68.

« *morbum suo fato relinquentes ejusdem victi-*
« *ma evasuri essent.*" Onze voortreffelijke VOLTELEN (k) voegt hier nog bij, dat LORBERUS de *c. hippoc.* in *tertianae*, maar niet in *quartanae* zeer krachtig bevonden heeft (l); en dat CUSSON in eene bijzondere verhandeling *sur les propriétés fébrifuges de l'écorce du marronnier d'Inde, a.* 1788, p. 107, dezelve heeft aangeprezen; zijn oordeel is eindelijk: *Meretur sane gravi tantorum virorum testimonio munitum remedium ulterius explorari, quum frequens apud nos arbor parabiliorem c. peruv. medicinam pauperibus redderat.* HUFELAND schijnt met dit middel ook meer dan met andere *succedanea corticis* op te hebben, ofschoon hij het niet met den koortsbast gelijk steld. Hij wil het als een bijvoegsel bij den *cortex* gevoegd hebben, en meent dat men dan met eene mindere hoeveelheid kina de koorts zoude kunnen wegnemen. De proeven, welke wij boven daarmede genomen hebben, toonden ons, dat de *accessen* daar door wel in hevigheid en langdurigheid verminderd werden, maar dat wij de koorts daarmede niet geheel konden te boven komen. Wij hebben echter ondervonden, hetwelk anderen ook hebben opgemerkt, dat de *c. hippoc.* als versterkend en *tonisch* middel, zoowel als ter voorko-

(k) *Pharmacop. univers.* t. I. p. 285—6.

(l) *Comm. de reb. vol.* XXXIII. p. 69. Men zie ook TRNKA DE KRZOWITZ *histiria febr. interm.* vol. I. p. 506—7.

koming en wegneming van ontbinding der vochten, als mede in *chronische* ziekten van zwakheid niet voor den koortsbast behoefde te wijken. Ik heb het daarom in plaats van den koortsbast met *aromatische* middelen, vooral met onzen inlandschen *rad. calami aromatici* op het einde van *catarrhales nervosae* en *bilieuse* koortsen met veel nut gebezigd. Men vergelijke hier hetgeen MURRAY ter aangehaalde plaats daarvan zegt en vooral de proeven van COSTE en WILLEMET, in hunne verhandeling over de inlandsche geneesmiddelen (m).

Cortex salicis albae vulgaris.

Onder alle geneesmiddelen, welke in plaats van den koortsbast gebruikt zijn, is er misschien geene, hetwelk meerder opgang gemaakt heeft, dan de bast van de witte wilg, *cortex salicis albae vulgaris.* Men heeft reeds van ouds aan verschillende soorten van wilgen versterkende en rottingwerende krachten toegeschreven (n), als aan de *salix pentandra*, *salix fragilis* en *salix capraea*, maar inzonderheid is de *s. alba* als de vermogendste ook reeds door de ouden gehouden. In het jaar 1766 is deze bast het eerst ge-

(m) *Botanische, chemische und Pharmaceutische Versuche über die vornehmsten einheimischen Pflanzen, die man mit Vortheil statt der ausländischen in der Heilkunde angewendet hat, aus dem Französ.* p. 72 seqq.

(n) RUTTY, *Mat. Medica.* p. 453. TRNKA l. c. p. 507.

gebruikt en nuttig bevonden in *intermitterende* koortsen van GERARD, een *Pruissisch* geneesheer, in zijne *mat. medica.* Naderhand, in 1769, van HARTMAN, en voorts van MEIJER. Vooral is dezelve aangeprezen van den *Engelschen* geneesheer STONE (o), die door dit middel 40 koortsigen genezen had; en daarna door den Heer J. G. GUNZ, die in twee verhandelingen derzelver krachten door vele proeven, ook in *intermitterende* koortsen, heeft bewezen (p); zoo ook BUCHOLTZ (q), COSTE en WILLEMET (r), die daarmede ook verscheidene *tertianae* en zelfs *quartanae* hebben verdreven. Bijzonder echter verdienen onze aandacht de naauwkeurige proeven van den Heer PETR. KONING (r*), in zijne inwijdingsverhandeling, onder geleide van de Heeren VAN GEUNS en FORSTEN geschreven, waarin hij niet alleen bewezen heeft, dat de *c. salicis albae* als rottingwerend middel boven de *kina* te verkiezen is, maar dat ook hetzelve als een uitmuntend middel tegen de tusschenpoozende koortsen moet aangeprezen worden. Naderhand zijn deze proeven verder bevestigd door de Heeren

VAN

(o) *Philosoph. Transact.* 1763. p. 195.

(p) *De c. salic. cort. peruv. substituendo. diss.* I et II. Lips. 1772.

(q) *Chymische versuche.* p. 33—82.

(r) l. c. p. 68 seqq. p. s.

(r*) *Diss. de c. sal. alb. ejusque in med. usu exper. et observ. stabilita. Harderv.* 1778.

VAN GEUNS en FORSTEN (s), en voorts door den Heer CLOSSIUS (t), die dezen bast gelijk stelt met den koortsbast, in het genezen van *quotidianae* en *tertianae* enz. De Heer VOLTELEN (u) heeft ook met dezen bast veel op als versterkend en *antiseptisch* middel, waarvan hij de beste uitwerking ondervonden heeft in boosaardige ziekten, ja zelfs in den waterkanker, welke voor geene andere middelen wilde wijken, intusschen heeft hij daarmede minder op als koortsverdrijvend middel. « *Nec mea*," zegt hij, « *eaque frequens experientia hanc ipsi* « *laudem abunde tribuendam negat, nisi quod* « *de vi febrifuga haud aeque bene praedicare* « *aç de reliqua virtute possit. Fateri enim ju-* « *bet veritatis studium, saepe quidem inter-* « *mittentes vernales benignas huic remedio,* « *experimenti gratia propinato, cessisse, quae* « *forte coeli clementia, ut saepe solet, aeque* « *cessissent, at vero pertinaciores tertianas* « *quartanasque saepius restitisse, quae mox* « *exhibito c. peruv. penitus profligabantur,* « *semel quartanam duplicatam magna pulveris* « *salicis quantitate ad simplicem redactam* « *fuisse, nec ultra: c. peruv. autem ut tollere-* « *tur indiguisse. Nec feliciores alios fuisse novi.* « *Neque* BERGIO *melius alia species salicis suc-* « *cessit m. m.* (*p.* 788.") Breed-

(s) Geneesk. jaarboek 1 d. p. 482. II. p. 65 en 68.

(t) *Nov. var. med. meth.* p. 128.

(u) *Pharm.* l. c.

Breedvoerig prijst ook dezen bast aan de heer MURRAY (v) uit dezelfde bronnen. De heer CAU (w) heeft ons in zijne inwijdingsverh. twee gevallen van *febris tertiana* gegeven, door de *cort salicis* of in poeder of met *magnesia usta* gemengd, hersteld. Bij anderen echter heeft dit middel niet geholpen, welke echter aanstonds na het gebruik der *c. per.* luisterden. — Schoon ook P. KONING gevallen opgeeft van koortsen door den wilgenbast genezen, waarin de koortsbast vergeefs langen tijd gebruikt was. FISSCHER genas ook verscheidene soldaten, die hardnekkige koortsen hadden, door sterke giften van de *c. sal. alb* in poeder of *electuarium* van een of anderhalf once, met een of twee drachmen *rad. arnic.* en even zoo veel kaneel in vier en twintig uren gebruikt (x). Anderen hebben daarvan geen nut gezien. Intusschen is het ook mogelijk dat men dit middel, of niet sterk of lang genoeg, of op de regte wijze toebereid, gegeven hebbe. P. KONING, STONE en GUNT volgende, wil dat men den bast neme van drie- of vierjarige loten, van een tot vier duimen dikte, die, in de zon of in den oven, wel drooge, den bast wel

(v) *App. med. vol.* I. p. 64 seqq.

(w) *Diss.* de *Febr. interm. depulsione ista quae dato ad paroxysmum instantem c. febrifugo sive solo sive cum magnesia usta mixto suscipitur.* Traj. ad Rh. 1811. p. 51 seqq.

(x) HUFELAND, *Journ.* t. 67, 3de st. p. 68—. Ik heb in verschillende gevallen de aluin of alleen of met bittere en aromatieke middelen verbonden, gegeven, zonder daarvan bijzonder nut ondervonden te hebben. Men zie TRNKA, l. c. p. 508.

wel beware, en dan, of in poeder, of in *extract*, of in *tinctuur*, toediene. — Uit onze proeven blijkt, dat wij daarmede wel de *accessen* konden verminderen, maar niet geheel konden wegnemen. Hetwelk met de proeven van VOLTELEN overeenkomt. —— Ofschoon ik nu geloof, dat de wilgenbast in groote giften genomen, zoo als dit door den heer KONING en FISSCHER gedaan is, zeker nuttig kan zijn in deze koortsen, is dit middel echter zoo onaangenaam te nemen, dat ik meestal daartegen veel afkeer bespeurde, zoo als dit ook door den heer KONING zelf ondervonden is. HORN had daarvan nog het meeste nut gehad als *succedaneum corticis*. Sedert de ontdekking van SERTURNER van het werkend begindsel de *morphine* in de *opium*, en de daarop gevolgde gewigtige proeven van CAVANTOU, PELLETIER, HENRY en andere beroemde Fransche scheikundigen van zeer verschillende geneesmiddelen, en de daarin gevondene werkzame beginsels, de *chinine*, *cinchonine*, *emetine*, *strychnine* &c. heeft men, onder anderen, ook gevonden in de *c. hippoc.* een *alcaloide*, hetwelk zij *æsculine* genoemd hebben, en in de wilgenbast een dergelijk beginsel door hen *salicine* genoemd, beide kwamen veel overeen met de *chinine*, en hiervan kan men dus ook derzelver kracht in *intermitterende* koortsen afleiden. GENDRIN zegt in zijn *journ. gén. de med. Julij* 1829, p. 137, dat MAGENDIE aan

de

aan de *Acad. des Sciences* had bekend gemaakt, dat LEROUX, Apotheker te *Vitry le Francais* in den witten wilgebast ontdekt had twee *alcaloïdes*, die in alle hoedanigheden met de *chinine* en *cinchonine* overeenkwamen. Hij had begonnen daarmede proeven in *intermitterende* koortsen te nemen, maar konde daarvan toen geen verslag geven. GUY LUSAC en THENARD zouden dat nader onderzoeken. In zijn *Journ. Janv.* 1830 deelt DEVILLIERS, uit naam van GERARDIN mede, dat de *salicine* door LEROUX ontdekt, door hem gebezigd was in koortsen, die in een moerassig dorp hadden plaats gegrepen — hij had eene koorts die alle tien dagen weder kwam, en reeds zestien *accessen* had gehad, door XVIII grein *salicine* voor het *acces* gegeven, weggenomen, en de *recidiven* door kleine giften daarvan, voorgekomen. Ook had hij eene koorts, met gevaarlijke toevallen genezen, door in 9 uur 36 greinen in pillen en in den vorm van een clisteer toe te dienen. De koorts was langzaam gesleten. — Deze ontdekking van de *salicine* is echter reeds in 1825 gemaakt door den Apotheker FONTANE te *Laziza*, bij *Verona*, die de *salicine*, met zwavelzuur vereenigd, reeds heeft gegeven. Zie *Journ. de chimie medic. April* 1825 in MOLL en VAN ELDIK, Tijdschrift V. 2. 1826. p. 190. In de *Revue Médicale* van dit jaar 1830, Junij p. 485, zien wij dat het *Institut Royal de France*, en vooral de beroemde scheikundigen GAY-LUSSAC en MAGENDIE zich thans bijzonder bezig houden met

het onderzoek der *salicine.* Volgens dit laatste berigt, zoude dit *praeparaat* geen *alcaloïde*, en de *sulfate de salicine* ook geen zout zijn. De stof, door LEROUX *salicine* genoemd, is, zuiver zijnde, een kristalachtige witte stof, zeer smeltbaar in water en alcohol, maar niet in *æther.* Hij geeft hier eene nieuwe bereiding op. Proeven op *intermitterende* koortsen, door MAGENDIE genomen, hadden hem getoond, dat dezelve door drie giften daarvan waren weggenomen. De heer MIGUEL had in de *Charité*, en HUSSON en BALLY in het *Hotel-dieu*, zoo wel als andere geneesheeren, daarvan met vrucht gebruik gemaakt. Men had niet meer dan van 24 tot 30 greinen *salicine* noodig om de *accessen* der koorts volkomen weg te nemen, van wat *typus* die ook mogten zijn. Zij besluiten daaruit dat dit middel ontegenzeggelijk zeer nabij aan de *quinine* komt.

De *Société Royale des sciences et bell. lett.* te *Nancy*, heeft tegen Mei 1831 de volgende prijsvraag uitgeschreven: « *Donner un mode d'ex-* « *traction de la* SALICINE *plus simple et plus* « *économique, que celui qui a été soumis à* « *l'Académie des sciences par M.* LEROUX *Ex-* « *traire la salicine de diverses espèces de sau-* « *les, afin de déterminer celle, qui en produit* « *le plus. Rechercher si la différence du climat* « *et du sol influe sur la proportion de cette* « *substance dans une même espèce de sau-* « *le.*"

« *En-*

« *Enfin étudier comparativement les effets de*
« *la salicine et du quinquine dans plusieurs va-*
« *riétés des fièvres: dèterminer les cas où elle*
« *peut, et ceux où elle ne peut le remplacer.*"

De antwoorden moeten voor het einde van Febr. 1831 aan den secretaris worden ingezonden, de prijs is eene madaille van 300 francs (ij).

Daar ik de andere soorten van wilgenbast niet gebruikt heb, zal ik daarvan niet spreken, even min als van de andere basten, welke als koortsverdrijvende door de schrijvers zijn aangeprezen(ij*). Als de *c. mahogony*, *liriodendron tulipifera* (z), *prunus avium prunus padus*, *spinosa*, *augustura* etc., dan het getal dezer middelen is zoo groot, dat men ze alle niet heeft kunnen beproeven, ook komt het mij voor, dat vele daarvan meer op de inbeelding gewerkt hebben, bij voor-

(ij) Bijzonder schijnen de nieuwere scheikundigen zich op dit oogenblik onledig te houden met het onderzoek van de *salicine.* Immers vinde ik onder het afdrukken van dit blad in de *Revue Medicale Septembr.* 1830, p. 443 seqq., wederom een stuk medegedeeld door den heer BECQUEREL aan het Koninkl. Inst. van den heer PESCHIER van *Geneve*, omtrent de verschillende soorten van Willigen, en de daaruit getrokkene zouten. — Hij zegt, dat uit de *salix alba* geen of weinig gecristalleerde *salicine* verkregen wordt, maar het blijkt mij niet duidelijk welke soort de meeste en zuiverste cristallen gaf. BECQUEREL vertoonde een doos met *salicine* uit witte en schoone cristallen bestaande, welke van 15 tot 18 greinen tusschen de *accessen* gegeven, de koortsen volkomen wegnamen.

(ij*) LÖSEKE *Mat. Med. p.* 410 *seqq.*

(z) V. HILDENBRAND heeft vele proeven genomen met den bast van den Tulpenboom, en daarmede vele koortsigen genezen — hij vond zelfs, dat deze bast alle overige *succedanea* in krachten overtrof. *R. Med. in Nos. vind.* t. II. p. 199.

voorbeeld, Ferriar genas de *intermitterende* koortsen met houtskool (a). Ja sommigen hebben dezelve met zaagsel van hout genezen.

Artemisia Maritima.

Alle soorten van *artemisia*, bijzonder de *art. absinthium*, zijn reeds van ouds in de *intermitterende* koortsen gebezigd, en zelfs de *alsemknoppen* niet alleen als maagmiddel, maar ook tegen de *intermitterende* koortsen in algemeen gebruik geweest. Het uitgeperste sap der versche bladen is door Huisman, met wijn gemengd, en voor het *acces* gegeven, aangeprezen (b). Daar echter hier aan de zee de veel aangenamer en zeer *aromatische art. maritima* zeer overvloedig groeit, is dezelve bij den boerenstand alhier in een algemeen gebruik. De Heer Mignon (c) heeft ons dit bevestigd. Ik heb daarom dit middel ook in deze *epidemie* veel malen beproefd, dan ik heb steeds ondervonden, dat hetzelve wel in sommige gevallen van voorjaarskoortsen, even als andere middelen, nut deed, dan geen *specifique* kracht, eenigermate naar die van den koortsbast gelijkende, daarin kunnen bespeuren.

Radix gei urbani vel caryophyllatae.

Onder alle de *succedanea corticis peruviani* is er geen gemakkelijker te verkrijgen en algemeener dan het *geum urbanum*, een plant, die o-

(a) *Méd. Ch. Zeit.* 1815. I. p. 57.
(b) Murray *app. med.* I. p. 182.
(c) *Diss. Inaug.*

overal in onze bosschen overvloedig gevonden wordt. — De wortel van deze plant, die, jong zijnde, meest uit lange vezels bestaat, in het voorjaar gegraven, heeft, versch zijnde, een' aangenamen na nagelen gelijkenden reuk, en ook een bitteren, *aromatieken*, een weinig zamentrekkenden smaak, gedroogd zijnde, verliest zij eenigzins dezen reuk. Men heeft dezelve reeds voor langen tijd als versterkend en *antiscorbutisch* middel, maar vooral tegen de *intermitterende* koortsen gebezigd. Inzonderheid echter is dezelve door de *Koppenhaagsche* geneesheeren, vooral door BUCHAVE (d) aangeprezen, die den wortel of in poeder of in aftreksel, of in *tinctuur*, zelfs in kleine giften zeer vermogend heeft bevonden, om de hardnekkigste koortsen zelfs weg te nemen. — Eene *tinctuur*, bereid uit vier oncen van dezen wortel, op twee ponden brandewijn getrokken, en daarvan een half once genomen, was genoegzaam om de koorts weg te nemen. Ook had hij met een aftreksel van een half of geheel once van den gedroogden wortel tot een pond verkookt of met een half once van het poeder, zelfs derdendaagsche koortsen genezen. WEBER en KOCH hadden daarmede over de twee honderd gelukkige proeven genomen. Twee en dertig dubbelde *tertianae*, acht en veertig *quartanae*, ééne *quintana*, de overige eenvoudige *tertianae* waren daarmede behandeld.

Elf

(d) *Observ. circa ejus usum in Febr. interm.* 1781 *en* 1784.

Elf *quartanae* en vijf *tertianae*, die door den koortsbast niet konden worden weggenomen, werden alleen door dezen wortel genezen. In andere gevallen had dezelve echter naderhand niet geholpen. — In *Göttingen* had men volgens MURRAY ook daarmede gelukkige proeven genomen (e). Minder gelukkig was men daarmede in *Zweden*, daar dezelve over het geheel niet gelukten. De heer VOLTELEN klaagt ook dat hem dit middel dikwijls heeft verlaten, dat hij nu en dan ligte voorjaarskoortsen heeft genezen en dubbelde anderendaagsche koortsen daarmede tot eenvoudige heeft gebragt, maar dezelve daarna gemakkelijk met den koortsbast wegnam. Hij had echter uit brieven van den heer ERMERINS vernomen, dat die daarmede, in 1785, zelfs langdurige en hardnekkige koortsen had genezen (f). Ik moet tot mijn leedwezen zeggen, dat ik meermalen niet alleen in deze *epidemie* maar in voorgaande herhaalde reizen de *rad. caryophyllatae* zonder eenige uitwerking gebruikt heb (g).

Van den *calamus aromaticus* heb ik meer gebruik

(e) MURREY verhaalt, deze proeven in het breede, *App. med.* t. III. p. 127.

(f) *Pharmac.* t. I. p. 276.

(g) ANDRÉ deelde aan de geneesk. Maatsch. te *Stokholm* proeven mede omtrent de *surrogaten* van den koortsbast, met Zweedsche planten, en vond dat het *geum urbanum* en *tanacetum vulgare* het best voldeden. Mz. 1830. I. p. 185—6. D. TRAVENFELDT had ook het *extr. absinth. concentratum* van LEONARDI zeer werkzaam gevonden, en daarmede koortsen genezen, die de chinazouten wederstonden. I. b. p. 187.

bruik gemaakt, zoo als uit de voorgaande gevallen te zien is, maar daarin ook althans geene *specifique* kracht tegen de koorts kunnen vinden, even min als in de *cascarille*, zoo zeer door HECKER aangeprezen. Uit de boven medegedeelde gevallen blijkt het genoegzaam, dat geene uit de classe der *adstringerende* of bittere middelen, hetzij ik dezelve alleen of met elkander gepaard toediende, genoegzaam waren om de plaats van den koortsbast te betreden, maar dat alle daarvoor moesten wijken; dat echter nog het best voldeed de aanwending der *camille*-bloemen, en dat dit ook overeenkwam met de getuigenis van anderen, en nog onlangs van den heer BISSCHOF. — VAN HOVEN heeft daarmede ook veel op, en haalt ook de waarnemingen van MORTON, PITCAIRN, KARTHEUSER en LANGE aan. Hij zelf had daarmede ook proeven genomen en zijne meeste zieken daarmede genezen, ja zelfs gevallen gehad, waarin de koorts voor de *kina* niet wilde wijken, dezelve door de *camille* weggenomen; hij oordeelt daarom, dat men dezelve gerust kon bezigen in die gevallen, waarin de *kina* niet verdragen wordt (h). MURRAY (i) heeft dit middel ook sterk aangeprezen, en haalt ook vele getuigenissen van beroemde mannen aan, als van F. HOFMAN, die de *camille*-bloemen zelfs in hardnekkige *quartanae*, die

(h) l. c. p. 326—7.

(i) App. med. vol. 1. p. 214. seqq.

die langen tijd te vergeefs door andere middelen waren behandeld, dezelve daarvoor had zien wijken. Vooral raadt hij dezelve aan in onregelmatige koortsen, waarin men buikverstoppingen vermoedt, hij geeft daarvan het volgende voorschrift:

℞. *Flor. chamom. unc.* β *ebull. per* ½ *hor.*
Aq. pur. unc. iij. *coletur. add.*
Spir. vin. Gallic. unc. i.
Sal. absinth dr. j.
m. d.

S. Viermaal daags een lepel vol.

Cullen had ook met een halve tot een geheel *dr.* daarmede *intermitterende* koortsen genezen. Voltelen prijst dezelve ook in dezelfde omstandigheden zeer aan (k), waarmede ook Löseke overeenstemd (l).

De beroemde Mason Good, die over dit stuk breedvoerig handelt, zegt, dat overal, waar de bittere of *adstringerende* middelen van dienst geweest zijn, men derzelver goede uitwerkingen alleen had toe te schrijven aan de vereeniging der beide hoedanigheden, b. v., *tormentille*, een der sterkste *adstringentia* en *gentiana* een der vermogendste *amara*, werken, alleen gegeven, zelden, maar, bij een gevoegd, wer-

(i) l. c. t. II. p. 89—90.

(k) l. c. p. 312. Zie ook Hecker, *pract. arz mitt.* I. p. 271.

werken zij bijna even zoo goed als de *kina*, en zijn somtijds nuttig geweest, wanneer de *kina* feil sloeg (m). CULLEN zegt, dat *tormentilla* of *galnoten* in gelijke deelen gemengd met *gentiaan*-wortel, hebben mij in *intermitterende* koortsen in dit land niet verlaten. Hij denkt echter, dat er doch in de *kina* een onbekend bestanddeel moet plaats hebben, hetwelk de *specifique* kracht geeft, daar er zoo vele middelen zijn, die de *kina* in *adstringerende* en bittere krachten overtreffen. Trouwens hij kende toen nog de *chinine* niet. Ik heb intusschen ook meermalen *amara*, met *adstringentia* gepaard, gegeven, b. v., *aluin* met *gentiana* of andere bittere middelen, zonder daarvan het gewenschte *effect* te ondervinden.

Koffij.

Onder alle geneesmiddelen, die in plaats van den koortsbast zijn aangeprezen, is er geen, hetwelk zich in allen opzigte en door goedkoopheid en door gemakkelijkheid van toediening meer aanbeveelt dan koffij. — Men heeft dezelve reeds voorlang als geneesmiddel aangeprezen, in verschillende ziekten, en ook in de *intermitterende* koortsen. MURRAY (n) die zeer breedvoerig over

(m) l. c. t. II. p. 138—9.

(n) t. I. p. 569—70. TRNKA l. c. spreekt ook daarvan, l. c. p. 456.

over de koffij handelt, geeft ons het eerste voorbeeld van toediening der koffij in deze ziekte. AUDIN gaf drie drachmen gebrande koffij, gekookt met drie oncen water, tot de helft uitgedampt, dit werd gemengd met even zoo veel citroensap, en op den vrijen dag nuchteren ingegeven, waarop een uur daarna bouillon werd toegediend, terwijl de zieke zich dien dag te bed moest houden, waarna eene rijkelijke buikontlasting, en een sterk zweet volgde. — Het was niet noodig dit middel te herhalen. — MURRAY verklaart, dat het hem bekend is, dat men in *Zweden* dit middel met vrucht gebruikt hebbe, en dat het ook aan BOEHMER gelukt is. NEUMAN, die een groot getal zieken, aan tusschenpoozende koortsen sukkelende, in deze *epidemie*, die tot 1810 duurde, behandeld heeft, bevestigt het nut der koffij in die ziekte. Hij getuigt daarvan de beste uitwerking ondervonden te hebben, wanneer hij onmiddellijk voor den aanval van eenvoudige *intermitterende* koortsen dit middel aanwendde, had hij daarvan meer nut ondervonden, en alleen meer koortsbast bespaard, dan van alle zoogenaamde *surrogaten* zaamgenomen. Hij genas ten minste van vijf zieken twee. — Het kwam er meest op aan om het regte tijdpunt te vinden, hetwelk was, dat men het aanstonds gaf bij de allereerste teekenen van koorts, welke zich

(o) HORN *Arch. f. med. uf.* 1811. 1. b. p. 462

zich door trekkingen in den rug enz. openbaart. Laat men het vóór dien tijd nemen, dan blijft de koorts slechts een paar uur achter, gebruikt men het als de lijder reeds blaauw en koud wordt, dan werkt het niets. Ter regter tijd gegeven en wel bereid, onderdrukt het den aanval, soms ook bij het tweede en derde *acces.* Men moet een best soort van koffij nemen, die versch branden, niet te bruin laten worden, in een bedekt vat laten bekoelen, en eenigzins warm malen, twee lood daarvan in eene filtreermachine schudden, er langzaam kokend water opgieten, tot zoo lang het niet meer bruin is; zoodra nu de lijder de eerste koortsbewegingen bespeurt, drinkt hij dezen drank zoo heet als mogelijk is in eens op. Somtijds schijnt het daarbij gevoegd sap van een' citroen deszelfs werking te vermeerderen. Maar dikwijls heeft de koffij alleen de koorts verdreven. Bij diegenen, welke eene zwakke maag hadden, deed een weinig rum of *aether aceti*, ook eene goede uitwerking. Hij verzekert, op deze wijze koortsen genezen te hebben, die voor den kinabast niet wilden wijken. De schrijver bezigde ook het *decoct* van raauwe koffijboonen, alsmede het poeder van gebrande boonen met veel minder goede uitwerking.

De heer WEBER (p) maakte ons naderhand bekend met eene andere bereiding van de koffij, die

(p) HORN, *Arch.* 1812. *I.* p. 512. seqq.

die hij boven alle andere de voorkeur geeft. Hij neemt van vier tot vijf lood gebrande en tot poeder gemalen koffij, doet daarbij anderhalf oord (schoppen) *kirschwasser* of brandewijn, laat dit in een' steenen kop zoo lang op gloeijende kolen omgeroerd trekken, tot het bijna kokend is, wanneer hij het van het vuur neemt en verkoelt, doorzijgt en bewaart. In de *apyrexie* geeft hij van deze *tinctuur* alle twee uur een eetlepel, en bij het aannaderen van de koorts twee eetlepels. Bij negen zieken, aan wie hij dit middel gaf, hield na dit gebruik geen meer dan vier *accessen*. Bij eene *quartana*, gaf hij nog de helft om de *recidiven* te verhinderen, bij een' ander, die eene zwakke spijsvertering had, voegde hij *angelica* en *calmuswortel* er bij. Daar dit middel echter duizeling, beving, hartklopping enz. veroorzaakt, raadt hij het niet aan aan kinderen, teedere vrouwen en *hypochrondisten*. Ik heb nergens deze behandeling naderhand bevestigd gevonden. FISSCHER zegt, dat een paar *recidiven* door een kop zwarte sterke koffij, met of zonder citroen of oranje *tinctuur* (*essens*) een half uur voor de koude, zeer warm gedronken, van de koorts bevrijd werden: bijzonder, daar men, te bed gaande, eenige oncen aftreksels van *camille* met een paar *dr.* chinapoeder en een paar *scrupel laudanum* als clysteer had toegediend (q). HECKER prijst

(q) l. c.

prijst ook de gebrande koffij in tusschenpoozende koortsen aan.

Men heeft gemeend, dat de raauwe koffijboonen veel in bestanddeelen met de kina overeenkwamen. SCHRADER meende daarin kina-stof gevonden te hebben, en dit werd naderhand door GRINDELS proeven bevestigd, die daarin en ook in het afkooksel der raauwe boonen eene juiste overeenkomst met *kina* meende te vinden, dit is echter naderhand genoegzaam door anderen wederlegd Wij hebben van dit zoo gemakkelijk en goedkoop middel ook dikwijls en niet geheel zonder vrucht gebruik gemaakt.

Drie en dertigste geval. A. FRANSEN, 21 jaren oud, had reeds lang aan eene *intermitterende* koorts onderhevig geweest, die eerst onregelmatig geweest zijnde, nu in eene derdendaagsche koorts was overgegaan. De koude was langdurig en sterk, en het *acces* eindigde met zweet, hij had geene teekenen van *hydrops*, maar eene zwakke spijsvertering. Hij kwam den 14 Januarij, als buitenpatient bij ons. Ik gaf hem eerst bittere middelen, waardoor de spijsvertering beter werd, maar de koorts op dezelfde hoogte bleef voortduren. Op den 15 Febr. 1809 schreef ik hem voor:

℞. *Pulv. c. hippoc.*
—— *coffeae ustae a unc.* j. *f. pulv. N.* XVI.

S. Op den koortsdag alle uur een poeder.

Den

Den 18 keerde de koorts een uur vroeger weder, hij zweette sterk. Hij gebruikte de poeders tot den 29, zijne gezondheid verbeterde wel, maar de koorts bleef aanhouden. Hij genas door:

℞. *Pulv. c. per. reg.*
—— *rad. arnic. ã unc. β.*

S. Alle 2 uur een vingerhoed vol.

P. Smit (*zie 32ste geval*), die sedert den 27 Febr. door ons met allerhande middelen, tegen eene *intermittens*, behandeld was, en zelfs te vergeefs de *kina* met *opium* en *tart. emet.*, het *elect.* van *c. p.* met *sal. amm.* en *tart. emet.* enz. gebruikt had, en steeds eene onregelmatige wederkeerende koorts behield, werd nu op den 16 April voorgeschreven:

℞. *Fab. coff. crud. unc. β.*
Coq. aq. q. s. ad. unc. xii.

S. Alle uur een lepel, buiten het *acces.*

Zij gebruikte dit middel geregeld, de koorts werd dagelijks minder, vooral de koude, zij zweette ook buiten het *aces* sterk; het water begon een sterk *sediment* af te zetten; eindelijk zweette zij sterk zonder koorts, het zweet was ook den 30 langzaam verminderd, en zij werd den 2 Mei geheel hersteld uit het Nosocomium gelaten.

Met

Met een minder gunstig gevolg gaven wij hetzelfde middel aan een meid van 24 jaren, die met *gastrische* teekenen reeds negen weken eene *quotidiana* gehad had; na het gebruik van een *emeticum* gebruikte zij het *decoct.* van raauwe koffijboonen, waaronder de koorts wel minderde en ook een sterk zweet uitbrak, maar niet geheel weggenomen werd.

Ofschoon nu in onze zware en hardnekkige gevallen de koffij niet overal voldaan heeft, hebben wij echter gevonden, dat dezelve in meer dan een geval nuttig was en ik twijfel er niet aan of dit middel zal in gewone ligte, vooral voorjaarskoortsen niet zonder vrucht kunnen gebezigd worden.

Colla, Dierlijke lijm.

Onder de middelen, welke nu omtrent twintig jaren geleden, tegen de koorts zijn aangeprezen, maar ook zeer spoedig hunnen roem verloren hebben, behoort ook de *lijm* (*colla*), welke als veel *adstringerende* stof *praecipiterende* door den *Franschen* geneesheer SEGUIN was aangeprezen. Wij vinden dit middel als onfeilbaar tegen tusschenpoozende koortsen geroemd door den *Italiaanschen* geneesheer GAUTIERI, in een breedvoerig stuk door den heer BISSCHOF vertaald en in het *Journal* van HUFELAND medegedeeld (r). Deze geneesheer heeft niet alleen de

(r) t. XVIII. 2de st p. 220—268.

de gewone lijm, een zeer walgelijk middel, maar ook andere dierlijke geleijen van kalveren, runderbeesten en van visschen bereid, ja zelfs oplossingen van Arabische gom en andere plantaartige geleijen, in deze koortsen gebezigd. Niet alleen heeft GAUTIERI, maar ook vele andere *Italiaansche* geneesheeren hebben daarmede zoo vele gelukkige proeven medegedeeld, dat men zeker aan de waarheid daarvan niet kan twijfelen. Ondertusschen hebben anderen dezelfde uitwerking niet ondervonden, mogelijk ook daarom, omdat zij niet die regelen hebben waargenomen, welke bij het gebruik daarvan waren voorgeschreven, en die ik moet bekennen mogelijk ook niet genoegzaam te hebben in acht genomen. Ik zal uit dit breedvoerig verslag het voornaamste kort mededeelen. Nadat SEGUIN door proeven de koortswerende kracht der dierlijke lijm bewezen had, werden de verschillende *Prefecten* in *Frankrijk* verzocht, deze proeven aan de geneesheeren mede te deelen. — De heer GAUTIERI, geneesheer van het Departement van *Augogne*, was de eerste, die deze proeven met een goed gevolg navolgde, en noodigde ook de verschillende geneesheeren aldaar en die van *Sesia* uit, om deze proeven te herhalen, met zulk een weldadig gevolg, dat meer dan driehonderd *intermitterende* koortsen, niet alleen eenvoudige *tertianae*, maar ook dubbelde *tertianae*, en *quartianae*, ja die zelfs het gebruik van den koorts-

bast

bast wederstonden, en met waterzucht verzeld waren, daardoor hersteld werden. De schrijver haalt een menigte van gevallen aan, waarin ook *gecompliceerde* en kwaadaardige koortsen, als *febres cholericae*, *dysentericae*, *pleuriticae*, *cardialgicae*, *subintrantes*, *continuae remittentes*, alleen door de *colla* genazen. Maar niet alleen de *colla*, maar ook de met specerijen gekruidde kalfsgelei, en die van beenderen bereid, met kaneel of nagelen vermengd, deed dezelfde uitwerking. De meeste geneesheeren vonden dezelve voordeeliger, daar zij beter verdragen werd, veel gemakkelijker en beter te nemen was, en men dezelve ook in eene veel grooter hoeveelheid, zonder dat die de maag bezwaarde, konde toedienen. Ook deed de runder-gelei eene even goede uitwerking. COLLECOTRONI wendde met een even gewenscht gevolg de slijm van Arabische gom en vischlijm aan. De lijm neemt niet aanstonds de koorts weg, maar verandert de *tusschenpoozende* in eene *remitterende* koorts, waarin dezelve wegblijft en niet *recïdiveert*. Nadat de schrijver breedvoerig over den aard der koorts en de werking der *colla* gesproken heeft, onderrigt hij ons hoe wij dezelve moeten toedienen.

Zijne ondervinding had hem geleerd, dat de *colla* niet als de koortsbast alle twee of drie uren, en vooral niet in het afloopen van het *acces*, maar in het begin van hetzelve, als

 de

de voorboden zich daarvan opdeden, moest gegeven worden — daar zij in de tusschenpoozing toegediend, geene uitwerking deed. Alleen dan kon men in de tusschenpoozingen de *colla* geven, wanneer de koorts reeds weggenomen is, en er geene koude of huivering voorgaat. — Dat de *colla* geene of geringe werking doet, hangt van de onregelmatigheid, waarmede zij gegeven wordt, af. Men moet ook niet, om den smaak te benemen, de *colla* te veel met water verdunnen, dewijl zij des te krachtiger is, naar mate zij minder water bevat. Twee oncen water zijn toereikende om elf of twaalf *drachmen colla* op te lossen, de apotheker moet de *colla* eerst in stukjes breken, en ze dan bij een zacht vuur oplossen, anders wordt zij weder te dik en te taai. Als zij weder opgewarmd wordt of te dik is, kan men er gevoegelijk nog wat water bij doen. De beste wijze van toedienen van dit geneesmiddel, is die van SEGUIN: men smelt een once en twee drachmen lijm in eene zachte warmte in twee oncen water. — Het is niet noodig hier iets bij te voegen: om den smaak te verbeteren kan men er een afkooksel van *camille* in plaats van water toenemen en er wat suiker en oranjebloesem water bijvoegen, of eenige droppen van een wezenlijke olie, *laudanum*, of iets dergelijks. — Men deelt nu iedere *portie* in drie deelen, en geeft de eerste gift een half uur voor den *paroxysmus*, de tweede tien mi-

nuten, en de derde twintig minuten na den *paroxysmus.* Intusschen kan men ook alle deze giften een kwartier na malkander geven, doch niet in de koude der koorts zelve, wanneer zij ligt weder uitgeworpen wordt. Men moet, om de *colla* niet te zeer te verdunnen, gedurende de eerste beide uren niet drinken, en zich ook van eten onthouden. De *colla* bevordert gewoonlijk een kleverig algemeen *critisch* zweet, en de zieken dienen zich daarom voor het vatten van koude te wachten, en het is daarom beter twee dagen het bed te houden, en zich dan nog een dag vier of vijf voor de buitenlucht te wachten, vooral wanneer de lucht koud en vochtig is. — Men moet ook, wil men zich tegen *recidiven* wapenen, een' goeden leefregel houden. Intusschen duurt het gevaar voor instortingen korter, dan als men de kina neemt. Het beste voedsel is hier *bouillon* met eijerdoor, drie maal daags genomen, welke genoegzaam het ligchaam versterkt — dierlijk voedsel is hier ook beter dan plantaardig. — Men moet de zieken ook niet in den slaap hinderen, en hen vooral voor sterke gemoedsaandoeningen bewaren. — De *colla* moet evenmin als de *kina* bij eene *sthenische* gesteldheid gegeven worden, maar men moet alsdan vooraf eene aderlating aanwenden. Gewoonlijk wijkt de koorts voor drie giften, dan dit verschilt ook naar mate van de verschillende *temperamenten.* Ik zal mij niet ophouden

 met

met de breedvoerige redeneringen van den schrijver, over de werking van dit middel en bij de tegenwerpingen welke daartegen kunnen gemaakt worden; alleen moet ik hier nog iets bijvoegen omtrent hetgeen de overzetter dezer verhandeling getuigt, omtrent de nadere proeven in het hospitaal te *Berlijn*. De heer FRITZE had namelijk in de *Charité* deels met gewone kastemakers lijm, deels ook met gelei uit versche beenderen gemaakt, verscheidene proeven genomen, welke naar wensch waren uitgevallen. Ook had de regering een *commissie* benoemd, om dit nader te onderzoeken. Wij vinden het eerste gunstige berigt omtrent het nut der *colla* in *intermitterende* koortsen, in eene verhandeling van Prof. REMER van *Helmstadt* (s), die in eene *epidemie* van *asthenische*, meest dubbele anderendaagsche koortsen, de gezuiverde *colla* met nut gegeven heeft. Hij nam twee oncen gewone lijm of *geconcentreerde* gelei in een once warm water gesmolten, in drie portiën verdeeld, de eerste als er zich voorboden van koorts opdeden, de tweede met het begin der koude, en de derde een kwartier uurs daarna. De uitwerking daarvan was eene zeer onaangename dorst, die hij echter liet bedwingen, meestal een aangenaam gevoel van warmte in de maag en daarna een heilzaam zweet; gemeenlijk werd het *acces* eerst zachter, maar bleef gewoonlijk de

(s) HUFELANDS *Jour.* t. XXV. 3e. p. 89 seqq.

de derde maal geheel weg; hij zag daarna geene duidelijke *crisis*, maar de ontlastingen werden daardoor vermeerderd. De zieken herstelden spoedig — verouderde koortsen luisterden ook daarnaar — maar alle zieken konden het middel niet binnen houden, of wegens de onaangenaamheid doornemen. — Hij had echter nooit nadeelige uitwerkingen daarvan gezien.

Eene tweede aanbeveling der *colla* hebben wij van den beroemden CONSBRUCH van *Bielefeld*, die in het *Journ.* van HUFELAND (t) getuigt daarvan dikwijls, niet alleen in koortsen de beste uitwerking gehad te hebben, maar dat zij dikwijls de beste *kina* in kracht overtroffen had. Intusschen had hij bij sommigen menschen niet kunnen overwinnen den sterken afkeer, die de lijm of dikke gelei bij hen veroorzaakte. — Het best had hij die overwonnen door gezuiverde lijm zeer zacht te laten droogen, dan tot poeder te brengen, en bij ieder pond daarvan een achtste pond suiker en eenige droppen ceder-olie te voegen — die poeders verdeelde hij in negen deelen, elk van een *drachme*, waarvan hij tusschen twee *accessen* drie poeders in warm water opgelost liet nemen — gewoonlijk waren deze 9 poeders genoegzaam tot de volkomene genezing. — Met een enkel woord meldt de heer HUFELAND (u) dat ALANDER gelukkige proe-

(t) t. XXVII. 1e p. 114.

(u) t. XXX. 3e p. 28.

ven genomen heeft, met de *methode* van GAUTIERI, om de tusschenpoozende koortsen met lijm te genezen. — D. EBERS zegt, dat van 664 van Junij tot October van hem behandelde *intermittentes* meer dan tweederde deelen de lijm gebruikten, van het overige derde deel genazen ongeveer de helft door andere middelen, en alleen een derde gedeelte kreeg den koortsbast. — De lijm had hij de volgende jaren weder aangewend, maar nooit daarvan de uitwerking gezien, die zij in de *Fransche* hospitalen deed, sedert de laatste twee jaren had hem dit middel geheel verlaten; hij schrijft dit toe aan den meer *gecompliceerden* vorm en aan het *sthenisch* karakter dezer koortsen (v).

Ofschoon ik, ondanks de gemelde waarnemingen, niet veel vertrouwen stelde in dit middel, heb ik echter hetzelve meermalen en niet geheel zonder vrucht gegeven, dan ik wil niet ontkennen, dat ik daarbij niet altijd die regelen heb in acht genomen, welke door GAUTIERI zijn voorgeschreven, vooral ook omdat ik opmerkte dat dit door anderen ook niet gedaan was.

Drie en dertigste geval. G. DIEPHUIS, eene dienstmeid van 21 jaren, van een zwak *chlorotisch* gestel, die sedert drie maanden geene *menses* gehad had, kreeg op den 15 September 1806 eene *intermittens*, vergezeld van zware hoofd-

(v) Ib. t. XXXVII. 3e p. 37—38.

hoofdpijn, hoest, duizeligheid en alle teekenen van *sordes.* Nadat ik haar door *resolventia, emetica* en *laxantia* gezuiverd oordeelde, gaf ik haar de *camille* met *sal amm*, eerst kleine, naderhand grootere giften van koortsbast met *lim. mart. nux vomica* &c., waardoor de koorts wel verminderde en een of twee *accessen* weg bleef, dan daarna steeds wederkeerde: ik oordeelde dus dit geval zeer geschikt om de lijm te beproeven en gaf haar den 27 October:

℞. *Collae, dr.* ii. *solv. aq. coctae unc.* jß.
Ad. olei c. aur. gt. ii.
Sach. alb. dr. ii
m. d.

Voor het acces te nemen.

28. Hierop volgde een ligter *acces* zonder zweet.

Ik liet haar nu avond en morgen twee dr. *colla* nemen.

29. Zij kreeg een *acces*, als het voorgaande, waarom ik haar, voor en na hetzelve, een half once *colla* gaf.

30. Geen *acces*, veel hoofdpijn en walging na het gebruik der *colla.*

℞. *Collae unc. ß. solv.*
Aq. menth pip. unc. iv.

S. Aanstonds de helft, en 's avonds het overige te nemen.

31. Geene koorts of hoofdpijn meer, maar pijn in de lendenen, waarschijnlijk van de *menses. It. colla.*

Daar zij geen ongemak meer had, is zij den 3 November uit het Nosocomium vertrokken en gezond gebleven.

Vier en dertigste geval. GRIETJE BOSMAN, eene dienstmaagd van 20 jaren, kwam den 22 November bij ons, nadat zij reeds zeven weken aan eene enkelvoudige en dan weer aan een dubbelde *quartana* geleden hod. Nadat zij vergeefs de poeders van UNZER gebruikt had, schreef ik haar den 29 November voor:

℞. *Collae dr.* ii. *solve aq. coct. unc.* vj.
Olei c. aur. gt. ii.
Sacch. alb. dr. j.

In twee maal in te nemen, voor het *acces.*

Zij gebruikte dit tot den 9 Deeember, zonder dat het op de koorts invloed scheen te hebben; dan, daar zij den 8 eene sterke koorts kreeg, gevolgd van een sterk zweet, hetwelk den geheelen volgenden dag duurde, dit gedurig met huiveringen afwisselde en met zware hoofdpijn, zwakheid en verlies van eetlust vergezeld was, ging ik tot den koortsbast met *c. hippocast.* in *decoct* over, daarna tot een

sterk

sterk *dec. c. salicis*, en eindelijk den koorstbast op de gewone wijze in sterke giften.

Met een gelukkiger gevolg gaf ik de *colla* in 1809 aan P. Hollander (zie 2de geval p. 41), die in eene tusschenpoozende koorts. die soms onder den vorm van *tertiana*, en dan weder van *quartana* verscheen en voor geene *resolventia* en den *calamus aromaticus* wilde wijken, door de *colla praeparata* naar het voorschrift van Remer gegeven, aanstonds door eene gift werd weggenomen. Ook deed de *colla* eene goede uitwerking bij F. Fockes, die eene zeer langdurige koorts gehad had, welke, voor geene andere middelen willende wijken, door de *colla*, verbonden met *calamus aromaticus* en *oxidum ferri* herstelde (zie zevende geval p. 87).

In een ander geval (n zestien, p. 79), van R. Kok, scheen de koorts eerst weg te blijven, daarna weder te keeren, met een sterk zweet: nadat zij eenige dagen vruchteloos de *colla* gebruikt had, verliet ik mogelijk te schielijk, om hare toenemende zwakheid, dit middel, en gaf haar het *elect. c. peruv.* met *tart. em.* en *sal. amm.*, waardoor zij herstelde.

In het zevende geval (M. Kok, p. 60), gaf ik de *colla* ook gedurende verscheidene dagen te vergeefs; de koorts scheen wel te verminderen, maar werd daardoor niet weggenomen, luisterde ook niet naar de *camille* etc., maar moest door den koortsbast worden weggenomen.

Het

Het schijnt mij echter toe, dat dit middel, hoe het dan ook werken moge, niet onwerkzaam is, en verdiende met oplettendheid beproefd te worden in die gevallen van *asthenische intermitterende* koortsen, waarin het is aangeprezen.

Sedativa.

Onder de middelen welke men tegen de *intermitterende* koortsen heeft aangeraden, behooren ook diegene, welke eene bijzondere kracht bezitten, om het zneuwgestel in rust te brengen, en de krampachtige zamentrekkingen te bedaren. Men heeft al vroeg het *opium* daartoe gebezigd en met een' zeer verschillenden uitslag hetzelve gebruikt. — Men heeft hetzelve gegeven in het begin van de koude, en in de hitte om het zweet te bevorderen. — SYDENHAM gaf zijn *laudanum* voor het *acces* in kleine giften. LIND in het begin der hitte; anderen geven het in den tusschentijd. Men kan breedvoerig daarover lezen MURRAY (w) en VOLTELEN (x), als ook van BREDA (ij) en REIMARUS (z). Met korte woorden bepaalt MURRAY het gebruik daarvan in deze ziekte: « *Ut vero*

« *com-*

(w) *App. Med.* t. II. p. 312.

(x) *Pharmacop.* t. III. p. 79 seqq.

(ij) *Diss. de variis opium scopo febrifugo adhibendi methodis.* L. B. 1780.

(z) *De opii vi in febr. interm.* L. B. 1784.

« *commode opii in hisce febribus una comple-*
« *ctar sic habeto: conducit illud, quando febris*
« *ex pathemate animi, ut terrore, vel nausea*
« *nata. Compescit nervosos varios affectus,*
« *sub ipso paroxysmo oriundos, item tollit fe-*
« *bres mere nervosas (quales apud hystericas*
« *et hypochondriacos, doloribus colicis, pleu-*
« *riticis clavo hysterico, asthmate, cordis pal-*
« *pitatione etc. sese manifestant) ante paroxys-*
« *mum ingestum. Alibi et significavi, quam*
« *egregiam vim habeat, cortici peruviano mix-*
« *tum, ad compescendum vomitum, vel alvi*
« *profluvium, si praeter consuetudinem inci-*
« *dunt, et beneficium corticis frustrantur. De-*
« *nique sudorem pellendo, saltem ad multorum*
« *mentem, ut illam Cl.* LIND *corticis efficaciæ*
« *subvenit.*" Even eens oordeelt daaromtrent VOLTELEN, die bij het bovenstaande voegt: hevige pijnen, krampen, hik — als de stoffelijke oorzaak weggenomen zijnde, de koorts hebbelijk wordt — als dezelve uit belette uitwaseming voortkomt — er geen zweet op de hitte volgt — als de *accessen* zoo langdurig zijn, dat men vreest dat zij in eene aanhoudende koorts zal overgaan, en men geene genoegzame hoeveelheid koortsbast kan inbrengen — als de koorts hardnekkig, zelfs tegen den koortsbast, aanhoudt — de kina niet verdragen wordt — of braking of *diarrhée* te weeg brengt.

Daar ik echter het *opium* als *succedaneum*

cor-

corticis niet met vrucht gebezigd heb, maar alleen in de gevallen door MURRAY en VOLTELEN aangeprezen, zal ik daarvan hier niet meer zeggen.

Bittere Amandelen.

Onder de *succedanea* van de *kina* heeft men reeds voor eenige jaren aangeraden de bittere amandelen; daar dit nu een gemakkelijk te nemen, zeer goedkoop en overal verkrijgbaar middel was, heb ik dit ook herhaalde malen, niet geheel zonder, maar doch ook niet met dat gelukkig gevolg, aangewend, hetwelk anderen daarvan gehad hebben. Men heeft wel geweten dat de bittere amandelen nadeelig en doodelijk waren voor sommige dieren, vooral voor vogels, als papegaaijen, hoenders, duiven, kanarievogels, &c., maar ook voor viervoetige dieren, honden, katten, vossen &c., zoo als breedvoerig verhaald wordt door MURRAY(a); men ontdekte naderhand dat deze schadelijkheid afhing van eene *aetherische* olie, die daaruit door *destillatie* getrokken wordt, terwijl de door persing daaruit vervaardigde witte olie, volkomen zoet en onschadelijk is. Men meende echter, dat de bittere amandelen voor den mensch niet nadeelig waren, dan naderhand ontdekte men het tegendeel, en vond, dat de bittere amandelen,

(a) *App. Med.* t. III. p. 256 seqq.

len, even als de steenen der krieken, der persikken en derzelver bladeren, een bijzonder beginsel bevatteden, hetwelk een zwaar vergif was en nu onder den naam van *acidum cyanicum* of blaauwzuur bekend is, en ook in de bladeren van de *laurocerasus*, in de bast van de *prunus padus etc.* gevonden wordt. Men heeft ook naderhand ondervonden, dat de bittere amandelen, welke in kleine hoeveelheden gebruikt, niet schadelijk waren, echter in grootere hoeveelheid, duizeligheid, dronkenschap, ja zelfs door een sterke *narcotische* kracht somtijds schielijk den dood veroorzaakten. Wij vinden een merkwaardig geval van de schadelijkheid der bittere amandelen in het *Journ.* van HORN (b) verhaald, door den Med. WOLFF van NAMALEN, in *Silesië*. Een man van zeventig jaren, die dikwijls met buikpijn bezocht was, nam een huismiddel, bestaande uit eene *emulsie*, die hij liet bereiden uit twaalf lood bittere amandelen, hij had daarvan in zes en dertig uren drie vierde deelen ingenomen, wanneer de volgende teekenen van vergiftiging aankwamen, een geelgraauw vochtig aangezigt, ingezonkene oogen, bezwaarde ademhaling, beklemming van borst, kleine pols, drooge en een weinig beslagene tong, loodkleurige huid, vooral aan het *scrotum* en *gangreniserende penis*, opgetrokkene knien, het hoofd tusschen de schouders getrokken,

(b) *Arch.* 1821. II. p. 36.

ken, weinig en pijnlijke pis en spaarzame buikontlasting, duizeligheid, zwaarte der ledematen en vooral van het regter been.

Het leven van dezen man was in gevaar: eene oplossing van *kali carbonicum* in *gedistilleerd* water, 't welk door SCHAUB tegen het blaauwzuur is aangeprezen, genas hem in twaalf uren, — In het *London med. journ.* (c) verhaalt KENNEDY, dat een man stierf na het eten van bittere amandelen. Hij viel *apoplectisch* op de straat neder, en stierf kort daarna; de hersenen waren sterk met bloed opgezet, de maag was gevuld met onverteerde bittere amandelen en rook na blaauwzuur; langen tijd bleef de borst warm.

SCHWARTZI zegt, eene kraamvrouw, at 36 uren na hare verlossing tien of twaalf bittere amandelen. Zij kreeg schielijk daarop duizeligheid, een' nevel voor de oogen, beklemming op de borst, en viel ongeveer 10 minuteu na het gebruik daarvan op den grond; de geneesheer vond haar bewusteloos in een' *tetanischen* toestand, in een' snorkenden diepen slaap, met zaamgetrokken pupillen, de pols was langzaam, vol en hard. Na eene aderlating kreeg zij stuipen, men gaf haar 8 droppen *tinctura opii*, waarna het ligchaam geheel ontspannen werd en de stuipen ophielden (d). Het zal niet noodig zijn, dat ik meer voorbeelden van de giftige eigenschap der bit-

(c) *Med. Ch. Zeit.* 1828. II. p. 285.

(d) HUFEL. *Med. Bibl.* t. 60 4. p. 209.

bittere amandelen hier mededeele. Genoegzaam blijkt hier uit, dat dezelve vermogend werken op de zenuwen, en dat daarom ook in die gevallen, waarin zij onregelmatig werken, dezelve kunnen bedaren en de werkzaamheid daarvan wederom regelen. Men heeft dezelve daarom in verschillende gevallen van verhoogde werkzaamheid van het zenuwgestel, als kolijkpijnen, &c. aangeprezen.

De eerste die de bittere amandelen in *intermitterende* koortsen heeft aanbevolen, is BERGIUS (e). Hij zegt, met een goed gevolg de bittere amandelen, onder den vorm van amandelmelk, in plaats van zoete amandelen gegeven te hebben. Hij gaf deze *emulsie* in de *apyrexie* tot een of twee ponden dagelijks, waardoor de koorts dikwijls werd weggenomen. Somtijds waren die echter zoo hardnekkig, dat hij tot den koortsbast zijne toevlugt moest nemen. Hij vermengde dan een *decoct.* van de *kina* met de bittere *emulsie.* Somtijds heeft hij gezien, dat langdurige en steeds wederkeerende koortsen, die in het geheel niet voor den koortsbast wilden staan, eindelijk alleen door de bittere *emulsie* werden weggenomen (f). VOLTELEN schijnt dezelve niet beproefd te hebben. HAHNEMAN gewaagt ook van de koortswerende kracht van de

(e) *Mat. med. e regno vegetabili* t. I. p. 412.

(f) Zie ook MURRAY, *App. Med.* t. III. p. 261.

de bittere amandelen (g). HUFELAND (h) prijst tegen hardnekkige *intermitterende* koortsen het voorschrift van FRANK:

℞. *Amygd. amar. dr.* iß. *tere sq. aq. font. unc.* iij *solv.*

Extr. cent. min. dr. i—ß. *m. f. haust.* — Hij laat dit voor het *acces* nemen. — Voorts prijst hij (i) aan om een tot twee bittere amandelen voor den aanval te nemen, en haalt hierbij aan de *diss.* van RENARD, *die inländische Surrogate der China in besonderen Rückzicht auf den Continent von Europa. Manh. 1803.* In het jaar 1811 (j) prijst hij bijzonder bij kinderen, die *intermitterende* koortsen hebben, de voorgemelde *emulsie* van bittere amandelen aan. T. MIJLIUS gebruikte in het groote zeehospitaal te *Petersburg* in *intermitterende* koortsen eene *emulsie* van bittere amandelen, een *dr.* voor elke gift, een uur voor den aanval (k), en zag daarvan altijd het beste gevolg. Eindelijk vind ik de bittere amandelen als koortsverdrijvend middel aangeprezen in het *Journ. de med.* van BECLARD (l), waarin gemeld wordt, dat dezel-

(g) HUF. *journ.* t. II. p. 534—5.

(h) Ibid. t. XXIX 2: p. 111.

(i) Ib. t. XXXIV. p. 2. p. 119.

(j) Ib. XXXII. p. 6. p. .

(k) *Med. zeit.* 1818. III. p. 182.

(l) *I. d. Med.* 1819. I. p. 117.

zelve in het hospitaal te *Gend* ook met een goed gevolg gebruikt waren. HUFELAND (n) geeft ons een berigt van eene nieuwe bereiding van de bittere amandelen door Prof. KRAENISCHFELD in *Berlin* voorgesteld, namelijk het meel daarvan bereid door het uitpersen van alle vette olie; dit meel moet dan in eene zwart geverfde flesch voor het licht bewaard worden, het werkt zachter en wordt beter van de maag verdragen; men kan het in poeder of pillen geven van 1 tot 6 gr., drie of viermaal daags bij volwassenen. Nadat men ontdekt heeft, dat de kracht van de bittere amandelen afhing van het beginsel, hetwelk in de persikbladeren, in pitten, in de bladeren van de *lauròcerasus*, in den bast van de *prunus padus* &c. algemeen gevonden werd, heeft men ook de *essentiëele* olie der bittere amandelen en het gedistilleerde water daarvan, in plaats van het *aq. laurocerasi* als *sedans* bijzonder werkende op de *ganglia abdominalia* gebruikt; ik weet echter niet, dat men deze middelen in *intermitterende* koortsen beproefd hebbe; alleen vinde ik dat BREMER, die in HORN's *Archiv* eene breedvoerige verhandeling heeft gegeven over het gebruik van den bast van de *prunus padus* (o), dezelve in deze koortsen

(n) T. LI. 3. p. 48.

(o) HORN *Arch.* XII. 1 *p.* 41 seqq.

sen onwerkzaam, maar zeer nuttig in jicht bevond (p).

Ik heb de bittere amandelen in *intermitterende* koortsen, daar dit middel zoo onkostbaar en gemakkelijk te nemen is, meermalen beproefd, dan daar het mij minder voldeed en ik mogelijk geen geduld genoeg oefende, om de uitwerking af te wachten, ben ik misschien daarin minder gelukkig geslaagd. Mijne aanteekeningen naziende, vinde ik, dat ik hetzelve met eenig goed gevolg gegeven heb in het volgende geval.

Vijf en dertigste geval. W. ROELOF NANNINGA, een te voren gezonde jongen, 16 jaren oud, kwam den 30 April 1807 bij ons; hij had reeds zeven weken eene anderendaagsche koorts gehad, die sedert den 26 alledaagsch werd en telkens een uur vervroegde, en in eene *febris continua* scheen te willen overgaan; de koorts had niets bijzonders, dan alleen, dat hij onder het *acces* over pijn in de linker zijde klaagde, en na hetzelve zware hoofdpijn met klopping der *carotides* had. Hij had geene geneesmiddelen gebruikt. Nadat ik hem eerst *resolventia* uit *extr. gram. tarax.* met *murias. amm.* en *tart. eme-*

(p) Men zie verder over dit middel PITCHAFT in HUFEL. *Journ.* t. LI. 3. p. 48 et t. LII. 1. p. 6., waarin hij ook getuigenissen geeft van het gebruik daarvan bij de ouden; en bij F. HOFMANN; voorts SCHUBART t. LII 1. p. 98, die het *aq. lauroc. et amygd. amar.* verkiest boven het *acidum cyanicum*, hetwelk ook door HUFELAND zelf geschiedt.

emetic. gedurende eenige dagen had toegediend, gaf ik hem den 4 Mei:

℞. *Amygd. amar. n.* ii.
Sacch. alb. dr. j. *f. bol.*

S. 's Avonds te nemen.

Den 5 was de koorts een uur vervroegd, maar daar hij in twee dagen geene ontlasting gehad had, gaf ik hem een drankje, uit *rheum magn.* en *aq. menth. pip.* bestaande.

Den 6 bleef de koorts weg, en hij had verligtende stoelgangen.

Den 7 kreeg hij een' ligten aanval op hetzelfde uur, ik gaf hem nu naar het voorschrift van Hufeland:

℞. *Extr. cent. min. scr.* j.
Emuls. ex amygd. am. N. ii
Aq. coct. unc. j.
Sacch. alb. dr. j.
m. f. haust. vesperi sumendus.

Den 8 geene koorts. Den 9 gevoelde hij de koorts om drie uren, en nam toen het *mixtuur*, hij had bijna geen koude, maar een goed zweet, altijd echter hoofdpijn, waarom ik hem zuurdeeg in den nek liet leggen.

Den 11 nog een ligter *acces* op hetzelfde uur, de hoofdpijn bleef voortduren. Ik gaf hem nu

 al-

alle uur 2 gr. *fl. zinci* met suiker en liet eene Spaansche vlieg in den nek leggen.

Den 15 geheel geen *acces*, dan nu een zeer ligt gevoel van koorts, hetwelk aanstonds door het nemen van het *mixtuur* werd weggenomen, hij klaagde nog over hoofdpijn en eene pijn in de linker dij, boven de knie.

℞. *Rad. helen. unc. β.*
Cort. cascar. dr. j. *inf. aq. q. s. col. unc.* vj *ad.*
Acet. amm. dr. j.
Extr. card. bened. dr. j.
m.
S. Alle uur een lepel.

Den 16 was de pijn in het been geweken. — Ik liet hem nu de *mixt.* met amandelen voortgebruiken.

Den 21 ging hij hersteld uit het *Nosocomium.*

Zes en dertigste geval. ABR. LOVERS, 20 jaren oud, kwam bij ons den 3 Mei. Hij had sedert drie weken eene anderendaagsche koorts gehad, die nu, eene week geleden, zich had verdubbeld, zoodat hij nu den eenen dag een zwaarder, en den volgenden dag daarvan een' ligter aanval had. Hij had geene geneesmiddelen gebruikt en ook, behalve gebrek aan eetlust en eenige opzetting van den buik, geene teekenen van *sordes.* Nadat ik door zachte *resolventia* de-

deze toevallen had weggenomen, waren de *ac-cessen* minder zwaar. Ik gaf hem, gedurende eenige dagen, een *dr. p. cort. Angusturae* in 12 poeders verdeeld, waardoor de verdubbeling der koorts wel weggenomen werd, dan de *ac-cessen* om den anderen dag dezelfde bleven, ik schreef nu op den 8 voor:

℞. *Amygd. amar. N.* iii.

Om een uur voor het *acces* te nemen.

Op den 9 had hij slechts eene ligte vermaning van koorts. Den 10 geene koude, maar hitte zonder veel zweet. De volgende dagen had hij koude rillingen, zonder hitte of zweet. Ik gaf nu:

℞. *Fruct. hippoc. tost. unc. β.*
P. quassiae dr. ii.
C. cascar. dr. j. *inf. aq. q.* s. *col.* ℥xii. *ad.*
Aeth. sulph. alc. dr. ii.

S. Alle uur 2 lepels.

Dan daar de koortsige gesteldheid op dezelfde hoogte bleef, gaf ik nu kleine giften, *cort. pe-ruv.*, om voor het *acces* te gebruiken, waarop er een uitslag over het ligchaam ontstond, waar-na de koorts geheel verdween.

Daar hier tevens andere middelen gebruikt waren, kan men uit deze proef niets zekers be-sluiten. Intusschen geloof ik, dat, daar het *principium zoonomicum*, hetwelk in dit middel

het

het werkzame gedeelte schijnt te zijn, het bijzonder ook schijnt te werken op het *systema venae pertarum*, en in verstoppingen der ingewanden, ook volgens de ondervinding van THILENIUS en mijne eigene waarnemingen, dat het waardig is, om met dit middel verdere proeven te nemen.

Ferrum cyanicum.

In het jaar 1823 werd ons een nieuw middel aangeprezen, hetwelk uit ijzer- en blaauwzuur bestaande, ons de gemeene verfstof het Berlijnsch blaauw opleverd (q). De eerste, die ons dit middel heeft aangeprezen is een Amerikaansch geneesheer ZOLLIKOFFER uit *Maryland*, die in een klein stukje, in dat jaar uitgegeven, en in de *Göttingsche Anzeigen* eerst gerecenseerd en naderhand in de *Med. Zeit.* medegedeeld, proeven met dat middel heeft genomen. In den Zomer en Herfst van 1821 waren er vele *intermitterende* koortsen, bij kinderen onder de twee jaren. Daar het veel zwarigheid had om de kina in genoegzame hoeveelheid bij deze kinderen in te krijgen, kwam hij op de gedachte om het *ferrum cyanicum* te geven. Hij beproefde dit middel in zeven geval-

(q) *A treatise on the use of the Prussiate of iron (or Prussian blue in intermitting aud remitting fevers by* W. ZOLLIKOFFER, M. D. 1822. *Med. Chir. Zeit.* 1823. I. p. 173, naderhand in de XXVI *Ergänzb.* p. 303 en HUFEL. *Bibl.* t. XLIX. 4 p. 257.

vallen, en het overtrof verre zijne verwachting, daar er 5 van deze schielijk herstelden, zonder weder in te storten. Hij genas daarmede koortsen, die de kina wederstaan hadden, en voert daarvan 17 gevallen aan. Hij verkiest het Berlijnsblaauw, hetwelk zeer donker van kleur is, een glanzige doorbraak heeft, en aan de tong kleeft, gewoonlijk liet hij een *emeticum* vooraf gaan. Hij stelt het boven de kina, 1°. om dat het smakeloos is, en daardoor vooral bij kinderen gemakkelijk genomen wordt, 2°. wijl men het in elk tijdperk der koorts en ook in de tusschenpozingen geven kan, 3°. men het in zeer kleine giften van 4 tot 6 grein, twee of drie maal daags, kan geven, 4°. wijl de maag het wel verdraagt en het geene walging veroorzaakt, 5°. het *recidiven* veel zekerder voorkomt, 6°. en de koortsen veel schielijker verdrijft. Hij gaf het in den vorm van poeder, en zelden waren meer dan tien giften noodig. HARACK bevestigt deze werking en gaf daarvan in 24 uren van 4 tot 6 gr. Ook wordt dit aangeprezen door EBERLÉ, in een' brief aan dr. V. D. BUSCH te *Bremen*. Ofschoon nu dit middel zeer goedkoop en overal te verkrijgen is, heb ik niet gevonden, dat het door anderen gebezigd is, dan alleen door den *Mecklenburger* geneesheer HESSE, die hetzelve in 1827 in *anomale* anderendaagsche koortsen met vrucht gebruikt heeft, daar de *s. chinini* over het al-

ge-

gemeen te duur was, en ook somtijds niet voldeed, hij schreef dit middel op de volgende wijze voor:

℞. *Coerul. Paris. gr.* xii—xx.
P. aromat. of *sem. sinap.* of *piper. nuc. β.*
f. pulv. N. xii.

S. Alle 4 uur in de tusschenpoozing te nemen.

Gemeenlijk was het volgend *acces* zoo zwak, dat men in de volgende *apyrexie* slechts drie poeders noodig had, om de volgende voor te komen. Om de *recidiven* voor te komen gaf hij den 7, 14 en 21sten dag nog 2 poeders. In een geval, waarin verstoppingen der milt aanwezig waren, werd het niet verdragen, tenzij men vooraf *resolventia amara* gaf. Ik begrijp niet waarom de schrijver zulke heete middelen tevens voorschreef, en dit middel niet naar het voorschrift eenvoudig toediende (r). Ik heb geene gelegenheid gehad dit middel, hetwelk eerst onlangs bekend gemaakt is, te beproeven.

Belladonna.

Ik heb slechts tweemaal de *belladonna* in kleine giften gegeven, doch zonder uitwerking, (zie 1807—8, cas. 9 EISENBACH en 10 TEMPEL)

(r) HUFELAND *journ.* t. LXVI p. 105 seqq. — GERSON en JULIUS *Mag.* B. 6. p. 580. *Med. Chir. Zeit.* 1825. N. 68. p. 270. RICHTER *Therapie Suppl.* 10 p. 276—7.

PEL) bij een' soldaat, die te *Delfzijl* eene *quotidiana* gekregen had, die reeds tien weken geduurd had. — Ik gaf hem een gr. *fol. belladannae*, avond en morgen, eerst scheen de koorts nu de verdubbeling verlaten te hebben en zachter te worden, dan nadat ik dit middel gedurende 8 dagen gegeven had, verdubbelde dezelve weder en werd sterker, zoodat ik genoodzaakt was dezelve met den koortsbast weg te nemen. — Bij een' anderen, die met eene *quotiana*, die hij reeds 6 maanden gehad had, tevens hoest en bezetting op de borst had, gaf ik ook de *belladonna* op dezelfde wijze, waardoor ook de *quotidiana* in eene *tertiana* overging, dan daar de koorts niet verminderde, ging ik ook eindelijk tot andere middelen, gevoegd bij den koortsbast, over, waardoor hij ook berstelde.

SCHAEFFER zegt (s) dat hij door de *gratiola* en *belladonna* vele *febres autumnales*. die hardnekkig waren, genezen heeft, vooral diegene, welke op zenuwkoortsen volgden. Hij had dikwijls zeer goede uitwerkingen gehad van $\frac{1}{3}$ of $\frac{1}{6}$ gr. *belladonna*, wanneer de *kina* niet verdragen werd. HUFELAND getuigt (t) dat hij in zeer hardnekkige gevallen dikwijls de koortsen genezen had door een *once cort. reg.* met 1 1 gr. *belladonna* te vermengen, ja dat hij meermalen als de koortsbast te kort schoot, de ziekte alleen

(s) HUFELAND *Journ.* t. XXXVII. 3e st. p. 36.

(t) *Journ.* t. XXXII. 5e st. p. 13.

leen door *belladonna* genezen had. Hinze genas vele *intermitterende* koortsen met xvj gr. *sulph. aur. ant.* en vi gr. *belladonna* voor het *acces* (u).

Daar de *belladonna* een sterk *narcoticum* is, zoude ik het in die gevallen ook zeer aanraden.

Nux vomica.

Onder de *medicamenta sedativa*, welke ook in de *intermitterende* koortsen zijn aangeprezen, behoort ook de *nux vomica*, welke een zeer sterk doodend vergif als *actief* beginsel bevat het *strychnine*. Men meende te voren, dat de kraanoogen alleen een vergift waren voor blindgeboren dieren, dan men heeft nu genoegzaam bewezen, dat dit gif zich tot alle dieren en ook den mensch uitstrekt: wij hebben zelfs een voorbeeld van willekeurige vergiftiging bij een meisje medegedeeld (v) Men heeft dit vermogend middel vooral in *dysenterie* in *Zweden* met vrucht gegeven, en ik heb daarvan ook de heerlijkste uitwerkingen gezien, in hardnekkige *diarrheeën* (w). Schmidtman hield de *nux vomica* voor een der beste maagmiddelen (x).

Voor-

(u) Hufeland *Journ.* t. III. p. 183.

(v) Geneesk. magazijn. Ollier *Med. Zeit.* 1824, IV. p. 412. Hufel. *Journ. t.* 67, p. 86.

(w) Voltelen *pharm. T.* I. p. 162. Murray app. med. t. 1. p. 711.

(x) *Summ. obs. med.* III. p. 210 seq.

Vooral is het ook in tusschenpoozende koortsen aangeprezen door LUDOVICI, BUCHNER en bijzonder door JUNGHANS (ij), naderhand ook door MARCUS. Men heeft echter over het algemeen te groote giften aangewend, en daardoor ook menig ongeluk gesticht. MURRAY verhaalt, dat eene oude vrouw gestorven was door kaas te eten, die geraspt was met eene rasp, te voren tot het kort maken van de *nux vomica* gebezigd — dat een meisje, die tweemaal 15 gr. daarvan genomen had, om de koorts weg te nemen, daarvan gestorven was — dat eene vrouw, die om dezelfde rede *nux vomica* met *gentiana* gebruikt had, daarvan gevaarlijke stuipen had gekregen — en andere ook nog door het onvoorzigtig gebruik te *Upsal* gestorven waren, die daarvan maagpijn, krampen, groote benaauwdheden en brakingen gekregen hadden, terwijl de maag, na den dood, ontstoken en door *gangreen* aangedaan gevonden werd. Ik heb mij van veel kleiner giften bediend, maar ook van dit middel alleen in *interm. koortsen* geen nut gehad — dan zelden heeft mij dit middel verlaten, wanneer ik het met den koortsbast paarde. — Hardnekkige derdendaagsche koortsen, die naar groote giften koortsbast niet wilden luisteren, heb ik met kleine giften *nux vomica*, meestal zonder *recidiven*, hersteld, bij voorbeeld:

R.

(ij) *Diss. de nuce vomica.*

℞. *Cort. peruv. fusc. unc.* j.
Nuc. vomicae gr. iv.
f. pulv, *N.* xvi.
S. Tusschen de *accessen* te gebruiken.

Dit middel doet gewoonlijk het gestel niet aan en geneest de koorts meest onmiddelijk.

Horn heeft de *nux vomica* alleen ook in de *Charité* zonder nut gebruikt (z), (zie cas 26 R. Roelfs p. 120. Camping p. 166, van de casus, is niet wedergekeerd en dus waarschijnlijk hersteld) (a).

Ik durf dus dit middel in kleine giften, met den koortsbast, gerust aanraden.

Nitras bismuthi.

Het *nitras* of zoogenaamd *magisterium bismuthi* werd eerst als blanketsel door de Franschen gebruikt, daarop uitwendig in roos, zweren, uitslag &c. en daarna vooral in krampachtige ziekten, vooral der maag, eindelijk ook in koortsen door Koning, Cramer en Jacobi aangeprezen, het is eigenlijk eerst in algemeen gebruik geraakt door de aanprijzing van den beroemden Geneefschen geneesheer Odier, vooral in *cardialgie* (b) en andere ziekten uit groote ge-

(z) *Archiv* t. IV. p. 266.

(a) In Zweden werd de *nux vomica* met *rad. calam. arom.* ook in de koortsen van 1817 met nut gebruikt. M. Z. 1830, I. p. 27.

(b) *Auserl. abh. z. gebr. f. pr. arre.* t. IV. p. 733.

gevoeligheid voortspruitende — naderhand zijn deszelfs krachten bevestigd door BAUMER (c), REIL (d), BRUCKNER, WOLF (e), CARMINATI (f), SCHAEFFER (g), LÖFLER (h) en door den geneesheer POLAK (i), BODEL (j), KLIJNPENNINK etc., welke ik ook zelve ondervonden heb en door eigene waarneming bevestigd. De heer RESLER heeft dit ook breedvoerig opgegeven en verzameld in zijne inwijdingsverhandeling (k).

Ofschoon dit middel als krampstillend en bedarend middel reeds te voren in koortsen was aangeprezen, is hetzelve echter meer bijzonder het eerst met nut gebezigd in de *intermitterende* koortsen, vooral wanneer dezelve van eene groote gevoeligheid der maag en ingewanden afhingen, door den heer HENKE (l), die in zeer vele gevallen daarvan de uitnemendste diensten ondervond, zelfs wanneer de koortsbast vergeefs was gebruikt. — In andere gevallen hielp dit middel niet. Ik heb hetzelve dikwijls in *intermitterende* koortsen gegeven, en vooral een

(c) *Auserl. abh.* l. c.

(d) *Mém. cliniq.* t. IV. p. 27—48.

(f) *Journ. der Erfind.* t. II. p. 101—106. HUFEL. *Journ.* t. XI. 1. pag. 116.

(g) *Opusc. therap.*

(h) HUFEL. *Journ.* III. 2. pag. 114—5.

(i) t. IV. 1. p. 106.

(j) *Alg. Vaderl. letteroef.* 1808, meng. p. 327.

(k) *Diss. de nitr. bism. utilitate in morbis quib. cur. Gron.* 1823.

(l) HUFEL. *Journ.* t. LI 3, p. 99 & LIII 6, p. 27.

een zeer goed gevolg ondervonden, wanneer er eene groote gevoeligheid van maag en ingewanden bij plaats hadden. — Bij een meisje, hetwelk eene *intermitterende* koorts met sterke braking had, welke naar geene andere middelen wilde luisteren, gaf ik poeders, bestaande uit:

℞, *Nitr. bismuth. gr.* iv.
P. c. peruv. dr. ii.
Fab. pechur. scr. j.
Opii pur. gr. ii.
m. f. pulv. N. viii.

S. Alle uur een poeder.

Waarop eerst een zeer gering *acces* zonder braking volgde, en het tweede geheel weg bleef. Naderhand echter *recidiveerde* de koorts weder.

In een ander geval, hetwelk ook met zenuwtoevallen verzeld was, nam ik de koorts, die naar geen koortsbast alleen wilde luisteren, weg door:

℞. *P. c. peruv. reg. dr.* iij.
—— *Nuc. vomic. gr.* iv.
Nitr. bismuth. gr. iv.
m. f. pulv. N. ix.

S. Alle 3 uur een poeder.

De Heer Resler geeft verschillende gelukkige gevallen op van *intermitterende* koortsen, al-

alleen door kleine giften van het *nitr. bismuthi* zoo wel in ons *Nosoc. Academicum* als in het militaire hospitaal genezen. Bij allen waren alle teekenen van *sordes* afwezig; hij gaf alleen poeders van een half grein alle twee uur, en de koorts hield meermalen na de eerste giften op, somtijds nam zij langzaam af. In een geval alleen scheen het in het eerst niet te vatten; door een aanhoudend gebruik, wierd de koorts echter weggenomen (m).

Het heeft mij verwonderd, dat HENKE en anderen, giften van 4, 5 gr., ja tot een ℈j toe gegeven hebben; daar ik dikwijls ondervonden heb, dat een gr. reeds braking veroorzaakte. — Ik heb dit middel meestal tot $\frac{1}{4}$ gr., zelden meer dan tot 1 gr., gegeven. JAHN schijnt met dit middel weinig op te hebben en houdt het voor sterk prikkelend, en onaangenaam werkend, en alleen nuttig in maagkrampen, waarin hij het echter vergeefs beproefd had (n). CARMINATI heeft ook alleen in maagkrampen dit middel met vrucht gebruikt (o). Intusschen schijnt het als een algemeen krampstillend middel, vooral in *asthm. spasmodicum*, ook dikwijls veel nut te doen.

CAR-

(m) *Diss. cas.* III, IV, V, VI & VII.

(n) *Prac. Mat. Med.* 3e ed. t. II. p. 716 seqq.

(o) *Quaest. therap.* t. I. p. 92 seqq. GMELIN *App. med. Regni Min.* vol. I. p. 351, beide spreken niet van deszelfs gebruik in *intermitterende* koortsen.

Carminati is ook van meening, dat men dit middel alleen in kleine giften behoeft te geven, daar grootere zelden nut doen, wanneer kleinere falen,

Andere Middelen.

Horn, die met vele andere middelen ook proeven genomen heeft, gebruikt ook de *rad. Hieracii pilosellae*, een zeer gemeen kruid, ook overal hier aan de wegen groeijende, hetwelk in zijne buurt als huismiddel veel gebruikt werd (p), hij had daarvan niet de minste uitwerking ondervonden. Ook had hij vruchteloos het *acidum sulphuricum* en het *zincum sulphuricum* aangewend (q).

Sulphas Ferri.

Het is niet nieuw, dat men staalmiddelen, niet als plaatsvervangende middelen van den koortsbast, maar als bijvoegsel in groote *atonie* en zwakheid der ingewanden, met veel nut gegeven hebbe. Ik heb zelf meermalen daarvan het nut ondervonden, vooral ook in uitzettingen van de milt, na tusschenpoozende koortsen, welke ik meer dan eens door bittere middelen, gepaard met staalmiddelen, als deze zwelling reeds tot een hoogen trap gekomen was, volkomen heb genezen.

De

(p) l. c. p. 257—8.

(q) Ibid. p. 255 en 266.

De Fransche beroemde geneesheer MARC (r) heeft ons in 1809 het eerst bekend gemaakt met een zeer goedkoop en krachtig geneesmiddel als *succedaneum corticis*, hetwelk hij in eene *epidemie* van koortsen, die door het graven van een kanaal bij *Parijs* ontstaan waren, bij gebrek van den koortsbast met het beste gevolg gegeven heeft. Hij gaf namelijk het ijzervitriool of *sulphas ferri* meestal of in water of in een pint van een *decoct.* van bittere kruiden, *centaureum*, *carduus benedictus*, *camille* enz., tot een geheel of half *drachma* opgelost, waarvan van 12 tot 30 gr. dagelijks, ja soms tot een dr. gegeven wierden. Wanneer wij echter de gevallen zelve nagaan, dan vinden wij, dat in de meeste gevallen hier zeer verouderde of verwaarloosde, meest alledaagsche of derdendaagsche koortsen waren — dat ook hier alle teekenen van zwakheid, waterzucht en opzettingen van de milt met de koortsen gepaard gingen, dat vooraf steeds *resolverende* en ontlastende middelen gegeven werden en er veelal sterke *crises* door neusbloedingen, *diarrheeën* &c. volgden, die dan na een vrij langdurig gebruik eindelijk de genezing te weeg bragten. — MARC deelt ons ook verscheiden gelukkige genezingen mede, uit andere plaatsen aan hem medegedeeld. Naderhand vinden wij ook herhaalde proe-

(r) SEDILLOT, *journ. general de Méd. t. XXXIV. janvier* 1809, pag. 53 et *ibid t. XXXIX sept.* p. 1, seqq.

proeven van den heer MARTIN van *Aubagne*, die ook het nut van dit middel bevestigen. Intusschen vinden wij ook daar, dat vooral de *sulph. ferri* hier gebezigd is in dezelfde gevallen van langdurige hardnekkige koortsen en dat ook dezelfde *crises* door *diarrheën* en *haemorhagiën* zijn waargenomen (s).

Ik heb geene gelegenheid gehad, dit krachtig middel te beproeven, hetwelk ik ook niet verder aangewend vinde. Ik zoude echter zwarigheid maken om zulke sterke giften, als hier voorgeschreven worden, toe te dienen, en liever met kleinere giften van eenige greinen beginnen en langzamerhand tot grootere opklimmen. Ik geloof echter, dat hetzelve vooral kan te stade komen in die buikverstoppingen, welke na langdurige koortsen dikwijls met eene verharde milt en waterzucht gepaard gaan en niet zelden voor den koortsbast en bittere *resolverende* middelen niet willen wijken.

Tela Aranearum. (*Spinnewebben.*)

Onder de veelvuldige volstrekt *empirische* middelen, welke men in tusschenpoozende koortsen heeft aangeprezen, behooren ook de spinnewebben, een oud middel, hetwelk lang vergeten,

(s) *Bulletin des sciences médicales de la Societé méd. d'emulation* Août 1811, pag. 80 seqq. et *Journ. de méd. per* M. CORIVISART janvier 1814 t. XXIX. pag. 30 seqq.

ten, nu wederom sedert eenigen tijd in gebruik gebragt is. Dr. PITSCHAFT, die omtrent oude en buiten gebruik geraakte middelen vele aanteekeningen van tijd tot tijd in het *Journal* van HUFELAND heeft medegedeeld, zegt daarvan (t) dat FAUST spinnewebben op een' boterham tegen *intermitterende* koortsen aanbeveelt, dat HELLER hetzelfde in pillen gegeven heeft, met *succ. liquir.* G. L KLEIN in de *Topographie des Odenwaldes* § 64 zegt daarvan *remedia domestica ad febres profligandas intermittentes araneas passulis majoribus inclusas exhibent.* In het hospitaal te *Philadelphia* zijn proeven met de spinnewebben genomen, waaruit men meende te mogen besluiten, dat dezelve eene werking, aan dat van *opium* gelijk, te weeg bragten.

STROBERGERUS *de remediis contra febres intermittentes* had daarin reeds de spinnewebben aangeprezen. Dr. THEISSER genas eene *tertiana* met *soporeuse* toevallen, die veertien dagen geduurd had, zeer spoedig door het gebruik van spinnewebben (u). Dr. KLEIN te *Andernach*, gaf aan een' man, die reeds sedert 8 maanden aan eene *quotidiana* geleden had en de doelmatigste middelen, zelfs het *arsenicum*, gebruikt had, spinnewebben op een' boterham. Na vier dagen ver-

(t) *Journal* t. LXI. *part.* 6, pag. 10 en v.

(u) J. H. DIERBACH *die neueste Entdekkingen in der Mat. med.* I. p. 189—90.

verhaalde de lijder, dat hij dezen raad, ofschoon met grooten tegenzin, drie dagen gevolgd had, en reeds op den tweeden dag van de koorts bevrijd was gebleven (v). Dr. BROUGHTON verzekert, dat de spinnewebben een voortreffelijk koortsverdrijvend middel zijn, dat zij inwendig voor den aanval gegeven, dezelve voorkomen, dat zij, onder het *acces* gegeven, hetzelve verkorten en de zenuwtoevallen verminderen, en dat zij als een pijnstillend middel werkten (w).

CHAPMAN prijst de *tela aran.*, tot 4 of 5 gr. gegeven, in *intermitterende* koortsen, *hectische* toevallen, slapeloosheid &c. (x). WEBSTER prijst dezelve aan in hevige pijnen, koorts, pijnen bij *siphilitische* ongemakken, *rheumatische* hoofdpijn, *asthma*, hoesten, *epilepsie*, in pillen tot 3 gr., alle half uur (y). IACKSON (z) prees dezelve ook in *intermitterende* koortsen. LÖFLER, die eene geheele verhandeling over het nut der spinnen van LAUBENDER gegeven heeft, zegt daarvan, dat zij reeds lang bij het landvolk als een specifiek middel bekend zijn in afgaande koortsen, en dat hij meer dan 30 voorbeelden kan opgeven van *interm.* koortsen, welke door allerhande spinnen en derzelver webben alleen en snel

(v) RUST, *Magazin* 166. p. 331.

(w) *Bulletin des Sc. Méd.* *Août* 1824, p. 358.

(x) *Med. Zeit. Ergänz.* 24. p. 145.

(y) Ib. 1823. 1. p. 90.

(z) *Med. Zeit.* 1813. III. p. 308.

snel genezen zijn (a). L. genas, zoo wel door spinnen als webben, *interm.* koortsen: gewoonlijk maakte hij daarvan pillen, (hij gaf een' jongeling, van 15 of 16 jaren, 5, en eene vrouw van 40 jaren, 8 pillen van spinnewebben) en liet dezelve een uur voor den aanval in vleeschnat gebruiken. GAHN (b) had in de Zweedsche verh. het middel van JACKSON en SCOTT bekend gemaakt, om de *interm.* koortsen door spinnewebben te genezen. Zij genazen daarmede koortsen, die voor de *kina* en *arsenicum* niet wilden wijken; hij gaf ieder pillen van 5 gr., eene twee uren voor den aanval, en eene tweede eenige minuten daarna. Dr. HILLER van *Goldberg* gaf dit middel in twaalf gevallen, en verzekerde, dat dit geringe middel hem meer dan de *kina* geholpen had. Hij liet een dr. spinnewebben met even zoo veel *suc. liq.* tot pillen maken van 2 gr., gaf daarvan twee, en een uur voor het *acces* drie, en in het begin 10 pillen. Acht zieken hadden niets anders gebruikt, die hij bij groote zwakheid nog 8 of 10 dagen lang, na het wegblijven der koorts (daags 3 maal 5) liet voortgebruiken. Hij had verscheiden koortsen, onder anderen eene *quartana*, die voor geen *kina* of andere middelen wilden wijken, alleen hierdoor, zonder *recidiven* hersteld (c). Onlangs heeft

(a) *Handb. der Wissenwürd. &c.* II. p. 600 seqq.

(b) HUFEL. *Journ.* t. XXXIII. 1. p. 115.

(c) HUFEL. *Journ.* t. XXXV. 5 st. p 115.

heeft prof. HINTERBERGER eene *intermitterende* koorts met pillen uit *tela aran.* met *trif. fibr.* genezen (d). De heer TOEL heeft in eene kleine *dissertatie* aan deze *Academie* verdedigd, ook een geval van een meisje, hetwelk lang aan eene *quartana* geleden had, door dit middel hersteld. Ook had hij een getuigenis van een' zijner vrienden, die ook verscheidene genezingen door dit middel had gedaan (e).

In de *Berlin. Jahrb. für die Pharmacie* &c. vindt men eene verhandeling over de spinnewebben. Een predikant te *Batheran* in *Franche Comté*, had vele *interm.* koortsen met spinnewebben genezen, en Dr. T. URSIN te *Chartres*, had dit middel ook krachtig gevonden. DELAMETHERIE vermoedde, dat de kracht van de spinnewebben van de lijm (*galerte*) voortkwam, en dit maakte, dat CADET dezelve nader ontleedde (zie *Journ. de physique par* DELAMETHERIE t. LVIII. p. 465—70), hij vond, dat in 7 dr. 13 gramm. spinnewebben, 3 dr. 35 gr., in water oplosbare extractiefstof was. — *Alcohol* trok maar 3 gr. graauwe hartsachtige stof uit de met water gekookte spinnewebben. Uit de 3 dr. 38 gr. waterig extract werd door *Alcohol* nog 63 gr. bruin en water aantrekkend *extract* van een' sterk prikkelenden smaak getrokken. Het

(d) *Med. Zeit.* 1828. III. p. 172.

(e) *Cogitata quaedam circa telae aranearum in febribus intermitt. usum.* *Gron.* 1812.

Het overblijfsel met zwavelzuur overgoten, gaf geen azijnzuur, maar rook, verbrand zijnde, na *empyreumatisch hout* zuur (f).

Men konde gemakkelijk dit zoo ligt te verkrijgen middel in onze *intermitterende* koortsen beproeven.

Arsenicum.

Er is mogelijk geen middel, waaromtrent zulk een verschillend oordeel onder de geneesheeren heerscht als over het gebruik van het *arsenicum* in tusschenpoozende koortsen; daar sommige zeer beroemde geneesheeren, dit zoo hevig vergif, doelmatig en met de vereischte voorzigtigheid aangewend, als een heilzaam en veilig middel beschouwen, en andere daarentegen niet minder geachte mannen, het als een schadelijk vergif uit de geneeskunde willen verbannen hebben.

Ik wil mij geenszins vermeten, dit geschilstuk te beslissen, daar mijne ondervinding, en de huiverigheid om het te gebruiken, mij daartoe weinig regt geven; ik geloof echter, dat ik hier ter plaatse met regt dit stuk mag onderzoeken, en hetgeen er voor en tegen gezegd wordt, onpartijdig opgeven. De hoogleeraar HARLESS, die

(f) *Med. Zeit. Ergänzsb.* XII. p. 328.

Het gebruik van spinnewebben en spinnen in *intermitterende* koortsen moet reeds zeer oud zijn, en reeds door RHAZES aanbevolen. — SENAC had ook hardnekkige *quartanae* door pillen uit spinnewebben bereid, genezen. TRENKA p. 427. MICHAËLIS gebruikte die ook uitwendig in vorm van een pleister. Ib. p. 634.

die tot de voorstanders van dit middel behoort, heeft het breedvoerigste over hetzelve gehandeld, en daar dit werk niet in ieders handen is, zal ik het voornaamste, hetwelk hij omtrent het gebruik daarvan in tusschenpoozende koortsen gezegd heeft, mededeelen (g).

Na eene breedvoerige beschrijving te hebben gegeven van het gebruik van *arsenicum* in verschillende ziekten, zegt hij, dat het eerst vooral door *empirici* tegen de koortsen gebruikt is, dan dat de onvoorzigtige toediening daarvan vele ongelukken veroorzaakt hebbende, dit vele tegenstanders ontmoet heeft, en daarom door de geneesheeren tot de 18de eeuw toe zeer weinig gebruikt is. Intusschen, om niet te spreken van sommige *Duitschers* als PLENCIZ en anderen, die het *arsenicum* met vrucht gebruikt hebben, is het eigenlijk in een meer algemeen gebruik geraakt door den *Engelschen* geneesheer T. FOWLER, die door eene zachtere bereiding en voorzigtige toediening van 240 koortzigen, 171 volkomen genezen hebbende, daardoor anderen heeft opgewekt, om dit ook te bezigen, die dan ook daarvan goede uitwerking ziende, hetzelve wederom verder verbreid hebben. Ik zoude mijn bestek verre overschrijden, indien ik hier dezen schrijver geheel wilde volgen. — Hij bezigde het volgend voorschrift, hetwelk onder den naam van de *solutio arsenicalis* FOWLERI nog heden het meest gebruikt wordt. ℞.

(g) *De Arsenici usu in Medicina. Norimb.* 1811.

℞. *Arsenici albi.*

Sal. tart. (kali carbon.) ā gr. lxiv.

coquantur paulatim in aq. comm. still. ℔ß *in balneo arenae leni igne usque ad perfectam solutionem. Refrigeratus liquor coletur, eique tunc affundantur spirit. lavendul. unc. ß et aq. com. still. quantum opus est. ad* ℔j. *pondus complendum.* In deze *arsenik*-oplossing, waarvan 80 droppen een grein *arsenic.* bevatten, is er een weinig overvloed van *alkali.* BRERA geeft eene dergelijke oplossing op. HARLESS heeft ook eene dergelijke oplossing beschreven (h) die met *soda* bereid is, en een volkomen middenzout daarstelt, hetwelk ook van PEARSON gebezigd wordt. Vele *Fransche* en *Italiaansche* geneesheeren hebben deze oplossing in *intermitterende* koortsen gebezigd; minder hebben de *Duitschers* daarmede op. Echter is het van HAHNEMAN, SCHAEFFER, HECKER en anderen weder geroemd, terwijl HUFELAND, NASSE, FLEISCHMAN &c. het als een schadelijk vergif geheel verwerpen. HARLESS bepaalt het gebruik tot eenvoudige koortsen en wil het niet gebezigd hebben in zamengestelde gevallen, in *cachectische* gestellen, waterzuchtige &c, hij wil het ook geenszins bij den koortsbast vergelijken. In het 5de hoofdeel van zijn werk geeft HARLESS op de omstandigheden, welke het gebruik van dit middel bepalen of geheel verbieden. Voor-

(h) *Journ. d. Ausl. litter.* vol. IX. 1813, p. 1.

Vooreerst wil hij het geenszins als een volksmiddel, hetwelk van elk *empiricus* mag gebruikt worden, beschouwd hebben, hij wil dat het alleen van een wettig geneesheer mag worden voorgeschreven, dat het slechts op een behoorlijk *recept* van een' geneesheer en niet op eigen gezag mag gegeven worden, dat de geneesheer moet zorgen, dat het middel behoorlijk bereid, en alleen door vertrouwde handen ingegeven worde, en na de toediening, om ongelukken voor te komen, worde weggesloten. Hij oordeelde het gebruik tot de hospitalen en *nosocomia clinica* te moeten bepalen:

1. Voor *contraindicaties* houdt hij een hooge graad van *irritabiliteit.* 2. Eene *inflammatoire* gesteldheid van het een of ander ingewand. 3. Eene groote volbloedigheid des onderbuiks en *hypochondrie.* 4. Sterke bloedvloeijingen. 5 Groote zwakheid van de maag en doorloop. 6. Verzweringen der ingewanden. 7. Longtering, *scirrhus hepatis* fistels. 8. Zwangerheid. 9. Teedere kindschheid. 10. Waterzucht. 11. Ziekten van de milt en scheurbuik. 12. *Lues venerea.* 13. Hooge ouderdom en zwakheid.

Met opzigt tot de toediening, wil hij dat men het middel niet door andere bijvoegselen verzwakke en daarom keurt hij de vermenging met zwavel, door HECKER aangeprezen, af, maar aan de andere zijde raadt hij, als het minst de maag aandoende, de *soda arsenicos.* aan, die hij op de volgende wijze laat bereiden: ℞.

℞. *Arsenic. alb. dr. ß.*

Aq. still. unc. vj. *digere vasc. vitreo clauso in baln. aren. et adde sod. carbon. pur. dr. ß. antea solutae in aq. cinamm. simpl. unc.* ii. *Digerantur dein per aliquot dies in loco temperato. Coletur per pannum linteum et adde tantum aq. cinam. quantum ad pondus unc.* viij *necessarium est.* Men moet het niet te heet en niet in al te groote hoeveelheid bereiden, en niet langer als eene maand bewaren.

Met betrekking tot de hoeveelheid der gift van dit middel, spreekt het van zelf, dat men dit niet zeker kan bepalen, maar dat dezelve naar de verschillende omstandigheden der lijders ook natuurlijk verschillen moet. Over het algemeen zegt Harless, dat men aan volwassenen die niet al te gevoelig of te zwak zijn van $\frac{1}{8}$ tot $\frac{1}{12}$ gr. met gerustheid geven kan, en dat kleinere giften hier niet voldoende zijn; voor eene middelgift houd hij $\frac{1}{9}$ of $\frac{1}{10}$ gr. Die chronische gebreken hebben, kunnen van $\frac{1}{12}$ tot $\frac{1}{20}$ gr. nemen. Bij kinderen van zes tot negen jaren is een gift van $\frac{1}{24}$ tot $\frac{1}{20}$ genoegzaam, van tien tot veertien jaren $\frac{1}{15}$ en voor het hoogste $\frac{1}{12}$ gr.

Men moet aan kinderen niet meer dan van 2 tot 6 droppen, en aan ouderen van 14 tot 15, 6 tot 8 geven. Men moet de giften ook niet te schielijk op elkander geven, dat is drie en ten hoogste vier maal daags. Om het *ar-*

se-

senicum niet te zeer in het ligchaam op te hoopen. Nadat het zeven of acht dagen gebruikt is, moet men het middel eenige dagen laten staan. Voorzigtigheidshalve is het best om de droppen niet enkel, maar met een of ander *aromatisch* middel vermengd te geven, dewijl men somtijds door onvoorzigtigheid te veel droppels zoude toedienen. Ook moet men opdat de maag niet door het *arsenicum* zoude worden aangedaan, daarop een kopje van een of ander *mucilagineus* middel, bij voorbeeld, *dec. altheae* geven. — Men moet tevens de maag niet te veel verzwakken of ook door te veel voedsel overprikkelen. Beter is het dierlijk voedsel, b. v. bouillon met sago, garst &c., met vermijding van zuren, en vruchten te gebruiken; voor drank worden wijn en bier afgekeurd, en in plaats daarvan bronwater, melk &c. voorgeschreven.

Hij eindigt zijn breedvoerig werk met eenige eigene waarnemingen. Raadt eerst de eerste wegen te zuiveren — en voegt gemeenlijk eenige droppen *laudanum* bij dit middel, en geeft daarna versterkende bittere maagmiddelen. Naderhand heeft hij wederom het *arsenicum* aangeprezen en deszelfs onschadelijkheid verdedigd (i). Er is zoo veel voor en tegen over het *arsenicum* geschreven, dat ik daarmede een geheel boekdeel zoude kun-

(i) *Journ. der ausl. Litt.* t. VIII. 2e st. p. 161.

kunnen vullen. GILLIBERT gaf $\frac{1}{4}$ gr. in een pint water in een eijerdoor opgelost (k).

Ik kan echter niet voorbijgaan, om met een woord het gevoelen van eenige onzer beroemde tijdgenooten hier met een kort woord nog te vermelden.

D. REHFELD van *Prenslau* getuigt bij een voorzigtig gebruik, geen nadeel maar altoos de beste uitwerking van dit middel gehad te hebben, en oordeelt het het beste *surrogaat* van de *kina*; echter verkiest hij liever de *kina* te geven, wanneer dezelve te bekomen is (l). De beroemde *Berlijner* geneesheer HEIM heeft het sterkste het *arsenicum* in *intermitterende* koortsen van alle soorten, zelfs bij zwakke menschen en kinderen in vele gevallen, waarin de kina geene uitwerking deed, toegediend en nimmer daarvan nadeel ondervonden, de koorts werd altijd spoedig, na weinige giften van zijne *sol. arsenicalis*, weggenomen, en maakte veel minder *recidiven* dan de *kina*. Zijn voorschrift was het volgende:

℞.

(k) Men zie voorts SEDILLOT, *Journ. de Méd. Mars* 1820, *p.* 303. — *Bulletin des. sc. med. Avril* 1810. *Janv.* 1810, p. 35. *Nov.* 1809, p. 6. *Janv.* 1808, p. 25. — SCHÄFFER *in* HUFEL, *Journ.* t. XXIX, part 1, 2, 3. JÄGER, *Nord. Arch.* p. 248. — GEBEL in HORN's Arch. VII, 2e p. 325, *Med. zeit* 1806, t. III, p. 393.

(l) HORN, *Arch.* 1810, III, p. 1.

℞. *Arsen. alb. pulv.*
Kali carbon. ā dr. j.
aq. font. dist. ℔ß.
coq. in baln. aren. ad sol. ars. frigefact. ad.
Sp. comp. angel. unc. j.
aq. dist. q. s. ut tota solutio constituat ℔j.

S. Alle 2 uur van 5 tot 10 droppen; de koorts niet wegblijvende van 12—16 droppen; bij kinderen van 1—6 jaren, alle 2 uren van 1—2 droppen (m).

De heer Heim eindigt zijne belangrijke verhandeling met de getuigenis van verscheidene geneesheeren, welke volkomen de waarnemingen van hem bevestigen.

J. Frank schijnt niet voor het gebruik van het *arsenicum* te zijn, hij noemt het een *periculosum pharmacum.* Ofschoon door Forster en Brera aangeprezen, en door Wijlie ook met nut gebruikt, was het door hem drie maal, maar altijd zonder uitwerking, voorgeschreven (n).

Richter velt daaromtrent een zeer juist en onpartijdig oordeel, daar Heim en anderen bij gebrek aan de *kina* in de hardnekkige koortsen van 1808—10, dit middel zelfs aan zwakke menschen, zonder eenig nadeel, gegeven hebben, denkt hij, dat men de vrees daarvoor veel te verre gedreven hebbe, en dat men de nadeelen, die

(m) Horn, *Arch.* 1810, III, p. 187, seq.

(n) l. c, t. I, vol. 5, p. 79.

die men, na het gebruik daarvan gezien heeft, eerder aan andere oorzaken moest toeschrijven. Daar echter de koorts meestal door andere krachtige geneesmiddelen zich laat genezen, oordeelt hij te regt, dat men van zulk een dubbelzinnig middel geen gebruik moet maken. — Intusschen kan en mag men het veilig aanwenden in die hardnekkige koortsen en sommige *epidemiën*, die andere middelen, en zelfs den koortsbast, wederstaan; men moet echter eerst alle *complicaties* wegnemen, en het dan gerust geven, vooral daar het minder *recidiven* geeft (o).

VON HILDENBRAND schijnt ook niet gunstig over het gebruik van het *arsenicum* te denken, die daarvan ook de gevolgen vreest: hij zegt daarvan eindelijk: « *cautioris propterea clinici,* « *maxime qui gravia defuncti praesidis L. B.* « DE STORCK *monita e fidelibus observatis de-* « *promta ponderaverint, ab hocce ancipiti re-* « *medio libenter abstinent, abhorrent; nisi de-* « *sparatus fuerit casus, contra quaevis alia re-* « *bellis, ac deplorati aegri sors, ubi praestat* « *chronicum quoddam malum morti evidenti* « *praeferre.*" Hij geeft dan de reeds meermalen opgegeven gevallen op en hetgeen men daarbij moet in acht nemen (p).

Over het algemeen zijn de hedendaagsche *Engelsche* geneesheeren meer voor het gebruik van het

(o) *Therapie* II. p. 703 seqq.

(p) *Inst. pr. med.* t. II. p. 156 seqq. en RAT. MED. in *Nos. vind.* t. II. p. 200.

het *arsenicum:* de heer MASON GOOD (q) leidt het gebruik daarvan van de *Oostersche* artsen af. G. BLANE had het met groot voordeel gebruikt in de ongelukkige *expeditie* van *Walcheren*, waarin de *c. p.* niet verdragen wierd, hij gaf het vereenigd met *opium* en bittere middelen. De gevallen waarin het voordeelig is geweest, zegt hij, zijn nn zoo menigvuldig, dat het niet noodig is, dat men de proeven daarvan aanhaalt. Zeker voegt het niet in alle gestellen, en het mislukt ook dikwijls, ondertusschen is het een zeer nuttig middel, vooral in *intermitterende* koortsen. Hij besluit eindelijk, dat de koortsbast verre het beste middel is in *intermitterende* koortsen, maar dat het beste *succedaneum* daarvan is het *arsenicum*, maar als deze niet helpen, men het meeste vrucht zal hebben van eene zamenvoeging van bittere en *adstringerende* middelen met een warm specerijachtig middel vereenigd (r).

Ik heb dit middel ook meer dan eens gebruikt, maar daarin geene bijzondere kracht boven de *c. p.* gevonden; mogelijk heb ik daarbij ook niet alle behoedmiddelen gebruikt, welke andere daarbij hebben voorgeschreven. Ik weet niet, dat andere geneesheeren hetzelve of in de *epidemie* van 1809—10 of in de laatste van 1826 gebezigd hebben.

Pe-

(q) l. c. t. II. p. 141 seqq.

(r) l. c. t. II. p. 137 seqq.

Peper.

Er is geen huismiddel, hetwelk over het algemeen meer schadelijk is geweest dan de *peper*, welke reeds van ouds als een huismiddel in *intermitterende* koortsen gebruikt is. De *Heidelberger* geleerde, PITSCHAFT, heeft door vele aanhalingen uit oude Schrijvers getuigd, dat dit middel reeds door GALENUS, DIOSCORIDES, AVICENNA, en naderhand door T. PLATERUS, SENNERT, HEISTER &c. in sommige gevallen gebezigd is. Ja zelfs, dat de groote F. HOFFMANN daarmede derdendaagsche koortsen genezen heeft (s). Intusschen is het na dien tijd, behalven bij het gemeen, bij de geneesheeren buiten gebruik geraakt, tot dat het wederom door den heer L. FRANK, Lijfarts van de Hertogin van *Parma*, in naam gebragt is, nadat hij het gebruik daarvan geleerd had door het geval van een' Hofbediende, die, na te vergeefs den koortsbast gebruikt te hebben, door het nemen van heele peperkorrels genezen werd. Hij liet daarom daarmede proeven nemen door den Hofmedicus GHIGINI, die zeer voordeelig uitvielen, en nam hierop zelfs proeven met alledaagsche, anderen- en derdendaagsche koortsen. Hij gaf van 10 tot 16 peperkorrels twee maal daags, en genas daarmede 70 zieken. Bij de

mees-

(s) HUFELAND *Journ.* t. 57, p. 5, pag. 102.

meesten bleef de koorts reeds den vijfden of zesden dag uit. — Tot het wegnemen van eene anderendaagsche koorts had hij tusschen de 100 en 150 peperkorrels noodig; zelden behoefde hij meer dan 160. Zelden had hij daarna instortingen ondervonden. Van die 70 zieken hadden 52 anderendaagsche, 10 alledaagsche en 8 derdendaagsche koortsen. Nadere proeven bevestigden de eerste ervaringen, en hij ondervond, dat hij schielijker de zieken genas, door 4 maal daags, telkens 15 korrels te geven. Hij prijst dit middel vooral om deszelfs zeer lagen prijs aan (t).

Om het middel te bedekken, liet hij de peperkorrels in slijm van *arabische* gom wentelen en met poeder van *rad. calam. aromat.* bedekken. Dit gaf gelegenheid aan andere *Italiaansche* geneesheeren de peper nader te beproeven. De *Milanesche* geneesheer Mali genas alleen door de zwarte peper 200 koortsigen. Hij gaf gemeenlijk van 8 tot 12 peperkorrels in slijm van *arabische* gom en in poeder van zoethout gewenteld, twee of drie maal daags, naar mate van den duur der *apyrexie*, nemen. Bij een korte *apyrexie*, b. v. in eene *quotidiana*, werd de gift vermeerderd. In eene *quartana* kreeg de zieke in de laatste 13 of 20 uren de bovengemelde hoeveelheid. Een zieke, die een jaar lang eene *quartana* gehad had, nam zonder nadeel 20 peperkorrels zesmaal daags (u). Riet-

(t) *Med. Zeit.* 1821, I. p. 142 & 158.

(u) *Ibid.* 1825. II. p. 213.

RIETMULLER van *Neurenberg* ontdekte daartoe, door eene oude vrouw de gelegenheid gekregen hebbende, bij toeval ook de kracht van den zwarten peper in het genezen der *intermitterende* koortsen. Sedert 20 jaren had hij meer dan 500 zieken daarmede genezen; dan ook dikwijls faalde dit middel. Men moest echter altoos eerst de ontstekingachtige toevallen en het *gastrische character* wegnemen (v). Dr. LUCAS (w), Dr. LEVISEUR en WOLF bevestigen ook deze waarnemingen; de laatste liet de peperkorrels in *extr. c. aurant.* wikkelen (x). SCHMITZ had ook in 25 gevallen den peper aangewend, maar alleen in 4 derzelve de koorts verdreven.

Dr. KLOCH van *Trente* gaf met nut van 6 tot 12 grein het *extr.* van zwarten *peper* in voorjaarskoortsen, en vond dit het beste *surrogaat* voor de kina, en dat het soms dezelve overtrof (y).

Ofschoon ik dit middel niet gebruikt heb, geloof ik echter, dat, wanneer de peperkorrels geheel worden ingenomen, zij nuttig kunnen zijn, wanneer er geene ontstekingtoevallen of groote gevoeligheid der maag plaats hebben; dat het [illegible] als

(v) Ib. 1821. II. p. 336.

(w) RUST Magasin 16. p. 116.

(x) Ib. 14. p. 531. In het kort vindt men alles in DIERBACH, *die neusten Entdeckungen in der Materia Med.* I. p. 175.

(y) *Med. Zeit.* 1825. IV. p. 121.

als *inciterend* en slijmbrekend vooral alsdan nuttig kan zijn, wanneer er traagheid, ongevoeligheid en slijmachtige *dispositie*, vooral bij *asthenische* en verouderde koortsen plaats heeft. Meestal intusschen wordt de peper als huismiddel zeer roekeloos, ook bij onzen gemeenen man, gebruikt, en daarmede veel onheil gesticht. Zij nemen meestal eene zekere hoeveelheid gestampte peper met jenever of brandewijn gemengd, en loopen daarop tot dat het zweet uitbreekt. Somtijds gelukt het, dat de koorts daardoor verdreven wordt; dan ik weet verscheidene gevallen, waarin het eene hevige ontstekingkoorts en zelfs den dood veroorzaakt heeft.

Jäger (z) verhaalt, dat een koortsige, bij het begin van den aanval, op eens 3 of 4 lood peper met een pint brandewiju nam. Toen die geneesheer er bij kwam, vond hij hem met de verschrikkelijkste toevallen worstelende, doodsbleek op den grond liggen. Meest was hij buiten zich zelf en had de hevigste stuipen: als hij soms bij zijn zinnen was, klaagde hij over sterke pijn in de slikbuis en in de maag, hevige dorst, maar moest alles weder door braking opgeven. Wendt klaagt ook zeer over het misbruik van het *arsenicum* en van den peper met brandewijn. Het *arsenicum* maakte *contracturen*, waterzucht, tering: de peper heete koortsen. Onder de werking des pepers waren bijzonder twee

(z) Rust, *Magas.* b. 14. p. 531.

twee gevallen merkwaardig, een van darmontsteking en het andere van volkomene woede (a).

Sedert korte jaren ontdekte eerst Oersted een bijzonder beginsel in den peper, hetwelk dra nader door Pelletier, Meli en anderen onderzocht werd, en van een' bijzonderen aard zijnde, zich onder den vorm van kristallen vertoonde. Daar dit eenigzins met de *chinine* overeen kwam, heeft men al vroeg, en wel eerst in *Italië* Doct. Meli, deze zelfstandigheid gegeven in *intermitterende* koortsen (b). Hij gaf het tot een *scrupel* in de *apyrexie*; 20 gr. werden in 10 pillen verdeeld en gedurende dien tijd toegediend. Volgens Brandolini waren van 40 tot 80 gr. genoegzaam, om de koorts weg te nemen. Bertini (c) gaf ook dezelfde hoeveelheid in pillen met een bitter *extract*, in drie giften; de koorts hield na het twee of driemaal toedienen hiervan op. Ook bevestigt Gordini het nut van de *piperine* door zes gevallen, waarna de koorts spoedig op het gebruik daarvan week. Eene gift van 6 tot 8 greinen, tweemaal in de *apyrexie* gegeven, nam de koorts na het tweede *acces* weg, terwijl er zelden *recidiven* plaats hadden.

Torelli denkt, dat het *piperinum*, *sulph. chinine* en de zuivere *chinine* verschillende krachten

(a) *Krankh. v. Erlangen.* 5—6. s. p. 57. seqq.

(b) *Med. Zeit.* 1825. II. p. 213.

(c) Dierbach l. c. p. 177.

ten bezitten, zoodat het *piperinum* niet zoo krachtig is in het genezen der koortsen als de zuivere *chinine*, maar sterker als het *sulph. chin.* Dat het *piper.* een uitmuntend plaatsvervangend middel is voor den koortsbast, dat het boven de *sulph. chinini* te verkiezen is en er geene beduidende toevallen op deszelfs gebruik volgden, en eindelijk, dat het minder spoedig werkt dan de zuivere *chinine*, en deze daarom in kwaadaardige koortsen boven de *piper.* te verkiezen is (d). Intusschen getuigt Dr. CHRISTEN, in *Turin*, dat aldaar in het hospitaal dit middel zonder uitwerking gegeven was. — Voor zoo verre ik weet, is dit middel nergens als in ons *Nosocomium* door Dr. G. A. STRATINGH beproefd, van welke proeven Dr. TRESLING (e) ons het volgend verslag geeft.

Hij bereidde dit middel naar het voorschrift van PELLETIER en gaf het aan verschillende lijders, die *interm.* koortsen hadden, eerst in eene kleine hoeveelheid van 8—10 gr., bij kleine gedeelten, gedurende de *apyrexie* gegeven. De koorts werd daardoor niet weggenomen, behalve alleen bij eene vrouw van 74 jaren, die eene anderendaagsche koorts had. Zij had tevens hoest en zwelling der beenen, en teekenen van kwaadsap-

(d) *Alg. Med. Annalen* 1825. mare p. 417 & Nov. p. 1518.

(e) *Spec. med.* de nonnullis vegetabil. princip. alcaloïd. aut substantiis antifebril. inprimis cum alcaloïd. c. peruv. comparatis 1828. p. 3 seqq.

sappigheid. Nadat zij 10 gr. genomen had, bleef de koorts weg en de zuchtige toevallen verdwenen door eene ruime waterloozing. Bij anderen, die dezelfde hoeveelheid *piperine* gebruikten, bleef de koorts aanhouden, en werd meestal door dezelfde hoeveelheid *sulph. chinini* weggenomen. Bij eene hardnekkige *quartana* werden tot 20 gr. toe zonder uitwerking gegeven, en deze werd alleen door tweemaal 25 gr. *s. chin.* te nemen, hersteld. Andere derdendaagsche koortsen, die ook moeijelijk door de *s. chin.* waren weg te nemen, weerstonden ook aan de *piperine*, een geval uitgezonderd, waarin 20 gr. *piper.* ook de koorts wegnamen. Sommige *tertianae* weken voor 16 gr. *piper.*, bij andere kwamen naderhand *recidiven.* In een geval volgde na het gebruik een sterk *acces* en bleef daarna weg. Bij een kind van 3 jaren werd alleen voor drie dagen door 12 gr. de koorts gestuit; dit gebeurde ook bij andere zieken, als men de giften niet tot 30 of 40 gr. vermeerderde. Het *extract* veroorzaakte hitte in de maag en nam de koorts niet weg. Hij raadt dus het gebruik boven de *s. chin.* niet aan, vooral ook, omdat het eenen onaangenamen, sterken en heeten smaak behield, de zieken over hitte in de keel en in de maag klaagden, en een rood en opgezet wezen hadden. — In het *Nos. Acad.* werden de koortsen wel weggenomen, maar kwamen ook weldra weder. In een geval, waarin de borst aangedaan

was,

was, had het eene zeer nadeelige uitwerking. Er is dus geene reden, om dit middel voor de *s. chin.* te verkiezen, vooral ook, daar het een zeer duur *præparaat* is.

Behalve de door mij behandelde geneesmiddelen, heeft men onlangs met vele andere planten proeven genomen, die ik niet heb kunnen beproeven, dan die ook aan het oogmerk niet hebben beantwoord; men kan daarvan het verslag vinden in den supplementband van de *Therapie* van RICHTER en het meermalen aangehaalde werk van DIERBACH, waarin men zeer volledig ook van deze middelen narigt zal vinden. Ik zal dus liever overgaan tot de uitwendige middelen, welke in deze koortsen zijn aangeprezen en ook grootendeels door ons gebezigd zijn; terwijl ik, hetgeen ik over de *chinine* in het voorgaande deel mijner Waarnemingen begonnen heb te zeggen, nader op het einde dezer verhandeling zal behandelen.

Uitwendige Middelen.

Binden der Ledematen.

Onder de middelen, die men gemakkelijk konde beproeven, en die tot de *perturberende methode* behooren, heb ik het eerst gebragt het binden der ledematen, waardoor eene andere rigting aan den omloop des bloeds gegeven wordt. Ofschoon dit middel, om namelijk de ledematen

te

te binden voor of in het *acces* der koorts, ten einde door drukking der aderen den aandrang des bloeds naar het hart te verminderen, ook bij ons niet geheel nieuw is, en reeds BOERHAVE en VAN SWIETEN (f) daarvan gesproken hebben, is dit echter het eerst door een *Engelsch Chirurgijn Majoor* in het jaar 1793 met een gelukkig gevolg beproefd, en daarna ook door anderen met een goed gevolg nagevolgd (g). Hij had dit door een bloot toeval ontdekt: de heer G. KELLIE namelijk, lag met zijn schip voor de *Willemstad*, die toen door de Franschen belegerd werd. Vele Schepelingen hadden op dat tijdstip ligte *intermitterende* koortsen, die door den koortsbast gemakkelijk genezen werden. Hij vernam van een onzer loodsen: dat hij, eens eene langdurige derdendaagsehe koorts hebbende, van eene oude vrouw den raad kreeg, om, voor het aankomen der koude, den regter arm en de linker dij met een' band zoo te binden, dat de toevloed van bloed daardoor verhinderd werd. Dit middel was hem zoo wel gelukt, dat hij daardoor de koorts overwonnen had. Ofschoon nu de heer KELLIE in dit middel geen groot vertrouwen stelde, wilde hij echter daarvan de proef nemen bij een' matroos, die eene derdendaagsche koorts had. Hij legde hem om den reg-

(f) *Aphor.* 691. *et comm. in hunc locum.* t. II. p. 307.

(g) *Auserl. Abh. z. Gebr. f. pract. Artze. Auszug* von KOCH. VI. p. 323 seqq.

regter arm en het linker been een *tourniquet* boven de knie. Na twee minuten verdwenen de rillingen en andere toevallen van het tijdperk der koude; er volgde eene matige hitte en de lendenpijn hield geheel op. Hij liet het *tourniquet* ongeveer een kwartier uurs liggen, en de aanvallen van de koude kwamen niet weder. Hij beproefde deze onderbinding in meerdere gevallen, altijd met dat gevolg, dat na weinige minuten de koude ophield, de hitte zeer matig en de aanval over het geheel veel korter was. —— Dit moedigde ook anderen aan, om dit middel te beproeven. De geneesheer VEITH ondervond ook dat na het binden de koude na drie minuten verdween. Daarna heeft WALLIS zich ook van dit middel met een goed gevolg bediend. CALHOUN zegt, dat de onderbinding der groote *arteriën* van de ledematen voor het *acces* de koorts verhinderde, en onder dezelve verzachtte (h). CHLADNI had eene *tertiana* door het binden der armen in het begin der koude genezen, en zegt, dat deze geneeswijze in *Rusland* zeer gemeen was (i). In de *Archives générales*, t. XV, vinden wij ook eene verhandeling van BAURGERY, die getuigde, dat dit niet alleen in *Engeland*, maar ook door Prof. LALLEMAND, te *Montpellier*, en naderhand door MARTINET en ROBOUAN met een

(h) *Med. Zeit.* 1820. IV. p. 215.

(i) HUFEL. *Journ.* t. XLII. 2de, & *Med. Zeit.* 1817. II. p. 218.

een goed gevolg gebruikt was. Een breedvoerig verslag daarvan vinden wij in het tijdschrift van de heeren MOLL en VAN ELDIK (j). Ook is het in ons land door proeven bevestigd (k).

In het bijzonder heeft mijn geachte leermeester, de Hoogleeraar M. VAN GEUNS, in het *Utrecht. Nosoc. Academicum*, dit middel beproefd en in verscheidene gevallen daarvan het nut bevestigd gevonden Hij nam, in plaats van het *tourniquet*, linnen windsels, die minder afschrik veroorzaakten, ook gemakkelijker konden worden aangelegd, en die daarom ook nog te verkiezen waren, om dat door het *tourniquet* ook de *arteriën* gedrukt, en hier alleen de *venae* moesten gedrukt worden. Gemeenlijk liet hij een buikzuiverend middel voorafgaan, op den koortsdag het bed houden, om daar het *acces* af te wachten. Wanneer nu de voorboden der koorts aankwamen: en zich door matheid, pijn in het hoofd en door de leden enz. vertoonden, werden om den arm, zoo na mogelijk onder den oksel, en aan de tegenovergestelde zijde, boven aan de dij of boven de knie een windsel zoo vast aangelegd, als de lijder dit verdragen konde, zoodanig echter, dat men zorgde, dat de onderliggende slagaders niet gedrukt werden. Men liet deze windsels gedurende zes minuten, somtijds langer, zelfs een kwartier uurs liggen, wanneer het

(j) *Pract. tijdschr.* VII jaarg. 5 st. 1828. p. 456.

(k) *Letteroefen.* ann. 1808. No. 5. *Mengelw.* p. 187 seqq.

het *acces* niet eerder ophield. Wanneer men nu in eenige *accessen* deze bindingen aanwendde, zag men, dat, zoo dezelve niet geheel ophielden, zij echter zachter en korter werden, en allengs verminderden. Op deze wijze week de koorts zonder het gebruik van den koortsbast, onder het toedienen van bittere *resolverende* en *tonische* middelen. Hij voegt er bij, dat, volgens den raad van WILLICH, het nuttig was, dat de lijder zich gedurende de koude van warmen drank onthield, maar in het tijdperk der hitte kouden drank bezigde. De heer W. R. VAN BAARLE heeft in zijne wel geschrevene en belangrijke inwijdingsverhandeling (1) ons een breedvoerig en naauwkeurig verslag gegeven van deze proeven, door den heer Med. Doct. WOLTERBEEK in zijn bijzijn genomen, waarvan hij zeven waarnemingen opgeeft. Ik zal alleen de *corollaria*, welke hij daaruit trekt, opgeven, en voor het overige tot de verhandeling zelve moeten verwijzen. 1. Besluit hij uit zijne proeven, dat het een krachtig middel is, waardoor niet alleen de werking van andere koortsmiddelen ondersteund wordt, maar de koortsen zelve alleen daardoor dikwijls worden weggenomen. 2. Dat daardoor niet alleen eenvoudige, maar ook dubbele anderendaagsche en alledaagsche koortsen hersteld werden; hij had

(1) *De valde multiplici febrium interm. medicatione, speciatim de membrorum majorum circumstrictione, tentaminibus in Nosocomio Academico explorata* 1809, vooral LQ. II & III.

had geene gelegenheid gehad, om het in *quartanæ* te beproeven. 3. Dat de tijd, waarop men dit binden moet verrigten, niet alleen bepaald is tot het aankomen van het *acces*, maar ook tot dat het tijdperk der koude in warmte overgaat, zoodat een langere aanwending de uitwerking geenszins scheen te verminderen. 4. Dat de uitwerking zich ook tot de volgende *accessen* uitbreidde, zoodat zelfs, deze nagelaten zijnde, dezelve verminderden en ophielden. 5. Dat de *paroxysmen* langzamerhand verminderden en den vorm van *tertianæ* aannamen. 6. Dat somtijds de *paroxysmen* verdubbelden en er somtijds een sterk *acces* op volgde, of dat het oorspronkelijke *acces* verdwijnende, hetzelve op den vrijen dag verplaatst werd, tot dat de nieuwe *accessen* ook door dezelfde behandeling gemakkelijk overwonnen werden. 7. Dat meestal op de binding eene sterkere hitte volgde, die in een zeer ruim zweet overging. 8. Dat hieruit blijkt de wijze van werking, namelijk: dat de *spasmus periphericus* van het eerste *stadium febrile* daardoor weggenomen zijnde, de koorts zelve ophoudt. 9. Dat in geen geval deze binding nadeel heeft aangebragt. Hij vraagt eindelijk of eene binding van alle vier ledematen hier niet te verkiezen zoude zijn?

Wij hebben de volgende waarnemingen hieromtrent genomen:

Ze-

Zeven en dertigste geval. J. Ensing, 28 jaren oud, kwam bij ons den 22 September 1809, met eene *ophthalmie*, die wij als *venerisch* beschouwden, op dien tijd waren er vele *intermittentes* heerschende, hij had tevens eene koorts, die ons eerst voorkwam een uitwerking te zijn van een *seton*, welke wij te voren in den nek gezet hadden, dan daar de koorts op geregelde tijden zich hervattede, en hij tevens teekenen van *sordes* hadde, gaven wij eerst een *emeticum*, de koorts kwam niet te min om den anderen dag weder op hetzelfde uur, den 1 October kwam de koorts des middags om een uur. Den 3, om 11 uur, hadden wij de onderbinding van den arm en het tegenovergestelde been gedaan, de koorts kwam toen aan met mindere koude, de onderbinding werd gedurende $\frac{1}{4}$ uur aangehouden, de koude verminderde allengs, zoodat de hitte reeds te 12 uur aankwam, en hierop het zweet volgde. In de *apyrexie* was hij zeer wel en de oogen schenen ook beter te zijn. — Hij gebruikte geene geneesmiddelen. Het volgend *acces*, den 5, kwam des morgens te 7 uren, toen de onderbinding geschiedde, de koude was veel minder. Den 7 kwam de koorts te 4 uren des morgens, de koude was weder minder, den 9 kwam het *acces* te $12\frac{1}{2}$ uur, de binding geschiedde toen aanstonds, maar de koude was toen sterker, de *urine* had een sterk zetsel; geene ontlasting gehad hebbende, werd hem

hem een' *resolverenden* drank met *senne* voorgeschreven; de koorts kwam des avonds, den 10, de onderbinding was niet aangelegd; den 12 kwam de koorts met minder koude weder, de hitte was ook minder, het zweet sterk; den 13 had het *acces* plaats te 1 uur, en ofschoon de onderbinding niet geschiedde, was de koude en het geheel *acces* minder, den 15 kreeg hij ten 9 uur den aanval, aanstonds werd de binding aangelegd en de koude was minder en korter, de hitte duurde 2 uur en het zweet was matig, ik gaf hem:

℞. *Pulv. c. Peruv. unc. ß.*
Tart pot. acid. dr. ii.
Caryoph. arom. dr. j.
m. f. pulv. N. xii.

S. Alle 2 uur een.

Den 18. Een ligt *acces* te 5 uren.

Den 20. Geen *acces* meer.

In dit geval verminderden de *accessen* merkelijk na de onderbinding, zoodat door eene geringe gift van den *cortex* met *crem. tart.* en kruidnagels, een middel hetwelk in *'s Hage* veel als huismiddel gebruik werd, de koorts werd weggenomen.

Acht en dertigste geval. SIMON HENDRIKS, een sterke brouwersknecht, 20 jaren oud, werd

op

op den 14 Sept. 1809 door eene *remitterende* koorts aangetast, met teekenen van *sordes biliosae;* hem werden toen *emetica* en *laxantia* toegediend; den 21 ging deze koorts in eene *intermittens* over, die met koude begon en met zweet eindigde. Den 22 werd hij in ons *Nosocomium* opgenomen, hij klaagde toen over duizeling, hoofdpijn, pijn en drukking in den hartskolk, kwaden smaak en walging, *rheumatische* pijnen door de leden en zwakheid, waarom hem wederom braak- en laxeermiddelen gegeven werden. De koorts was nu onregelmatig *intermitterende*, zoo echter, dat dezelve om den anderen dag wederkwam. De eerste wegen door de voorzeide middelen genoegzaam gezuiverd zijnde, *intermitteerde* de koorts zoodanig, dat zij tot eene zuivere *tertiana* gebragt was. Ik liet op den 28 de onderbinding van den arm en het been doen; — den 28 toen het *acces* aankwam en de onderbinding geschiedde, was de koude matig en kort, de hitte was ook minder en het zweet behoorlijk; den 30 geene koorts, maar den 1 October, op den vrijen dag, kwam er een ligt *acces* met weinig koude en veel zweet. Daar er weder meer *gastrische* teekenen waren, gaf ik hem een' zacht *resolverenden* drank van *manna* met *tart. em.* en *oxym. scill.* Den 3 kwam de koorts om 9 uur 's morgens, met weinig koude; den 5 om een uur, even als te voren; den 8 wederom een ligte aanval, om

10 uur 's morgens, en daar hij wederom over walging, bitteren smaak &c. klaagde, werd hem een *emeticum* gegeven; den 8 kreeg hij het laatste *acces*, en terwijl ik hem een drankje uit *extr. card. bened. gentianae* met *aq. c. aur.* liet gebruiken, herstelde hij. — In dit geval was ook de koorts verdubbeld en op de goede dagen overgesprongen, maar daarna ook van zelf opgehouden.

Negen en dertigste geval. ANNA MULLER, een meisje van 18 jaren, kwam den 1 December in het *Nosoc.* Zij had reeds zeven weken eene anderendaagsche koorts gehad, die onregelmatig, dan vroeger dan weder later aankwam, zij had te gelijker tijd een verzwering van de tong, die waarschijnlijk van een *salivatio mercurialis* afhing, daar zij *fluor albus* en een' verdachten uitslag tevens had; deze zweren werden door verzachtende en zuiverende mondspoelingen weggenomen, terwijl de kina met *extracta resolventia* en *murias ammoniae* behandeld werd, en daarvoor niet wilde wijken. De koorts had nu den vorm van eene regelmatige *quartana* aangenomen, echter waren de *accessen* niet zeer zwaar. Ik liet daarom de onderbinding den 19 aanwenden, de koude kwam op de gewone wijze aan, de hitte was minder, en het *acces* over het algemeen matiger. Den 22 verdween de koorts na het binden, de koude hield op, en er volgde noch hitte, noch zweet; de koorts kwam

niet weder en zij werd. eenige dagen later, hersteld uit het *Nosoc.* gelaten.

Men ziet uit de opgegevene gevallen, dat niet alleen door het binden het *acces* werd weggenomen, maar dat de koorts zelve en de *habitus febrilis* tevens ook verdwenen. — In ons geval van *quartana habitualis*, was de uitwerking zeer blijkbaar, en daarom is deze *methode* verder onderzoek, naar ons gevoelen, waardig (m).

Aderlaten in het tijdperk der koude.

Onlangs heeft de heer MACKINTOSH in het *Edinburgsch med. et surg. Journal*, overgezet in het *archiv. van* HORN (n), op denzelfden grond, om namelijk de *veneuse* ophooping des bloeds, welke in het *stadium frigoris* plaats heeft, weg te nemen, aangeraden, om door eene aderlating, in dit tijdperk, deze ophooping weg te nemen en zoo de *circulatie* te herstellen. Hij schrijft namelijk alle de toevallen, welke in dit tijdperk worden waargenomen, toe aan eene ophooping van bloed naar de inwendige deelen, naar de hersenen en het ruggemerg, de longen, de regter zijde van het hart, de milt, lever, de vaten van het *mesenterium enz.* Alle deze toevallen werden in een oogenblik weggeno-

(m) *Mei en Junij* 1828, p. 534 seqq.

(n) ANDRÉ, een Zweedsch geneesheer, prijst ook dit middel. Mg. 1820, I. p. 186.

nomen, door eene aderlating van 6—8—10 oncen; somtijds waren 3 oncen voldoende, en maar eens of tweemalen had hij een of twee pond moeten ontlasten. Hij kwam op dit denkbeeld door het openen van lijken, die gedurende de koude gestorven waren, en vond eene groote menigte zwart bloed in de vaten van het hoofd, der longen, van het hart, en deszelfs groote aderen, in die der lever, milt en de vaten van het darmscheil. — PRINGLE had de milt door de sterke opzetting gebarsten gevonden — en de longen had de schrijver zoodanig met bloed overladen gezien, dat groote stukken daarvan in water zonken. Men dacht oudtijds dat eene aderlating, in het tijdperk der koude, doodelijk was; ondertusschen had hij, na veel onderzoek, eindelijk toen hij zelf eene langdurige *intermitterende* koorts had, welke voor den koortsbast en andere middelen niet wilde wijken, de eerste proef met zich zelven genomen. Hij zag, na eene aderlating van 12 oncen, de koude met alle deszelfs gevolgen verdwijnen: er volgde noch hitte noch zweet — er onstond een aangenaam gevoel van warmte na de onaangename koude, en in plaats van zwakheid, waren zijne krachten toegenomen. Sedert dien tijd (Julij 1810) herhaalde hij deze proeven bij verscheiden koortsigen, met een even zoo gelukkig gevolg. Hij verhaalt acht gevallen, waarin deze *methode* gelukt wes — terwijl niet alleen het *acces* op-

 hield,

hield, maar de koorts niet wederkeerde, ten minste in de meeste gevallen. Hij maakt daaruit het volgende besluit: 1. Dat de aderlating in het *stadium frigoris* niet noodwendig den dood ten gevolge heeft. 2. Zij geneest somtijds de ziekte volledig, somtijds toont zij zich nuttig te zijn, door als het ware de keten te breken der ziekelijke werkingen, en het volgend *acces* zachter maakt. 3. In alle gevallen, waarin de heer M. het gebezigd had, werd de koude zeer verkort, en de volgende tijdperken voorgekomen. 4. In het bijzonder schijnt het in hevige herfstkoortsen te stade te komen, vooral in de kwaadaardige *int.* koortsen, die in *Holland* en andere moerassige landen, als *Italië*, zoo menigvuldig voorkomen. 5. Men kan het in alle *climaten* aanwenden, wanneer de koude lang aanhoudt en heviger wordt. 6. De aderlating past beter in het tijdperk der koude, als in dat der hitte, dewijl daarna de volgende aanval niet wegbleef. 7. Men kan dezelve ook in de koude van alle andere koortsen, als ook in schuddingen der hersenen aenwenden. — De *Recensent* in de *Med. Zeit.* (o) zegt: in hoe verre *Duitsche* artsen van deze *methode* gebruik zullen maken, kan men niet vermoeden, intusschen schijnt dezelve groote voorzigtigheid te vorderen, en zal zelden noodig zijn, daar wij thans zulk een zeker middel hebben, om den aanval weg te nemen

(o) 1827, IV. p. 365.

men in het *sulph. chinini.* In de *epidemie* van *Groningen*, zegt hij, zag men niet veel nut van de aderlating, en dit schijnt niet ten voordeele van den heer M. te zijn. De schrijver (M.) zoekt in het breede de tegenwerpingen op te lossen, die tegen deze *methode* gemaakt kunnen worden, waarin wij hem niet kunnen volgen.

Intusschen vinden wij weldra nadere proeven met deze behandeling in het *Edinb. med. & surgical. Journ.* N. XLVIII, Jan. 1829, en daarvan een uittreksel in de *Med. Zeit.* (p) van Dr. W. Stoker van *Dublin*. Hij had namelijk het aderlaten beproefd in het koude tijdperk van de aldaar heerschende voorjaarskoortsen. In alle gevallen werden omtrent 10 oncen bloed afgetapt, als de koude zich ten volle gevormd had, oogenblikkelijk hield de koude op. Zoodra er eenige oncen afgetrokken waren, keerde de koude weder, verdween als er 12 oncen ontlast waren, maar kwam terug somtijds als men de ader verbond. Zij duurde dan 5—10 minuten in eenen geringen trap voort, waarop dan de hitte volgde, De tijd van het koude tijdperk, werd door de bloedontlasting niet verminderd, maar wel de daarmede vergezelde hoofdpijn en het hoesten, somtijds scheen de koude daardoor verlengd te worden en somtijds geen invloed daarop te

(p) 1829, II. p. 225, N. 68 en Horn *Archiv*. 1830. *März*, *April* p. 340, zeer breedvoerig.

te hebben. Zelden bespeurde men dat de koude daardoor korter werd; wanneer de koude daardoor minder werd, waren hitte en zweet ook minder. Dikwijls was er in plaats van de hitte eene aangename warmte, die tot zweet overging. In andere gevallen kwam er een sterke aanval van hitte, die langer duurde, en waarop een langer voortdurend zweet volgde, of ook wel zonder zweet ophield. Meest had de aderlating op de hitte en zweet geen invloed. De aderlating had den besten en onmiddelijken invloed op de toevallen, welke een' plaatselijken aandrang naar binnen aanduidden, vooral ook in vele, die een *chronische bronchitis* hadden. Zeer verschillend was de uitwerking der aderlating op den pols, die somtijds klein, snel, onregelmatig, zinkende &c. was. — Braking en maagpijn gedurende de koude, werden door de aderlating weggenomen. — Niet zelden werden na de aderlating ontstekingen ontwikkeld — een zieke stierf onder de aderlating, in de koude aangewend, men vond de longen ontstoken en eene verweeking der hersenen — de *typus* der koortsen werd daardoor dikwijls veranderd en ging somtijds in eene aanhoudende koorts over. Uit 22 hier kort aangehaalde gevallen blijkt het, dat men dezelve niet overal kon aanwenden. — Meestal moest men daarna *s. chin.* gebruiken — de genezing was veelal langzaam, soms was het middel gevaarlijk. — Het schijnt dus alleen in ge-

gevallen van ontsteking of plaatselijke *congesties* aanwendbaar te zijn.

Ik zoude geen einde vinden, en deze reeds te lange verhandeling zoude te verre uitloopen, indien ik alle uitwendige middelen, die men ter wegneming der koorts heeft aangewend, wilde opnoemen, en die ik ook zelve niet alle heb kunnen beproeven. Zoo heeft b. v. HUTCHINSON de uitwendige aanwending van eene oplossing van *tart. emeticus* aanbevolen (q). Andere hebben in het koude tijdperk den damp van warm water gebezigd (r). Anderen wederom allerhande soort van zalven en wrijvingen, en eindelijk het aanleggen van spaansche vliegen op afgelegene deelen aangeraden, hetwelk ook in deze *epidemie* bijzonder van nut geweest is.

Wanneer wij nu in een kort woord zamentrekken, hetgeen wij breedvoerig omtrent de *succedanea cort. peruv.* gezegd hebben, dan moeten wij met HORN dit besluit opmaken: dat wij somtijds, vooral in ligtere gevallen van voorjaarskoortsen, nu en dan nut gehad hebben van sommige geneesmiddelen, vooral uit de klasse van de bittere en *aromatique* middelen, maar dat zij alle over het algemeen geenszins aan onze ver-

(q) *Med. Zeit.* 1810. IV. p. 18. JOURDAIN *Journ. de Med.* 1826. *janv.* p. 25.

(r) LE ROUX *Journ. de Med.* t. XXXVII. p. 83—6.

verwachting hebben beantwoord, en dat het dus tijd verliezen is, wanneer men in langdurige en zware koortsen zich van deze middelen als *specifica* wil bedienen, en men dus tijd en kosten onnoodig verspilt, en veel beter doet, om aanstonds, als er geene tegenaanwijzingen zijn, zich van den koortsbast, en in de meeste gevallen van de *s. chin.* bediene, welke toch vele voordeelen boven alle andere bereidingen der koortsbast heeft.

NADERE AANMERKINGEN

OMTRENT DE

KINA LOOGZOUTEN.

NADERE AANMERKINGEN

OMTRENT DE

Kina Loogzouten.

In het voorgaand deel mijner Geneeskundige Waarnemingen heb ik, handelende over de *sulphas chinini*, aangemerkt, dat ik van oordeel was, dat het *kina* loogzout of *chinine* wel de specifieke kracht der *kina* tegen tusschenp. koortsen bevattede, en wel zoodanig, dat in die soorten van *kina*, waarin dit loogzout, of ook de daarmede veel overeenkomende *cinchonine*, ontbreken, men ook tevens daarin deze specifieke kracht vermiste; dan dat ik tevens dacht, dat deze koortsverdrijvende kracht *niet eenig en alleen* van deze beginsels afhing, zoodanig, dat dezelfde kracht evenredig was aan de hoeveelheid van deze beginsels, daarin vervat. Ik gaf daarvan de volgende redenen op:

Vooreerst: dat b. v. de gewone bruine kina of *c. fuscus*, welke zeer weinig van deze zouten bevat, alleen genomen, even zoo goed de *intermitterende* koortsen geneest, als de gele *kina* of *c. regius*, die daarvan eene veel grootere hoeveelheid oplevert.

Ten

Ten tweeden: omdat de *residua* (waarvan straks nader) van de *s. chin.*, welke zulk een geringe hoeveelheid *chinine* nog bevatten, dat men het niet der moeite waardig rekent, die daarvan af te scheiden, dan nog, ofschoon in eene grootere mate genomen, de koorts, volgens onze opgegevene waarnemingen, wegnemen.

Ten derden: omdat dit *residuum*, na de afscheiding der *chinine*, dan ook nog *cinchonine* bevat, welke ook, volgens alle waarnemingen, koortsverdrijvend is, en anders geheel verloren gaat.

Dan, sedert ik dit schreef, hebben de nieuwe ontdekkingen van den beroemden scheikundigen D. F. Sertürner, van *Hameln*, ons waarschijnlijk verklaard, waarom dit *residuum* somtijds meer en beter werking deed dan de *s. chinini* zelve, daar het uit zijne proeven bleek, dat, na de afscheiding van de *s. chinini*, er een nieuw *alkaloïde* kan toebereid worden uit het overblijfsel, hetwelk hij *chinoidine* noemt. Daar de beschrijving van de bereiding van dit middel door hem in het *Journal* van Hufeland is opgegeven (s) en hij in een nader stuk er nog eene gemakkelijker manier van toebereiding belooft te beschrijven, zal ik mij daarmede niet ophouden, maar alleen het volgende, hetwelk hij van deszelfs hoedanigheden meldt, in het kort opgeven.

De

(s) Deel LXVIII. 1ste st. p. 1. Zie deel LXXI. 4de st. p. 53.

De *chinoidine* overtreft alle andere *alcaloïden* in deszelfs verwandschap tot zuren, als ook in geneeskundige kracht. Het heeft veel overeenkomst met de overige *kina-alcaloïden*, met opzigt tot de kleur, smaak en onoplosselijkheid in water. Het verschilt echter daarin van dezelve door de groote vatbaarheid (*capacität*) voor zuren, door de sterke werking op de kleuren der planten, in deszelfs naauwe verbinding met eene bruine, schadelijke, zure *extractifstof*. Het gezuiverde zout is kleverig als een balsem en zeer smeltbaar. Met betrekking tot deszelfs geneeskundige krachten, overtreft het als koortsverdrijvend middel zoo wel de *chinine* als alle andere soorten van *kina*-basten, en schijnt nog bijzondere krachten te bezitten van de *kina*, welin de *chinine* ontbreken. Ja, dat het tot de *chinine* in betrekking staat als deze tot den kinabast. De proeven met de *chinoidine* bij koortsigen, bewijzen, dat verscheidene kinasoorten hare kracht van de *chinoidine* ontleenen; daar door het gebruik van dit middel geene, ten minste zeer zeldzaam, instortingen voorvallen, en ook de gevolgen der koorts, bleekheid, gezwollene voeten, gebrek aan eetlust, veel schielijker dan anders verdwenen. Terwijl na het gebruik der *chinine* dikwijls recidiven voorvielen, had dit bij dat der *chinoidine* geen plaats, ofschoon daarvan veel kleinere giften, van 2 of 3 gr., drie maal dagelijks genomen werden. Ook deed het

het veel nut in *febris anomala et larvata*, waarvan hij verscheidene ziekte-geschiedenissen aanhaalt. Hij bevestigt dit door nadere waarnemingen, vooral omtrent *anomale* toevallen, die hij als verplaatsingen der koortsstof beschouwt, en door dit middel had weggenomen (t).

Weldra namen twee Italiaansche scheikundigen, RAVIZZA en CASATI (u), proeven met de moederloogen der *chinine*, en kregen door eene eenvoudige bewerking uit vier pond vijf drachmen *sulphate* de *chinoïde*. SERTURNER meende dat het onzuivere *extract* nadeelige uitwerkingen deed; dan deze scheikundigen verklaren, dat men van deze moederloogen tot de dikte van *extract* hebbende laten uitwasemen, met nut in den vorm van pillen in *intermitterende* koortsen kan gebruik maken, en dat 24 gr. meestal genoegzaam zijn, om de *accessen* weg te nemen. Honderd ponden *kina* geven 34 oncen *s. chinini*, en 10 oncen *extract* van de moederloogen. Daar nu 24 gr. genoegzaam zijn, kunnen 10 oncen *extract* 240 zieken genezen. Hij verkiest dus dit *extract* boven de *s. de chinoid.*, omdat dit het geheele *alkali* bevat en de kracht zoo sterk is. CASATI heeft dit *extract* aan meer dan 50 zieken gegeven van verschillenden ouderdom en die verschillende koortsen hadden, allen had hij zon-

(t) HUFEL. Journ. LXX. 4 st. p. 92.

(u) *Hygie biblioth. med.* & par G. J. COMET. Mars 1830, p. 151.

zonder *recidiven* met 18 tot 30 pillen in korten tijd hersteld.

Ik vinde geen nadere proeven met dit *alcaloïde*, en daar tegenwoordig minder *s. chin.* bereid wordt, om het tegenwoordig geringe vertier en omdat men dezelve beterkoop uit *Frankrijk* ontvangt, heeft men deze bereiding nog niet kunnen beproeven. Intusschen vinde ik in een der nieuwste Fransche journalen (v) dat PELLETIER, CAVENTOU en HENRY alleen in de moederloogen gevonden hebben gekristalliseerde *cinchonine* en *phosphas calcis*, en besluiten daaruit, dat, wanneer men dit water tot de dikte van een *extract* uitwasemt, dit weinig kan uitvoeren om de koorts te stuiten, en dat het eenig nut, hetwelk men er van kan hebben, daarin bestaat, dat men er *cinchonine* uit kan trekken.

Verdere proeven zullen dan ook dit nog duistere stuk moeten beslissen (w).

Wan-

(v) Revue Medicale, Mai 1830, p. 323.

(w) In het laatste mij toegekomen stuk van de *Revue Médicale*, van Julij 1830, p. 93, vinde ik een stuk getrokken uit de *Archives générales de Médecine*, Junij 1830. *Notice sur l'efficacité de l'extract du residu des eaux mères du sulfate de quinine dans le traitement des fièvres intermittentes par* M. RENNES, *Méd. ord. des arm. aggrégé de la faculté de Strasbourg*. De schrijver zegt, dat het overblijvend vocht, waaruit men alle kristallen der *quinine* heeft afgescheiden (houdende volgens de nieuwste proeve *cinchonine*, *cinoïde*, een gedeelte niet gekristalliseerde *quinine* &c.) door uitwaseming tot de dikte van een' dunnen stroop en door flenel gedaan, en daar-

Wanneer wij de proeven nagaan van de beroemde hedendaagsche scheikundigen, omtrent de werkzame deelen van geneesmiddelen, dan zien wij, dat bijna elk geneesmiddel zulk een werkzaam beginsel, hetwelk van de andere kan afgescheiden worden, bevat.

Bij het onderzoek van de verschillende kinasoorten, of de daarmede verwante planten, heeft men ontdekt, dat zij alle loogzouten of beginsels bevatten, die in sommige opzigten overeenkomen en in andere verschillen. Deze proeven door de heeren CAVENTOU en PELLETIER genomen, zijn ons reeds door onzen beroemden ambtgenoot S. STRATINGH, in zijn classiek werk medegedeeld (x). Naderhand hebben ook anderen, b. v. CHAPMAN, CARPENTIER en BRERA, in de mindere soorten, als de *china piton* of

daarna door het *baln. mar.* tot de dikte van een donker bruin, zeer bitter, en in water oplosbaar *extract* gebragt, zeer uitnemende werkingen getoond had in het genezen van *interm.* koortsen, in het militair hospitaal te *Straatsburg*. Honderd en een *interm.* koortsen werden in $16\frac{1}{2}$ dag door de *s. quin.* genezen, door $25\frac{1}{8}$ gr.; $\frac{1}{4}$ kreeg instortingen, 50 anderen werden door het *extr. v. qninine* tot $24\frac{1}{2}$ gr. in 15 a 16 dagen; de 5de kreeg alleen een *recidif.* In een en ander geval week de koorts voor 6 tot 12 gr.; maar men gaf het middel in verminderde giften nog 10 tot 12 dagen; 50 zieken met kina in poeder behandeld leverden de volgende resultaten op. Een once in een half poeder ten naasten bij met de gegevene hoeveelheid *s. quin.*, of deszelfs *extract*, nam de koorts in 17 dagen weg; $\frac{2}{5}$ hadden instortingen. Voorts heeft eene driejarige ondervinding in het milit. hospit. getoond, dat meer dan 3000 *interm.* koortsen van verschillenden aard, met met beste gevolg, door dit *extract* genezen zijn.

(x) Scheik. verh. over de *Cinchonine* en *Quinine*, p. 12 seqq.

of *bicolorata*, en een nieuw soort *china*, van *Arequeba* &c., loogzouten ontdekt, welke, de eene meer, de ander minder, met de gewone *quinine* of *cinchonine* overeenkwamen, en daar men te vroeg besloot, dat deze loogzouten krachteloos zouden zijn in het wegnemen der koorts, heeft men verzuimd dezelve te beproeven. Naderhand echter wijzer geworden, heeft men ook deze verschillende loogzouten beproefd en gevonden, dat ze wel degelijk koortsverdrijvende waren, wel niet altijd in dien trap, waarin de *quinine* de koorts verdreef, maar dan toch ook somtijds nuttig, wanneer de echte *quinine* onwerkzaam bleef (y).

Dezelfde werkzame *Apotheker*, de heer KRAK van *Veendam*, die de door mij te voren opgegevene proeven met de *residua* van de *quinine* genomen had, kwam nu op het denkbeeld om nader de *alcaloïden*, die de gemeene soorten van *kina* opleveren, te onderzoeken, en ook derzelver krachten in het wegnemen der tusschenpoozende koortsen te beproeven.

De heeren Doctoren NANNINGA van *Veendam* en VEENHORST van *Zuidbroek* beproefden het eerst het zout, verkregen uit een gemeen soort van

(y) Men zie deze proeven in RUST en CASPAR, *crit. Repert. für die gesamte Heilk. XXI. 3 heft.* Over de *Buena hexandra* van *Brasilië.* CHAPMAN, *journ. of the med. and phys. scienc. neu. ser.* vol. 2, no. 3. — *Med. Zeit.* 1829. II. p. 124 & p. 126. BRERA, over de *china piton*, of *bicolorata*, *Med. Zeit.* 1830. *I. p.* 233. *Revue Medic.* Mai 1830, p. 323.

van *Amerikaansche* kina, (waarvan ik naderhand meer opzettelijk zal spreken). — De laatste verklaarde mij dit praeparaat met vrucht gebruikt te hebben. De eerste schreef mij, dat hij niet veel gelegenheid had, dit middel te beproeven; dat hij echter thans een' zieke had die reeds eenige weken aan eene *quartana* gelaboreerd had, welke hij met 40 gr. had weggenomen. Bij een' jongeling, die eene *quotidiana* had, had hij reeds 40 gr. gegeven, de koorts was niet geheel opgehouden, doch merkelijk verminderd. Hij meende, dat dit middel niet zoo spoedig werkte, en men er meer van noodig had, dan van de *s. chin.*, en dat hij in dringende gevallen die niet zoude durven geven.

Op mijn verzoek ontfing ik daarvan een paar drachmen, waarvan ik een gedeelte aan den heer Dr. Reilingh ter beproeving gaf. Ik ontving daaromtrent het volgend verslag.

I. B. Kr., een negenjarig meisje, had, gedurende de herfst van 1828, langen tijd aan eene derdendaagsche koorts geleden, die echter geen vast beloop hield, en niet zeer zwaar was. Nadat zij zonder merkelijke verbetering reeds eenige *resolventia* gebruikt had, gaf hij haar den 20 Dec. 20 gr. van de nieuwe *quinine* uit de *Amerikaansche* kina, om daarvan alle uur 2 gr. te gebruiken. Zij bevond zich onder het gebruik van dit middel zeer wel, en had daarvan geene onaangename gewaarwordingen. De vol-

volgende aanval bleef weg, en zij bevond zich nog op den 20 Dec. zeer wel.

II. B. L., veertien jaren oud, had sedert acht dagen eene anderendaagsche koorts, die van een' *rheumatischen* aard was, en tot dus verre als zoodanig behandeld was. Schoon de *rheumatische* aandoening grootendeels scheen geweken te zijn, was echter de laatste aanval niet gemakkelijker dan de voorgaande geweest. Zij kreeg nu (den 20 December) 12 gr. van gemelde *quinine* op den vrijen dag, de koorts bleef terstond weg, zoo dat zij zich den 30 December nog over eene volkomene gezondheid verheugde.

III. J. B., een jongen van 16 jaren, die reeds lang aan de derdendaagsche koorts geleden had, en telkens door 16 gr. *s. chinine* werd weggenomen, gaf hij den 28 December 20 gr. van dit middel, zonder eenige uitwerking.

IV. M. S., een meisje van 13 jaren, die reeds lang aan herhaalde aanvallen van derdendaagsche koorts sukkelde en telkens voor 4 of 5 weken door xvi gr. *s. chin.* werd weggenomen, had nu, den 20 Dec., reeds weder 14 dagen aan eene op den zelfden tijd wederkeerende *quartana* geleden, in de *apyrexie* was zij zeer wel. Nu werd haar een scrupel van de *Amerikaansche quinine* voorgeschreven, waarvan zij in den koortsvrijen tijd, alle uur 2 gr. nam. De nu volgende aanval was veel ligter dan de voorgaande en kwam iets later. Zij had van het

 mid-

middel geene nadeelige uitwerking bespeurd, noch opgeblazenheid, noch spanning in de maagkolk, noch braakachtigheid. Zij nam nog 6 gr. waarna de koorts geheel weg bleef.

Ik had te weinig van dit middel overgehouden, en aan mijnen waarden ambtgenoot, den heer S. STRATINGH, Ez., kunnen geven, om het behoorlijk te kunnen onderzoeken. Naderhand, zoo als wij zien zullen, is dat door Z. H. G. meer volledig gedaan. Ik vernam namelijk, uit een' brief van den heer NANNINGA (van 9 Febr. 1829), dat de heer KRAK nu nadere proeven genomen had met *alcaloïden*, getrokken uit de *c. Americanus* of *china nova*, en ook uit de *c. Carthagin.* terwijl hem de *Surinamensis* geen loogzout had opgeleverd. Bij nader onderzoek was het gebleken, dat deze *alcaloïden* meestendeels uit *cinchonine* bestonden. Met beide had hij de volgende proeven genomen:

I. Een meisje van 17 jaren, van een gezond gestel, had reeds eenigen tijd eene anderendaagsche koorts gehad, na vooraf aan *remitterende* koortsen van eenen *catarrhalen gastrischen* aard gelaboreerd te hebben. Hij gaf een *scrup. cinchonine* uit de *c. Americ.* in 20 poeders verdeeld, op den 1 October, waarvan er alle uur één gebruikt moest worden. Het volgende *acces* kwam op den gewonen tijd terug, ofschoon minder hevig. Na haar nog eens een *scrup.* daarvan gegeven te hebben, was de koorts lang-

zaam

zaam verminderd. De koorts is echter na 14 dagen *gerecidiveerd.* Nadat zij toen weder de *cinchonine* tot twee *scrupels* gebruikt had, bleef de koorts weder weg. Om de *recidiven* voor te komen, had hij haar toen den koortsbast in *substantie* gegeven, en zij is toen weggebleven.

Hierna had hij dit middel beproefd bij eenen jongeling, die reeds eenige *recidiven* van koorts had gehad, en bij wien de koorts traaglijk luisterde na de *s. quinine;* met dezen gelukte het ook niet wel, zoo dat hij eindelijk moest overgaan tot het *elect. c. peruv.* met *sal. amm.* en *tart. emetic.*

II. J. P., een boerenzoon, van een sterk en gezond gestel, 20 jaren oud, had reeds eenigen tijd aan *remitterende* koortsen gesukkeld, die eindelijk een *intermitterenden* en *tertianairen typus* kregen. De *accessen* vervroegden sterk en hij werd nu zeer zwak; aan dezen nu gaf hij een *scrup. cinchonine* uit de *c. Americ.*, en na hem tweemaal een *scrup.* gegeven te hebben, is de koorts geheel geweken; doch een liefhebber van de jagt zijnde, ging hij te vroeg uit en stelde zich te veel aan koude bloot, waar door hij na drie weken weder een *recidief* kreeg, hetwelk echter spoedig voor twee *scrup. cinchonine* week en niet is wedergekomen.

III. J. C., een man van een zwak gestel, omstreeks 30 jaren oud, had reeds een' geruimen tijd eene derdendaagsche koorts gehad. Deze gaf

hij

hij den 20 October een *scr.* van de *cinchonine* uit de *c. nov.* Hij moest dit nog twee keeren herhalen, voor dat de koorts geheel geweken was. Dezelve was echter een en ander maal *gerecidiveerd*, zoo dat hij hem eindelijk zijn gewoon *elect. c. p.* moest geven, waarna hij ook gezond gebleven is.

IV. Hij had geen spoediger en gunstiger werking van de *cinchonine* uit de *c. Americ.* gezien dan bij eene schippersvrouw, 30 jaren oud, die nog moeder van een kind was, hetwelk zij zoogde. Deze had meer dan zes weken aan eene *febris quartana* geleden. Den 30 November gaf hij haar een *scrup.* van de *cinchon.*, waarna de koorts spoedig week; na haar nog een *scrup.* daarvan gegeven te hebben, is zij volkomen hersteld en heeft hoegenaamd geene *recidiven* gehad.

V. L. S. Groen, een arbeider, van een galachtig gestel, was reeds in Augustus op de klei ziek geworden: zeer behoeftig zijnde, had hij geene behoorlijke geneeskundige hulp kunnen verkrijgen, toen hij den 17 November de hulp van Dr. N. inriep. Hij had toen reeds twee maanden *intermitterende* koortsen gehad, die in de laatste weken den vorm van eene *quartana* had aangenomen. Na te vergeefs hem eenigen tijd oplossende middelen te hebben gegeven, gaf hij hem nu ook de *cinchonine* uit de *c. nov.*, dan de koorts week ook voor dezelve langzaam,

zoo

zoo dat hij hem wel tweemaal daarvan een *scr.* had gegeven. Naderhand is hij verscheidene malen *gerecidiveerd;* dan daar hij zijne hulp niet verder had ingeroepen, had hij niet meer van hem gehoord.

VI. Hij had nog eenen jongen van 12 jaren daarmede behandeld: deze had eerst een *f. tertiana* gehad, die naderhand in eene *quotidiana* was overgegaan. Hij gaf hem den 2 December een *scrup. cinchon.*, waarvan hij alle uur moest nemen, omdat er zeer weinig vrijen tijd tusschen de *accessen* over bleef. Bij hem moest hij echter een *drachme* gebruiken, voor dat de koorts geheel geweken was; dan Dr. N. geloofde, dat hij de geneesmiddelen niet geregeld gebruikte en ook daaraan was toe te schrijven, dat het middel niet zoo spoedig werkte. Hij had nog eens in December een *recidief* gehad, hetwelk van zelf was opgehouden.

VII. Nog had hij in December eenen weversjongen, van 18 jaren, van een zwak gestel, met hetzelfde middel de koorts weggenomen. Deze had vooraf eene zware ziekte van een' catarrhalen aard gehad, die in eene anderendaagsche koorts was overgegaan. Bij dezen week de koorts ook langzaam, en het was hem over het geheel voorgekomen dat de *s. chinin.* spoediger werkte.

Het komt mij voor uit dit berigt van Dr. NANNINGA, dat deze proeven met beide zouten geno-

nomen zijn, zonder dat ik kan bepalen, welke van deze in elk geval gebezigd is. Met deze berigten ontving ik twee soorten van zouten, het eene met het opschrift *cinchonine*, getrokken uit eene nieuwe soort van *kina*, en waarvan het Nederlandsche pond 3½ *drachm.* heeft opgeleverd. Het andere, *cinchonine*, getrokken uit de *cort. carthag.*, bereid volgens voorschrift van Prof. STRATINGH. Ik verzocht zijn Hooggel. deze bereidingen te onderzoeken, en ik ontving daaromtrent het volgende berigt, hetwelk ik, met zijne gunstige toestemming, hier onmiddelijk laat volgen:

« Ik heb de eer U Hooggel. hiernevens met « weinige woorden het *resultaat* van mijne proef« nemingen opzigtelijk de door U Hooggel. mij « ter hand gestelde *cinchonine*-soorten, uit de *c.* « *nov.* en de *carthag.* getrokken, mede te dee« len, voor zoo verre daaromtrent wegens de « kortheid des tijds als mogelijkheid van onder« zoek te zeggen valt. De uit de *c. nov.* ge« trokken zal ik door *n.* aanduiden, terwijl ik « die van de *carthagin.* door *c.* zal bepalen."

« De *cinchonine n.* was wit graauwachtig van kleur, de *c.* meer grijsachtig graauw. De smaak van de *n.* hield ik niet zeer bitter, die van *c.* bitterder, echter geen van beiden zoo doordringend en aanhoudend bitter als die van de zuivere *quinine*, uit de *c. regius* getrokken.

De

De *cinchonine n.* met 16 deelen *alcohol* van 30° behandeld, gaf eene helder geele oplossing, uit welke ongeveer $\frac{1}{6}$ tot $\frac{1}{8}$ kristallen van *cinchonine* aanschoten: die van de *c.* gaf een bruin vocht, en ook zoo vele meer gekleurde kristallen van *cinchonine*.

In beide gevallen had een overmaat van onopgeloste deelen zich op het *filtrum* verzameld, die van weinig bitteren smaak zich voordeden, in *alcohol* nu minder oplosbaar waren, dezen *alcohol* niet zeer bitter maakten: ofschoon nu echter grootendeels dit *residuum*, in een' kolf met verdund zwavelzuur behandeld, bij de *kina nova* bij overmaat van zuur geheel opgelost werd, bij de *c.* echter $\frac{1}{20}$ ongeveer onopgelost overliet.

Door deze oplossing in zuur scheen deze stof echter eene soort van *quinine* te zijn, doordien ook de loog daardoor bitter werd, maar ons de bitterheid echter niet zoo doordringend en aanhoudend voorkwam, als van de regte *quinine*.

Wij ploften dan ook uit deze oplossing, door eene potaschoplossing eene *quininachtige* stof neder, die wij voor als nog van de gewone *quinine* niet konden onderscheiden, en doch bevreemde het mij, dat wij door verzadiging van deze *quinines* met zwavelzuur, door uitdamping, niet de gewone vlokachtige kristallen van zwavelzure *quinine* verkregen, hetwelk wij nogtans voor als nu nog niet als beslist willen hebben aangemerkt, omdat de behandeling der geringe

hoe-

hoeveelheid, menigvuldigheid der proeven, en de bepaalde tijd daartoe ook hebben kunnen aanleiding geven.

De eerste bovengenoemde *alcoholische* oplossing van de beide stoffen toonde zich nu ook allezins loogzoutig, nam eenig verdund zwavelzuur tot verzadiging op; doch gaf bij de uitdamping geene kristallen van zwavelzure *quinine.*

De *quinines* die na de uittrekking met *alcohol* op het *filtrum* als minder oplosbaar waren overgebleven in een *platina* lepeltje aan een toenemende *alcoholvlam* blootgesteld, ondergingen niet de gewone voorafgaande harstachtige smelting der *quinine*, zij gaven eenen *aromatieken* rook van zich en begonnen eindelijk glimmend te gloeijen, met achterlating van een' ligten vlokkigen kool. Hoe het zij, moeijelijk is het nog een algemeen besluit uit deze proeven tot den waren aard en het bestaan dezer stoffen te nemen, daar sommige proeven schijnen te strijden met de gelijksoortigheid van dezelve met de ware *cinchonine* en *quinine*, andere daarvoor eenigsins pleiten.

Tegen de gelijksoortigheid met de gewone *cinchonine-* en *quinine*-soorten schijnt men te kunnen aanvoeren, dat er wel is waar bij beiden een zesde of iets minder kristalachtig zout, hetwelk wij voor *cinchonine* begroeten, is afgescheiden geworden, doch, dat de nu overige *quinine* deelen zich niet in alle deelen met die der gewone *quinine* gedroegen.

Hier is, 1°. te noemen de mindere oplosbaarheid in *alcohol* door het groot *residuum* bij de aanwending van eene 16malige hoeveelheid van dit versterkt vocht.

2°. Dat deze *quinine* op zich zelf en met zuren verzadigd, eene mindere doordringende bitterheid scheen te verraden, dan die bij de gewone *quinine* merkbaar is. Ofschoon eene proef door het bedriegelijk zintuig des smaaks genomen, niet dan zeer vermoedelijk moet gehouden worden.

3°. Het niet verschijnen van vlekachtige *sulphas quinini*, na de uitdamping, is mij ook minder verklaarbaar, doch dient nog nadere bevestiging.

Overeenkomst met de *quinine* toonde het 1.) door deszelfs oplosbaarheid in zwavelzuur (daar immers bijgevoegde of daarmede vermengde kalkdeelen door het zwavelzuur niet zoo gemakkelijk zouden worden opgelost), 2.) door deszelfs loogzoutigheid, 3.) door deszelfs bitteren, ofschoon iets minder sterken, smaak.

Hoe het zij, het zoude de aandacht der genees- en heelkundigen allezins waardig zijn op te sporen, of deze bijsoorten en andere soorten van kina, wezenlijk dezelfde *cinchonine* en *quinine* opleverden, die in den *fuscus*, *flavus* en *ruber* voorhanden en gevonden zijn, dan of ook wel een dergelijk analogisch *alcaloïde* voorhanden was, dat echter daarin zoo *specifiek* verschillend was, als deze kinasoort van de echte

soort;

soort; waardoor dan deze kina-*alcaloïden* door even zulke verschillende benamingen zouden moeten worden onderscheiden, als de *cinchonine* van de *quinine*, en dus *novine*, *carthagine* en dergelijke zouden moeten betijteld worden. Alsdan moesten naauwkeurig de kenteekenen, zoo die voorhanden waren, worden opgegeven, waardoor zij van de ware *cinchonine* en *quinine* verschilden; hetwelk vooral noodzakelijk zoude worden, indien zij ook in geneeskundige vermogens daarvan mogten verschillen, gelijk zulks immers bij het gebruik van deze basten duidelijk genoeg plaats heeft.

Ik voor mij vinde er nog zwarigheid in om te gelooven, dat uit deze bijsoorten en minder vermogende kina-soorten getrokkene *cinchonine* of *quinine* van dezelfde eigenschappen (die echter slechts gering scheikundig verschillend kunnen zijn) voorzien zijn, als de uit de ware kinabasten getrokkene, tot nu toe bekende, *alcoloïden*, omdat de basten zelve minder geneeskundig vermogen ontwikkelende, de loogzouten daaruit getrokken nogtans in vermogen gelijk zouden moeten staan met de uit de gewone vermogende basten getrokkene *alcaloïden*, hetwelk dan alleen verklaarbaar zoude worden, indien men aannemen wilde, dat deze *cinchonine* en *quinine* in deze vreemde kinasoorten op eene bijzondere wijze gebonden waren geweest aan eenig vreemd zuur of ander beginsel, waardoor zij als bast

niet

niet zoo vermogend konden werken als wel als vrije *alcaloïden*, uit den bast door de kunst getrokken en van andere stoffen gescheiden: dat men echter omtrent de uitspraak van het geneeskundig vermogen dezer stoffen hoogst voorzigtig moet zijn, en somtijds kleine giften van *quinine* wel eens bewerkt hebben wat men slechts van grootere kon verwachten, en andere omstandigheden meer zal ik hier niet behoeven aan te halen. Men zal, om tot eindresultaten te komen, in het groot deze basten moeten bewerken, met de gewone vergelijken, en alle de voortbrengsels daarmede in overeenkomst brengen, en bij ontdekte gelijksoortige of ongelijksoortige scheikundige eigenschappen een uitgebreid geneeskundig onderzoek moeten doen volgen, en zoo wel met voorzigtigheid, als onpartijdigheid dit gewigtig vraagstuk oplossen."

Na het afschrijven en het ter perse brengen van dit stuk vallen mij in handen twee belangrijke stukken, medegedeeld in het Geneeskundig Tijdschrift van de heeren MOLL en van ELDIK reeds van de maanden Julij en Augustus 1826, Vde jaarg., 4de stuk.

Het eerste van den Med. Dr. VAN ROGGEN van *Nijmegen*, over het overblijfsel van den koortsbast (*residuum decoct. c. peruv.*) als kina loogzout bevattende, p. 351. Het andere in hetzelfde deel, 5de stuk, onderzoekingen nopens de

zwa-

zwavelzure quinine getrokken uit door afkoking uitgeputte kina-soorten, door JULIA FONTANELLE, p. 439.

De heer VAN ROGGEN vond namelijk dat het *residuum* van het gewone kina afkooksel zoo wel van den gewonen *c. fuscus*, als vooral van den *regius* met zwavelzuur bereid, nog veel *quinine* en *cinchonine* bevattede, en dat hij met deze afkooksels, met suiker verzoet, alle *intermitterende* koortsen, zelfs kwaadaardige, zeer goed konde genezen; daar echter zeer veel siroop vereischt werd, om dat *decoct.* dienstbaar te maken, beproefde hij hetzelve met *carbon. sodae. alcal.* te verzadigen, hetwelk de kracht niet wegnam, en eerder een openende kracht daaraan scheen te geven.

De heer JULIA FONTANELLE kwam op hetzelfde denkbeeld, dat daar het water slechts zeer weinig *quinine* en *cinchonine* kon oplossen, men in den uitgekookten bast van de *kina* nog veel *quinine* en *cinchonine* overliet, en dus dit *residuum* nader moest beproeven. — Ik zal alleen het *resultaat* dezer proeven hier opgeven en moet voorts den lezer tot het werk zelve verwijzen.

Uit de proefnemingen blijkt:

1°. Dat de door *infunderen* of afkoken *uitgeputte kina's*, die voorheen, als geen werkdadig beginsel meer bevattende, werden weggeworpen, niet gelijk GUERETTE heeft opgegeven, *ongeveer dezelfde hoeveelheid zwavelzure quini-*

ni-

nine, als de *ongerepte kina*, uitleveren, maar, als *gemiddelde* hoeveelheid, volgens zijne proeven, volgens de onzen en die der H. H. Magnes-Lahens, Tarbes en Duprat, *twee derde* gedeelten zwavelzure *quinine* van hetgeen men zoude erlangd hebben uit eene gelijke hoeveelheid *ongerepte kina*, alsmede dat dit zout, bij de eerste kristallisatie, blank genoeg is, om geene verdere zuivering meer te behoeven; iets, hetwelk bij de ongerepte kina *geene* plaats heeft.

2°. Dat het *decoctum aquosum*, *vinosum* of *alcoholicum* van 20°, alsmede de daardoor ontstane *extracten* weinig *quinine* en *cinchonine* bevatten, en zulks, in weerwil van derzelver koortsverdrijvend vermogen.

3°. Dat men, door de op 50 *grammes* bepaalde hoeveelheid zwavelzuur, tot op 100 *grammes* te vermeerderen, door de verzuurde afkooksels te vermenigvuldigen, door de *praecipitaten* met eene grootere hoeveelheid 36° kokende *alcohol* te behandelen, en door het *gefiltreerde* en de *residua* met de moederloog herhaalde malen te wasschen, ongeveer een dubbel *product* erlangt.

Boven en behalve de aanmerkelijke voordeelen, welke deze daadzaken opleveren, met betrekking tot de bereiding van dit kostbare geneesmiddel, en tot de groote menigte kina die als onnut, plagt te worden weggeworpen, en die

die nu voortaan met vrucht zal kunnen worden gebezigd, moet de geneeskunde in den Peruviaanschen bast drie koortsverdrijvende beginselen aannemen, te weten de *quinine*, de *cinchonine* en de *principia extractiva.* Hij bevestigt dit laatste daardoor, dat de waterige *extracten*, volgens PELLETIER weinig *quinine* bevatten, en dat dit ook plaats heeft bij de waterige *infusa*, die echter ook zoo wel als andere koortsdrijvende planten, die geen *quinine* bevatten, de koorts wegnemen.

Gedrukt te *Groningen*,
bij de Wedw. M. VAN HEIJNINGEN BOSCH en ZOON.

ERRATA.

Pag. 35,	reg. 3	van bov.,	staat:	*Tweede*	lees:	*Derde*
— 37,	— 6	— ond.,	—	*Tamer.*	—	*Tamar.*
— 124,	— 10	— bov.,	—	oude	—	onze
— 143,	— 4	— ond.,	—	GUNT	—	GUNZ
— 147,	— 4	— —	—	*august.*	—	*angust.*
— 158,	— 8	— bov.,	—	(*zie 32ste geval*)		geheel weglaten.
— 163,	— 1	— —	—	nuten,	lees:	minuten,
— 169,	— 17	— —	—	p. 79,	—	p. 70,
— 174,	— 15	— —	—	SCHWARTZI	—	SCHWATZ
— 182,	— 3	— —	—	*pertarum*,	—	*portarum*,
— 184,	— 1	— ond.,	—	(zie 1807—8 &c.),		geheel weglaten.
— 188,	— 8	— bov.,	—	(zie cas 26 &c.),		geheel weglaten.
— 201,	— 4	— —	—	*arcnae*	lees:	*arenae*
— 207,	— 16	— —	—	*cautioris*	—	*cautiores*
— 210,	— 7	— ond.,	—	nemen.		weglaten.